

T.C.
GEBZE YÜKSEK TEKNOLOJİ ENSTİTÜSÜ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

BAĞIMSIZLIK SONRASI ERMENİSTAN
TÜRKİYE İLİŞKİLERİ

Hasan KUNCAN
YÜKSEK LİSAN TEZİ
STRATEJİ ANA BİLİMDALI

TEZ DANIŞMANI
Prof. Dr. Cevat GERNİ

GEBZE

2011

T.C.
GEBZE YÜKSEK TEKNOLOJİ ENSTİTÜSÜ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

BAĞIMSIZLIK SONRASI ERMENİSTAN TÜRKİYE
İLİŞKİLERİ

Hasan KUNCAN
YÜKSEK LİSAN TEZİ
STRATEJİ ANA BİLİMDALI

TEZ DANIŞMANI
Prof. Dr. Cevat GERNİ

GEBZE

2011

YÜKSEK LİSANS TEZİ JÜRİ ONAY SAYFASI

G.Y.T.E. Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulu'nun tarih ve sayılı kararıyla oluşturulan jüri tarafından tarihinde tez savunma sınavı yapılan'ın tez çalışması Anabilim Dalında YÜKSEK LİSANS tezi olarak kabul edilmiştir.

JÜRİ

ÜYE

(TEZ DANIŞMANI) : Prof. Dr. Cevat GERİNİ

ÜYE

: Prof. Dr. Sedat MURAT

ÜYE

: Doç. Dr. Cemal ZEHİR

ONAY

G.Y.T.E. Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulu'nun/...../20... tarih ve/..... sayılı kararı.

İMZA/MÜHÜR

ÖZET

TEZİN BAŞLIĞI : BAĞIMSIZLIK SONRASI ERMENİSTAN TÜRKİYE İLİŞKİLERİ

YAZAR ADI : HASAN KUNCAN

Kafkasların güneyinde topolojik olarak dağlık bir bölgede bulunan Ermenistan, denize kapalı bir devlettir. Ermenistan'ın coğrafi konumu, Ermenistan'ı komşularıyla dostane politikalar izlemeye zorlamaktadır. Fakat Ermenistan bunun yerine Rusya Federasyonu ile stratejik ortaklık kurarak saldırgan bir politika izlemiş ve Azerbaycan'la Dağlık Karabağ savaşına girmiştir. Denize kıyısı bulunmayan Ermenistan'ın stratejik ortağı Rusya Federasyonu ile irtibatı karayolu vasıtasıyla sadece 3 yoldan sağlanabilmektedir. Bunlar Daryal geçidi, Derbent geçidi ve Batum-Soçi sahil yoludur. Ermenistan'ın jeopolitik konumu kendisini Gürcistan'a muhtaç bırakırken yaptığı siyasi ve ekonomik anlaşmalarla Rusya Federasyonuna özgürlüğünü kısıtlayacak derecede bağımlı kalmıştır. Ekonomik olarak kötü durumda olan Ermenistan son yıllarda gelişme göstermiş olsa da bölgedeki aktörler göz önüne alındığında çok geride kalmıştır. Türkiye, Azerbaycan ve Gürcistan petrol boru hatları ve ulaşım ağlarında yaptıkları stratejik ittifaklarla dünya ekonomisine entegre olurken Ermenistan hala işsizlik ve negatif göç sorunlarıyla uğraşmaktadır.

Ermenistan Güney Kafkasya'da ABD, AB, Rusya, İran ve Türkiye gibi bölgesel ve küresel aktörlerin hegemon ve etkin olmaya çalıştığı bir köşede ABD-Türkiye-Azerbaycan (Gürcistan vd.)'nin oluşturduğu Atlantik ittifakı ile Rusya Federasyonu- Ermenistan-İran (Suriye vd.) oluşturduğu Avrasya ittifakı arasında kalmıştır. Türkiye ve Azerbaycan dışında bahse konu bütün devletlerle stratejik ortaklık geliştirmeye çalışan Ermenistan tutarsız politikalar sergilemektedir. ABD ve AB, Ermenistan'ı Avrasya ittifakından uzaklaştırmaya çalışırken Türkiye'ye haksız bir şekilde baskı uygulamakta, Türkiye ise Ermenistan'la olan normalleşme süreci için Dağlık Karabağ sorununun çözümünü şart koşmaktadır.

Türkiye Ermenistan ilişkilerini etkileyen başlıca dört sorun bulunmaktadır. Bunlar 1915 olaylarına dönük olarak soykırım iddiaları, Türkiye'nin doğu sınırının Ermenistan tarafından tanınmaması, Dağlık Karabağ anlaşmazlığı ve Türkiye'nin Ermenistan'a olan sınır kapılarını kapatmış olmasıdır.

Genellikle dünyanın çeşitli yerlerine dağılmış Diaspora tarafından yürütülen Türkiye aleyhindeki kampanyalar dünyanın birçok ülkesinde destek bulmuş, bu da Türk-Ermeni ilişkilerini kötü yönde etkilemiştir.

Dağlık Karabağ savaşına kadar olan dönemde düşük hacimde de olsa Türkiye Ermenistan arasında ekonomik ilişkiler kurulmuş ve ticaret yapılmıştır. Ancak Dağlık Karabağ savaşından sonra Türkiye'nin Ermenistan'a sınırlarını kapatmasıyla doğrudan ticaret durmuş bunun yerini Gürcistan ve Ermenistan üzerinden yapılan 'Gölge Ticaret' almıştır. 2008 yılı itibariyle bu ticaretin yaklaşık 270 milyon dolara ulaştığı ifade edilmektedir.

Ermenistan bağımsızlığını kazanmasıyla beraber Levon Ter Petrosyan döneminde, Türkiye ile kısmen ılımlı bir politika izlenmiş olsa da Dağlık Karabağ savaşı Levon Ter Petrosyan önderliğinde başlamıştır. Ter Petrosyan sonraları bu savaşın bir hata olduğunu anlamış olsa da kamuoyunu ikna etmekte geç kalmış ve kamuoyu baskısına dayanamayarak istifa etmiştir.

Ter Petrosyan'nın istifasının ardından devlet başkanlığını devralan Robert Koçaryan dış politikanın merkezine 1915 olaylarını koymuş ve "çatışma merkezli" saldırgan bir politika izlemiştir. İki dönem başkanlık yapmış olan Koçaryan döneminde Türk Ermeni ilişkileri daha da bozulmuştur.

Koçaryan'dan sonra devlet başkanlığını devralan ve halen bu görevi yürütmekte olan Serj Sarkissyan döneminde Türk Ermeni ilişkileri tekrar normalleşme sürecine girmiştir. 2009 yılında normalleşme yolunda Türkiye ve Ermenistan tarafından protokoller imzalanmış olsa da hâlihazırda bunlar yürürlüğe girmemiştir.

SUMMARY

**THESIS TITLE : AFTER INDEPENDENCY ARMENIAN AND
TURKISH RELATIONS**

WRITER : HASAN KUNCAN

Armenia is a mountainous landlocked country which located at the South of Caucasia where the Middle Eastern and the West Turkistan States crosses. While the world politics and interstate competition has intensified at this region, the geography of Armenia has pushes it to have good relationships with its neighbors. Instead of following a pragmatic policy, Armenia chose to establish a strategic partnership with Russian Federation, to be able to follow an aggressive policy and started to a battle against Azerbaijan in the Karabağ region. However between landlocked Armenia and its strategic partner Russian Federation, contact can be achieved by means of three roads because of the Caucasus geography. These are Daryal mountain passageway, Derbent mountain passageway and Batum-Soçi coastal motorway. While Armenias' geopolitics make it in need of Georgia, they make political and martial treaties with Russia that constrains its independency. Even though it has shown a gradual increase in economy last few years, Armenia is far behind comparing to the actors of region. While Turkey, Azerbaijan and Georgia has integrated to the global economic system with strategic agreements like building oil pipelines and transportation networks, Armenia is still dealing with unemployment and negative migration.

At the South Caucasus where the regional and global actors are trying to be hegemonic and effective, Armenia stayed in the middle of between the Atlantic alliance which formed by Washington, Ankara, Baku (Tiphlis and others) against to the Eurasia alliance which formed by Moscow, Yerevan, Tehran (Syria and others). Armenia exhibits inconsistent policies as establishing strategic co-operation with all other states (except Turkey and Azerbaijan) though these policies are incompatible with each other. While Turkey puts the table the resolution of Karabağ conflict to begin the normalization process, USA and European Union pressure Turkey in an unfair way just for to rout out Armenia from Eurasia coalition and Russian impact.

There are four basic problems between Armenia and Turkey. The first one is about the deportation of Armenians in 1915 that they call genocide. Second one is not recognition of Turkey's east border by Armenia. The next one is Karabağ conflict and the last one is closure of Turkey's east border to Armenia.

The campaigns which are organized by Armenian Diaspora dispersed all around the World have affected the relationship between Turkey and Armenia in a bad way. Since these activities are supported by the other governments in favor of getting advantages at the political arena inside and outside, it has been the main obstacle across the normalization process.

Till the Karabağ battle, though a low volume there had been a trade between Turkey and Armenia. But after the Karabağ battle the economic relations, which is built after independency of Armenia, were cut off and with the closure of borders normal trade stopped. Though economic relations were cut off between Turkey and Armenia, there has been a "*Shadow Trade*" which is going in Georgia. In the year of 2008 the shadow trade reached the level of 270 million dollars.

After post soviet era Levon Ter Petrosyan became the first president of independent Armenia. During this period, though Armenia followed a moderate policy toward Turkey, the Karabağ battle had started in the leadership of him. Since he got this battle was a big mistake it was already too late that he was unable to convince the public opinion for the peace process with Azerbaijan and Turkey and resigned at 1998.

After the resignation of Ter Petrosyan Robert Kocaryan, who took over the president of the state, has put the events of 1915 at the center of foreign policy and followed an aggressive policy towards Turkey. During the two terms presidency of Kocaryan Turkish-Armenian relations have further deteriorated.

During Serj Sarkissyan, who is the third president and still carrying out this task, Turkish and Armenian relations are entered the process of normalization. Even though protocols signed by Turkey and Armenia in the way of normalization in 2009, these are currently not in force.

TEŞEKKÜR

Yüksek lisans tezimi hazırladığım esnada bana karşı olan sabrı, rehberliği ve yardımlarından dolayı başta tez danışmanlarım olan Sn. Prof. Dr. Salih Aynural ve Sn. Prof. Dr. Cevat Gerni'ye, varlıklarıyla bana her zaman güç veren Sn. Prof. Dr. Turan Yazgan ve Sn. Prof. Dr. Abdülkadir Akçin'e saygılarımı ve sonsuz şükranlarımı sunarım. Başta işletme ve strateji bölümünde görevli tüm hocalarım ve değerli çalışma arkadaşlarım olmak üzere, bilgi ve desteklerini benden hiçbir zaman esirgemeyen Sn. Doç. Dr. Okan Yeşilot'a ve Sn. Dr. İlyas Topsakal ayrıca teşekkürlerimi sunmak isterim.

Her şart ve durumda yanımda olan, manevi desteğini her zaman yanımda hissettiğim ailem ve değerli arkadaşlarım Sn Feride Topçu, Sn Sinan Akdal, Sn Yasin Tarakçı ve Sn. Sefa Hasta'ya bu dönemde bana karşı gösterdikleri anlayış ve alaka için tüm kalbimle teşekkür ederim

İÇİNDEKİLER DİZİNİ

ÖZET	iv
SUMMARY	vi
TEŞEKKÜR	viii
İÇİNDEKİLER DİZİNİ	ix
SİMGELER VE KISALTMALAR DİZİNİ	xi
ŞEKİLLER DİZİNİ	xii
TABLolar DİZİNİ	xiii
GİRİŞ	1
1. ERMENİSTAN	3
1.1. ERMENİSTAN'IN KONUMU	3
1.1.1. Kafkasya	3
1.1.1.1. Kafkasya' nın Fiziki Coğrafyası	4
1.1.1.2. Kafkasya Jeopolitiği	5
1.1.2. Ermenistan' ın Jeopolitik konumu	8
1.1.3. Nüfus ve Demografik Yapı	11
1.1.3.1. Yezidiler	14
1.1.3.2. Süryaniler	19
1.1.3.3. Molokanlar	20
1.1.4. Siyasi Yapı	23
1.1.4.1. Kuruluş Süreci ve İlkeler	23
1.1.4.2. Yönetim Şekli	24
1.1.5. Ermenistan'ın İktisadi Yapısı	26
2. ERMENİSTAN – TÜRKİYE İLİŞKİLERİNİ ETKİLEYEN AKTÖRLER	31
2.1. ULUSLARARASI AKTÖRLER	31
2.1.1. Diaspora	31

2.1.1.1. Diaspora Kavramı ve Ermeni Diasporası	31
2.1.1.2. ABD Ermeni Diasporası	38
2.1.1.3. Rusya Ermeni Diasporası	42
2.1.2. Amerika Birleşik Devletleri	45
2.1.3. Avrupa Birliği	49
2.2. BÖLGESEL VE YEREL AKTÖRLER	55
2.2.1. Rusya	55
2.2.2. İran	62
2.2.3. Azerbaycan	66
3. ERMENİSTAN – TÜRKİYE ARASI YAŞANAN GELİŞMELER	72
3.1. SİYASİ İLİŞKİLER	72
3.1.1. Levon Ter Petrosyan Dönemi	77
3.1.1.1. Karabağ Savaşı	79
3.1.2. Robert Koçaryan Dönemi	86
3.1.2.1. 1915 Olaylarının Bağımsızlık Sonrası Ermeni-Türk İlişkilerine Etkisi	90
3.1.3. Serj Sarkisyan Dönemi	93
3.1.3.1. Açılım Süreci	96
3.2. EKONOMİK İLİŞKİLER	100
3.2.1. Sınır Kapısı Meselesi	103
3.3. SOSYAL KÜLTÜREL İLİŞKİLER	106
3.3.1. Türk-Ermeni Barış Komisyonu	107
3.3.2. Türk Ermeni İş Geliştirme Konseyi	109
SONUÇ	111
KAYNAKLAR	113
ÖZGEÇMİŞ	121

SİMGELER VE KISALTMALAR DİZİNİ

ABD	Amerika Birleşik Devletleri
NATO	Kuzey Atlantik İttifakı
CIA	Central Intelligence Agency
BDT	Bağımsız Devletler Topluluğu
AGİT	Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı
SSCB	Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
UNİCEF	United Nations Children's Fund
EUH	Ermeni Ulusal Hareketi
BM	Birleşmiş Milletler
IMF	International Monetary Fund
GSMH	Gayri Safi Milli Hasıla
ANCA	Armenian National Committee of America
AAA	Armenian Assembly of America
UAF	United Armenian Fund
REB	Rus Ermeni Birliği
DEB	Dünya Ermeni Birliği
TÜSİAD	Türkiye Sanayiciler ve İş Adamları Derneği
RF	Rusya Federasyonu
TACIS	Technical Assistance for the Commonwealth of Independent States
TRACECA	Transport Corridor Europe Caucasus
INOGATE	Interstate Oil and Gas Transport to Europe
AKP	Avrupa Komşuluk Politikası
AKKA	Avrupa Konvansiyel Kuvvetler Antlaşması
TPAO	Türkiye Petrol ve Anonim Ortaklığı

ŞEKİLLER DİZİNİ

Şekil	Sayfa
3.1: Ermenistan Türkiye Arası Ulaşım Güzergâhları	105

GİRİŞ

1991 yılında Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliğinin Mikhail Gorbaçov önderliğinde yeni bir yapılanmaya gitmesiyle beraber Batı Türkistan, Kafkasya ve Doğu Avrupa'da bu sisteme üye olan devletler teker teker bağımsızlıklarını kazanmaya başladı.

Türkiye Cumhuriyeti Ermenistan Cumhuriyeti de dâhil olmak üzere bağımsız olan bütün devletleri tanıdı ve hemen ardından diplomatik ilişki kurmak için girişimler başlattı. Ancak yaşanan bazı gelişmeler nedeniyle Ermenistan Cumhuriyeti ile olan ilişkiler asgari seviyeye indirildi

Yapılan bu çalışmanın problemiği Türkiye Cumhuriyeti ile Ermenistan Cumhuriyeti arasındaki ilişkilerin ne düzeyde olduğu konusudur.

Çalışmamızın amacı ise Sovyet Sonrası dönemde Ermenistan -Türkiye arasında yaşanan gelişmeleri ve bu gelişmeler paralelinde oluşan ilişkileri çeşitli boyutlarıyla ortaya koymak ve buradan hareketle elde edilen veriler ışığında gelecek dönemlere bir bakış açısı kazandırmaktır.

Ermenistan üzerine yapılan ve yapılacak olan çalışmalar önem arz etmektedir, çünkü Ermenistan Türkiye Cumhuriyeti komşuları arasında her alanda doğrudan ilişkisi bulunmayan tek ülkedir. Ancak aynı zamanda bölgede ve uluslararası alanda üçüncü ülkeler üzerinden ilişkiler devam etmektedir.

Bu araştırmada tarihsel bakış çalışmamızın amacı değildir fakat günümüze etki eden tarihsel olaylar ele alınacaktır. Bağımsızlık Sonrası Ermenistan-Türkiye İlişkileri ise siyasal, ekonomik ve sosyokültürel boyutlarıyla incelenmiştir. Elbette ki bu ilişkileri sağlam bir zemine oturtmak için önce Kafkasya Jeopolitiği, Ermenistan'ın jeopolitik konumu (ve geleceğe dönük planlı projelere dayanarak Ermenistan'ın stratejik potansiyeli üzerine bir fikir jimnastiği yapılacak) Ermenistan'ın siyasi, iktisadi, ve demografik yapısı ele alınarak kavramsal çerçeve çizilecektir.

Daha sonra ise Ermenistan- Türkiye İlişkilerinin geleceğine bir bakış açısı kazandırmak için ilişkileri etkileyen bölgesel ve uluslararası aktörler incelenecektir.

Kuşkusuz bu aktörlerden en çok üzerinde durulacak olan dünyanın çeşitli ülkelerine dağılan yaklaşık sekiz milyon Ermeni'nin oluşturduğu Diaspora olacaktır. Ermeni Diasporası Ermenistan-Türkiye ilişkilerini olumsuz etkilemektedir.

Şüphesiz Türkiye ile arasında kan ve kardeşlik bağı bulunan Azerbaycan ve bu ülkenin hassasiyetleri üzerinde de durulacaktır. Amerika Birleşik Devletleri (ABD) ve Avrupa Birliği (AB) Ermenistan-Türkiye ilişkilerini daha çok enerji-politik bir açıdan yaklaşırken Rusya Federasyonu (RF) ve İran daha çok bölgesel güç ve dengelerin paralelinde çevresel güvenliklerini ön planda tutarak yaklaşmaktadırlar.

Kavramsal çerçeve çizildikten ve ilişkileri etkileyen aktörler incelendikten sonra son bölümde Ermenistan-Türkiye arasında 1991 sonrası yaşanan önemli siyasal, ekonomik ve sosyokültürel olaylar incelenecektir.

1. ERMENİSTAN

1.1. ERMENİSTAN'IN KONUMU

1.1.1. Kafkasya

Karadeniz ile Hazar Denizi arasında Doğu-Batı paralelinde uzanan ve yüksekliği orta kısımlarında beş bin metreyi aşan sıradağlar günümüzde Kafkaslar adıyla tanınmaktadır.

Bugün siyasi, coğrafi, etnik ya da kültürel sınırlar açısından ele alındığında, karşımıza birbirinden farklı sınırlara sahip birkaç Kafkasya tanımı çıkmaktadır.

Bunlardan ilki; Rusya içerisinde bulunan Kafkas Özerk Cumhuriyetleri ile Gürcistan içerisinde bulunan Acara, Abhazya ve Güney Osetya'yı da içine alan bölgeyi Kafkasya kabul edip; Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan; Kafkas ötesi kabul eden tanımdır. Tarihsel süreç içerisinde Ruslar bu bölgeye "Zakavkas", İngilizler "Transcaucas", Osmanlılar ve Arablar da "Mavera-i Kafkasya" yani Kafkas Ötesi olarak kabul etmiştir. (Tavkul, 2009, s.12)

Diğer tanım ise Kafkasya'nın ikiye ayrılarak Kuzey Kafkasya ve Güney Kafkasya olarak tanımlanmasıdır. Bu tanıma göre Kuzey Kafkasya bugün Rusya Federasyonu sınırları içerisinde kalan özerk cumhuriyetler: Çeçenistan, Dağıstan, Karaçay-Çerkez, Kuzey Osetya, Kabardin -Balkar, İnguşetya ve Adige Özerk Cumhuriyetlerini içine alan bölgedir. Güney Kafkasya ise Gürcistan içerisinde kalan Acara, Abhazya, ve Güney Osetya Özerk Cumhuriyetleri ile Azerbaycan Cumhuriyeti ve Ermenistan Cumhuriyeti'ni içine alan bölgedir

Ancak biz çalışmamızda siyasi, enerji-politik, ve küresel perspektiften bakarak Kafkasya'yı Kuzey Kafkasya ve Güney Kafkasya olarak bölen tanımları kabul edeceğiz.

1.1.1.1. Kafkasya'nın Fiziki Coğrafyası

Kafkasya ya da Kafkaslar, Karadeniz ile Hazar Denizi arasında uzanan, uzunluğu bin yüz kilometre'yi bulan, genişliği 110 - 160 kilometre arasında değişen yüksek sıradağların genel adıdır.

En yüksek noktası Elbruz dağı (Mingi Tav) Karaçay-Malkar bölgesinde bulunmakta olup yüksekliği 5 bin 642 metredir. Kafkaslar, Rusya Federasyonunun Novorossiks çevresinden başlayıp Hazar denizi kıyısında bulunan Apreşon yarımadasına kadar uzanır.

Avrasya'nın Tersiyer genç kıvrımlarından oluşan Kafkaslar sert dik yamaçlardan oluşmaktadır. Yaklaşık bin metre boyunca bu yamaçlar 2 bin metrenin altına düşmez. En yüksek bölüm olan Karaçay Malkar ve Güney Osetya arasında yükseklikler 4 bin ile 5 bin 200 metre arasında değişmektedir.

Batı ve orta kesimlerinde yağışın bol olduğu Kafkaslar 'da dağlık sert bir iklim görülmektedir. Genellikle kar şeklinde olan yağışlar buzulları ve kalıcı karları besler ve bu buzullarda Kafkas ırmaklarını beslemektedir.

Kafkas dağlarının batı bölümü yamaçları gür ve iyi yetişmiş ormanlarla kaplıdır. Yamaçların aşağısında geniş yapraklı ağaçlardan meydana gelmiş sık ormanlar vardır. Bin 500 – 2 bin 100 metre arasındaki yüksekliklerde çam ormanları daha yükseklerde otlak ve çayırlar yer alır. Buna karşın Kafkas dağları doğu bölümü ise genellikle seyrek ağaçlı ve çıplaktır. (Tavkul,2009,s:21)

“ Büyük ve aşılması nerdeyse imkansız yüksek bir duvar biçiminde Karadeniz'den Hazar Denizine doğru uzanan Kafkasya sıradağları diğer bütün fiziki özellikleri de etkileyerek Kafkasya Halklarının nüfus yapılarının oluşmasında belirleyici rol oynamıştır. Kafkasyalılar bu dağlara sadece herkesten değişik olan karakteristik özelliklerini değil fakat bugünkü varlıklarını da borçludurlar.” (Baddaley 1989; Aktaran Tavkul, s:26)

Baddeley'in tanımıyla buradaki halkların varlıklarını borçlu oldukları Kafkaslar, 21. yüzyılda değişen uluslararası dengeler çerçevesinde bu bölgede yaşanan olayları ve izlenen siyaseti yakından etkilemektedir.

1.1.1.2. Kafkasya Jeopolitiği

Jeopolitiğin ünlü düşünürlerinden olan R. Kjellen, bu disiplin için " coğrafi teşekkül veya mekan içinde, ilmi olarak devletin tetkikidir veya "Devlet varlığının tabiat kanunları ve insanların davranışları açısından tetkik ve kıymetlendirilmesidir " demektedir. Carl Haushoffer'e göre jeopolitik, "coğrafi bölgenin ve tarihi gelişmelerin etkisi altında değişen siyasi hayat şeklinin (yani devletin) üzerinde yaşadığı yer ile münasebetidir. "Aynı düşünür jeopolitiği" yeryüzü münasebetlerinin siyasi gelişmelerle olan bağlantısının ilmi" olarak da açıklamaktadır. (İlhan, 1989, s:14)

Bir bütün olarak bakıldığında Kafkasya konum itibariyle Hazar Havzası ile Karadeniz'i bağlayan, Rusya ile Türkiye ve İran'ı ayıran; kuzeyde akan Don, Dinyeper, Dinyester ırmakları ve batıdan yine Karadeniz'e akan Tuna nehri vasıtasıyla Avrupa'nın içlerine bağlanabilmektedir. Kafkasların dağlık coğrafi yapısı bölgede çok az alternatif yolun ve ulaşım ağlarının bulunmasına imkan sağlamaktadır. Kafkas sıradağları Rusya Federasyonu ile Gürcistan ve Azerbaycan'ı birbirinden ayırırken birbiriyle ilintili bölgeler arasında direkt ulaşım imkan vermemektedir. Kafkas sıradağlarının kuzeyi ile güneyi arasında direkt ulaşım imkan veren üç karayolu bulunmaktadır. Bunlardan birincisi Kuzey Osetya ile Güney Osetya'yı (aynı zamanda Rusya Federasyonu'nun Tiflis'e ulaşımını sağlayan) birbirine bağlayan Daryal geçidi, ikincisi Dağistan'dan Azerbaycan'a ulaşımını sağlayan Derbent Geçidi, üçüncüsü Karadeniz kıyısı boyunca Tuapse ve Soçi şehirleri üzerinden Abhazya'nın başkenti Sohum'a ve oradan Gürcistan'a ulaşan yoldur. (Tavkul, 2009, s:42)

Etnik, dini ve dil farklılıkları bağlamında dünyanın en karışık bölgelerinden biri olan Kafkasya'da 2008 yılında yaşanan savaşın merkezi Gori olmuştur. Ne önemli bir ticaret merkezi olan, ne de kültürel veya simgesel boyutta herhangi bir anlamı olmayan Gori'nin önemi: Tiflis'i, bu vasıtaıyla Tiflis'ten Gürcistan'ın Karadeniz'e açılan limanların ulaşım ağlarını kontrol etmesidir. Gori'nin kontrol edilmesi denize kapalı olan Hazar ve Batı Türkistan ülkelerinin uluslararası pazarlara açılan yollarının da kontrol edilmesi anlamına gelmektedir. (Shaffer,2009, s:131)

Her ne kadar hava taşımacılığında önemli ilerlemeler kaydedilse de uluslararası boyutta hala en karlı ve en hızlı taşımacılık yöntemi deniz taşımacılığıdır. Batı Türkistan ve Hazar Havzasının değerli yeraltı kaynaklarının ve ticari mallarının uluslararası pazarlara ulaşabileceği en yakın limanların Batum ve Poti limanı olduğu hatırlanacak olursa Gürcistan'ın stratejik ve ekonomik anlamda bu bölge için ne ifade ettiği daha iyi anlaşılabilir.

Arap ülkelerinden sonra hidrokarbon potansiyeli olarak en zengin bölge olan Hazar Havzası ve Batı Türkistan'ın anahtarı konumunda olan Kafkasya bölgesel güç olma yolunda ilerleyen Türkiye ve İran'ın yanında bölgedeki eski kuvvetine kavuşmayı arzulayan Rusya'nın enerji-politik ve ulusal güvenlik bağlamında buluşma noktası olurken, aynı zamanda Amerika Birleşik Devletleri ve Avrupa ülkelerinin Asya ve Arap ülkelerine, daha da önemlisi Afganistan'a ulaşan hava koridorlarını kontrol etmesi açısından önemli bir jeopolitik değere sahiptir.

Güney Kafkasya'daki devletler Sovyetler Birliğinden kopup bağımsızlıklarını kazanırken Gürcistan, Abhazya ve Güney Osetya sorununu, Azerbaycan ise Dağlık Karabağ sorununu miras olarak almıştır. 2008 savaşı bu bölgedeki etnik sorunların ülkelerin ulusal güvenliğini ve bütünlüğünü ne kadar kırılgan hale getirebileceğini bir kez daha göstermiştir. Ayrıca NATO ve ABD her ne kadar Kafkasya'da NATO'ya üye olmak isteyen Gürcistan'a yardım etmek istediye de denize kapalı olan bu bölgeye etki edemedikleri bu savaşla ortaya çıkmıştır.

Küresel güçlerin bu bölgeye etki edememelerinin en büyük nedenlerinden birisi de Montrö Boğazlar sözleşmesidir, çünkü sözleşmeye göre savaş gemilerinin barış zamanında Boğazlar'dan geçişi Türkiye'nin ve Karadeniz'e kıyısı bulunan devletlerin güvenlikleri dikkate alınarak, cins ve tonaj bakımından bazı sınırlamalara tabi tutulmuş olup, devletler, savaş gemilerini Boğazlar'dan geçirmeden önce durumu Türk Hükümeti'ne diplomatik yoldan bildirmek zorundadır. Bu ön bildirim normal süresi Karadeniz'e kıyısı olan devletler için 8 gün, Karadeniz'e kıyısı olmayan devletler için ise 15 gündür. Montrö Boğazlar Sözleşmesi yürürlüğe girdiği tarihte, Karadeniz'e giriş-çıkış yapabilecek en büyük savaş gemisinin deplasman ağırlığı 30 bin tondur. Bu ağırlık, o dönemdeki en büyük savaş gemisi olan ağır kruvazörlerin deplasman ağırlığını teşkil etmekteydi. Montrö Anlaşması'na göre denizaltılar, uçak gemileri ve 15 bin tonun üzerindeki Karadeniz

ülkesi olmayan gemiler Türk Boğazları'ndan Karadeniz'e geçiş yapamazlar. Karadeniz ülkelerinin güvenliğini sağlamak amacıyla bu denize girecek olan gemilerin kalış süreleri en fazla 21 gün ile sınırlanırken toplam tonaj ise 30 bin ton ile sınırlıdır.

Amerika Birleşik Devletleri ve İngiltere gibi deniz gücü temelli küresel güçlerin, karasal bir bölge olan Güney Kafkasya ve bu bölgede izlenen siyasete olan etkilerinin marjinal seviyede olacağı görülecektir. Hem enerji yolu hem de enerji bölgesi olan Güney Kafkasya 'ya bu yönüyle bakıldığında; Batı'nın gözünde nükleer bir güç olmayı planlayan ve radikal İslami görüşlere verdiği destek sebebiyle -güvenilmez- imajının kuvvetli olduğu İran'ın yanında, Türkiye önemli bir müttefik olarak ön plana çıkmaktadır.

Güney Kafkasya'da; Ermenistan Rusya ile olan bağlarını kuvvetlendirip İran'la iyi ilişkiler sürdürürken, Gürcistan ABD ve NATO müttefikleriyle ilişkilerini kuvvetlendirmekte, Azerbaycan ise Rusya ve ABD ilişkilerinde bir denge politikası güderek İran'la iyi geçinmekte, Türkiye ile olan bağlarını güçlendirmek istemektedir.

Peter Taylor jeopolitiği oluşturan "kod" ların bir ülkenin diğer ülkeler karşı oluşturacağı dış politikanın belirlenmesinde kullanılan bir stratejik hesaplar serisi olduğunu değerlendirmektedir. (Gachechiladze,2010, s:113)

Kafkasya jeopolitiği ele alınırken Rusya dikkatli incelenmelidir. Çünkü Ermenistan ve Azerbaycan Dağlık Karabağ için birbiriyle savaşırken Rusya hem Azerbaycan'da bulunan Kabala Radar Üssünü ¹ kontrol etmekte (http://www.dispolitika.org.tr/dosyalar/sogan_100302_p.htm ,15.05.2011) hem de Ermenistan'da askeri üslerini bulundurmaktadır.

Dikkat edilmesi gereken diğer bir hususta; Müslüman ve Şii olan İran'ın Şii olan Azerbaycan' la mesafeli durup Hıristiyan Ermenistan'la bağlarını güçlendirmesi, Hıristiyan olan Gürcistan'ın ise yine Hıristiyan olan Rusya ile değil de Müslüman Türkiye ve Azerbaycan'la ilişkilerini sıkı tutması, Türkiye'nin sıkı akrabalık bağları

¹ Kıtalararası balistik füzelerin tespitine yönelik olarak kurulan Kabala Radar İstasyonu, Hint Okyanusundaki denizaltılardan fırlatılabilecek her türlü füze sistemini tespit etme yeteneğine sahiptir. Bu sebeple istasyon Rusya Federasyonu hava savunma, erken uyarı ve nükleer savunma sistemleri içerisinde önemli bir yere sahiptir.

bulunan Azerbaycan'dan gelen tüm tepkilere rağmen -kamuoyu tepkisi olmaması durumunda- Ermenistan'la müzakerelere oturacak olması bu bölgede jeopolitik kodlar oluşturulurken dini, kültürel veya akrabalık bağlarının değil de daha çok ulusal güvenlik, ekonomik ve stratejik verilere dayalı hesapların daha etkin olduğunu göstermektedir.

Genel olarak Kafkasya jeopolitiği özetlenecek olursa; Kafkasya'nın Batı Türkistan ve Hazar havzasının anahtarı olması bakımıyla konumsal faktörünün Coğrafi Baskın Öğe, ulusal bütünlük ve etnisitenin Politik Baskın Öğe, Karadeniz'e açılan limanlar ve Rusya'ya olan ticaret yollarının yanında mevcut/yapım aşamasında olan petrol/doğalgaz boru hatlarının Ekonomik Baskın Öğe, Ermenistan'daki Rus askeri üsleri, Rusya Yakın Çevre Doktrini ve NATO'nun bölgede genişleme isteği ise Askeri Baskın Öğe olarak ele alınabilir.

1.1.2. Ermenistan'ın Jeopolitik Konumu

40 00 Kuzey 45 00 doğu enlemleri arasında bulunan Ermenistan'ın yüzölçümü 29 bin 743 km²'dir. Toplam bin 254 km sınıra sahip olan Ermenistan 'ın Azerbaycan'la 566 km, Nahçıvan ile 221 km, Gürcistan'la 164 km, İran'la 35 km, Türkiye ile ise 268 km sınıra sahiptir. (CIA, World Factbook , <https://www.cia.gov/>)

Ermenistan'ın Gürcistan ile olan sınırı hariç tutulduğunda ve İran'ın kuzeyinde yaşayan etnik Azeriler göz önünde bulundurulduğunda; Ermenistan Türklerin yaşadığı bir coğrafya ile iç içedir. 1992 yılında Ermenistan'ın Azerbaycan'ın Dağlık Karabağ'a saldırmasıyla beraber komşu olduğu bu Türk coğrafyası Ermenistan aleyhine dönmüştür.

Bölgede Rusya ile arasındaki gergin ilişkiler göz önünde bulundurulduğunda Gürcistan'ın Türkiye ile ters düşecek politikalar izlemesi beklenemez. Diğer taraftan İran'ın ise Türkiye ile Ermenistan arasında bir tercih yapması gerektiğinde nasıl bir karar vereceğinin belirsiz olması Ermenistan'ın kendisini bölgede yalnız hissetmesine yol açmaktadır.

Ermenistan'da bulunmuş petrol ve doğalgaz yatakları yoktur. Bu yüzden önemli bir enerji bölgesi olduğu söylenemez ancak Güney Kafkasya'da bulunması itibarıyla enerji yolu olmaya adaydır.

Coğrafi olarak engebeli bir yapıya sahip olan Ermenistan'ın toprakları dağlık ve yüksek rakımlıdır; topraklarının % 80'i dağlık olan Ermenistan'ın denize kıyısı bulunmamaktadır.(CIA, World Factbook, www.cia.gov)

Karasal bir ülke olan Ermenistan'ın bölgedeki en kuvvetli ve tek müttefiki olan Rusya Federasyonu ile sadece Gürcistan üzerinden bağlantısı vardır. Ermenistan jeopolitiği hem stratejik açıdan hem de ekonomik açıdan Ermenistan'ı, Gürcistan'a muhtaç bırakmaktadır. Bunun nedenleri;

- Türkiye'nin ve Azerbaycan'ın Ermenistan'a uyguladıkları ambargo nedeniyle sınırlarını kapatmış olmaları,
- Rusya ile Güney Kafkasya arasında üç karayolu irtibatından -Kuzey Osetya ile Güney Osetya'yı bağlayan Daryal geçidi ve Karadeniz kıyısında bulunan Abhazya üzerinden Rusya'ya ulaşan- iki karayolu irtibatının Gürcistan'da bulunması,
- Eski Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliğinin izlediği entegrasyon politikası nedeniyle Ermenistan'ın bir tek Gürcistan'la demiryolu bağlantısının olması,
- Uluslararası pazarlara açılan en yakın limanların Batum ve Poti limanları olması

şeklinde sıralanabilir.

Ermenistan ile arasında yaşanan gelişmelerde elini kuvvetlendirmek isteyen bir Türkiye'nin Gürcistan'la olan siyasi, ekonomik, askeri ve kültürel bağlarının kuvvetli olmasının faydalı olacağı değerlendirilmektedir.

Öte yandan izlediği Yakın Çevre Doktrini gereği bölgedeki eski kuvvetine kavuşmayı arzulayan RF için Ermenistan'ın konumu hayati önem arz etmektedir. Bunun nedenleri ise:

- Güney Kafkasya ile RF arasındaki karayolu ulaşımının kısıtlı olması,

- Ermenistan'ın bölgede etkili olabilecek iki büyük aktör olan Türkiye ve İran'a komşu olması ve bölgede nükleer güç olma yolunda hızla ilerleyen İran'la bağlantısının Ermenistan üzerinden olması,
- Kuzeyde kendisinin komşu olduğu Gürcistan ve Azerbaycan'a Ermenistan vasıtasıyla güneyden de baskı uygulayabilmesi şeklinde sıralanabilir.

Askeri olarak ele alındığında ise, “Ermenistan, Kafkasya’da Kuzeybatı’dan Güneydoğu istikametine doğru uzanan dar bir coğrafyaya sahip olduğundan Türkiye ve Azerbaycan istikametlerinden gelebilecek muhtemel bir askeri tehlikede derinliğin olmaması bir dezavantaj teşkil etmektedir. Ancak coğrafi durumu bu zafiyeti bir noktaya kadar kapatmaktadır. Türkiye sınırına yakın bölgelerde Aras nehrinden başka derin su yolu bulunmaması, zırhlı birlik harekâtına imkân vermektedir. Sevan Gölü’nün Azerbaycan istikametine doğal bir engel teşkil etmesi, savunmasını kolaylaştırmaktadır. Gürcistan ve İran istikametlerinin nispeten dar olmasının cepheyi daraltması, savunma muharebeleri için uygun bir durum yaratmaktadır.” (Akter, 2007, s:11)

Karasal olması nedeniyle deniz imkanlarından yararlanamadığı gibi Türkiye ve Azerbaycan’ın uyguladığı ambargolar nedeniyle Ermenistan jeopolitik konumunun olası getirilerinden de faydalanamamaktadır. Barışçıl bir anayasa ve -radikal gruplar yerine- pragmatist grupların kontrolünde olan bir hükümete sahip olan Ermenistan pekala Hazar hidrokarbonlarının taşınmasında alternatif yol olarak kullanılabilirdi. Komşularıyla iyi ilişkiler kurmayan ve saldırgan davranan Ermenistan, sahip olduğu jeopolitik konumun faydalarını kullanmak yerine böyle bir yol izleyerek Rusya federasyonuna bağımlı kalmaktadır. Bu yüzden Ermenistan, Rus çıkarlarına hizmet eder hale gelmiştir. Rusya açısından bakıldığında Kafkasya ve Batı Türkistan’da önemli roller üstlenebilecek iki bölgesel aktöre komşu bir ülkede askeri üs bulundurmamak kuşkusuz eşi bulunmaz bir fırsattır. Aynı zamanda savunma derinliği zayıf olan Ermenistan da bu durumun çıkarlarına uygun olduğunu düşünmektedir.

Azerbaycan ve Türkiye ile arasında iyi ilişkiler bulunması Ermenistan’ın menfaatindedir, fakat Azerbaycan, Türkiye ve Ermenistan arasında kurulacak iyi ilişkiler Rus menfaatlerine ters düşmektedir. Azerbaycan ve Türkiye ile herhangi bir

sorunu bulunmayan Ermenistan'a Türkiye ve Azerbaycan tarafından ambargo uygulanmayacak, dolayısıyla Ermenistan ekonomik olarak rahatlayacaktır. Geliştirdiği iyi komşuluk ilişkiler nedeniyle etrafında askeri bir tehdit görmeyen Ermenistan, ülkesinde bulunan Rus Askeri Üslerine ihtiyaç duymayacak, bu ülkede Rus askeri üslerinin bulunmaması ise Rusya'nın bölgedeki kontrolünü azalttığı gibi Azerbaycan ve Gürcistan'ı rahatlatacak; Türkiye ve İran'ın ise bölgede daha etkin olmasına neden olacaktır.

1.1.3. Nüfus ve Demografik Yapı

Uluslararası arenada ülkelerin birbirleriyle olan ilişkileri düzenlenirken milli güç unsurları arasında önemli bir yer tutan nüfus; ekonomik, siyasi ve askeri boyutta etkili bir rol oynamaktadır. Nitelik açısından değerlendirildiğinde nüfusun genç oranı ve yetişmiş insan gücü, nicelik açısından değerlendirildiğinde ise nüfusun fazlalığı genel olarak bakıldığında nüfusun temel etmenleri olarak ön plana çıkmaktadır. Bu bağlamda Ermenistan'ın nüfusu analiz edilecek olursa ortaya çok olumlu bir manzara çıkmamaktadır.

1989 yılında yapılan son Sovyet sayımında, 3 milyon 800 bin civarında olan nüfus, 2004 yılında açıklanan nüfus sayımı sonuçlarına göre 3 milyon 100 bin kişiye düşmüştür. Bu sayıma Ermenistan vatandaşı olmayan turistler ve sayıları oldukça yüksek olan Ermenistan'da yaşayan Ruslar da dâhil edilmiştir. Diğer yandan bu rakamın ciddi bir kısmının Ermenistan'da yerleşik olmadığı da Ermenistan Milli İstatistik Servisi tarafından açıklanmıştır. Bu şekilde yapılan bir nüfus sayımının gerçekçi olmadığı değerlendirilmektedir. Yapılan farklı bir araştırma ise Erivan'da bulunan beş ayrı elçiliğin dört yılda bir yapmış olduğu nüfus sayımıdır. Bu sayıma göre ise Ermenistan'ın nüfusunun 850 bin ile 1 milyon 200 bin kişi arasında değiştiği değerlendirilmektedir. Bağımsızlığın ilk yıllarında 4 milyona yaklaşan Ermenistan nüfusu bağımsızlığından bugüne yaklaşık olarak %75 kadar düşmüştür. (Agos, 22 Şubat 2002)

Ermenistan'ın nüfusunun günden güne azalmasında en büyük etkenlerden bir tanesi ülke ekonomisinin kötü durumda olmasıdır. Ülkede bulunan yetişmiş insan gücü uygun ekonomik şartlar oluşmadığı için istihdam edilememekte, bunun sonucu olarak yaşanan işsizlik sorunu Ermenilerin yaşamlarını sürdürebilmek için farklı

ülkelere iş bulmak umuduyla göç etmesine neden olmaktadır. Göç edilen ülkelerin başında ise Rusya Federasyonu gelmektedir. AGİT Erivan temsilciliği yetkilisi Marc Bojanic'e göre Ermenistan'dan 800 bin ile 1 milyon 200 bin kişi göç etmiştir. İşçi göçmenlerin %90'ı BDT ülkelerine, bunun %87,6'sı Rusya Federasyonuna göç etmiştir. AB ülkelerine gidenlerin oranı ise %9,9'dur. (Akter,2007,s:4).

Nüfusun yaş gruplarına göre dağılımına bakıldığında ise 0-14 yaş grubu toplam nüfusun yüzde 19,5'ini, 15-64 yaş grubu toplam nüfusun yüzde 69,5'ini, 65 ve daha üstü yaş grubu ise toplam nüfusun yüzde 11,2'sini oluşturmaktadır. Rakamlardan anlaşılacağı üzere Ermenistan nüfusu genç ve faal nüfusun ağırlıkta olduğu bir özellik sergilemektedir. Okuma yazma oranının yaklaşık olarak yüzde 99,4 olduğu Ermenistan'da ortalama hayat beklentisi 72,12 yıldır. (Güngör, 2008, s:6) Ermenistan'da nüfus artış hızının ise 2007 tahminlerine göre eksi 0,129 olduğu göz önünde bulundurulduğunda her ne kadar genç oranı nüfusun çoğunluğunu oluştursa da- bu rakam ortalama 700 bine tekabül eder- nüfusun azalma eğilimi göstermesi Ermenistan için olumlu bir gelişme değildir.

Demografik olarak ele alındığında SSCB dağılımından önce bu birlik içerisinde bulunan en homojen devletin Ermenistan Sovyet Cumhuriyeti olduğu görülecektir. Kafkasya'nın karışık etnik yapısına rağmen Ermenistan'ın bu kadar homojen olmasının SSCB'nin kurulmasından dağılmasına kadar sistemli bir şekilde uygulanan bir dizi politika'nın sonucu olduğu², bunun yanında azınlık haklarına yeterince önem verilmediği değerlendirilmektedir.

² Ermenistan bugün homojen bir devlet olmasına rağmen XIX. yüzyılın sonları ve XX. Yüzyılın başlarında Erivan ve başka eyaletlerde Ermeniler azınlıkta idiler. Örneğin, 1919 yılı verilerine göre Nahçıvan eyaletinde Ermeniler toplam nüfusun % 36'nı (Azerbaycan Türkleri % 62,5), Şerur-Dereleyez eyaletinde % 27,4'nü (Azerbaycan Türkleri % 72,3), Sürmeli eyaletinde % 30,4'nü (Azerbaycan Türkleri % 65'ni), Erivan eyaletinde % 37,4'nü (Azerbaycan Türkleri % 60,2) oluşturmaktaydı. Ancak Taşnaksutyun Partisinin yönetiminde bulunduğu 1918-1920 yılları arasında Azerbaycan Türklerine karşı planlı bir şekilde uygulanan katliam ve sürgün sonucunda Azerbaycan Türklerinin sayısı ciddi bir oranda azaldı. Ermenistan'da 1920 yılında Sovyet hükümeti kurulduktan sonra milli politikaya önem veren Komünistler Türkiye ve İran'a sığınan Azerbaycan Türklerinin bir kısmını geri getirmeyi başarsa da nüfus oranı kesin bir şekilde Ermenilerin lehine değişti. Bunun en önemli nedenlerinden biri de XIX. Yüzyılın başlarından itibaren Osmanlıda ve İran'da yaşayan yaklaşık 300.000 Ermeninin Erivan eyaleti ve civar bölgelere göç etmesi olmuştur. (bkz İ Memmedov, S. Esedov, *Ermenistan Azerbaycanlıları ve Onların Acı Kaderi*, Bakü, 1992, Azerbaycan Yayınevi, s. 33.)

1989 da yapılan son Sovyet nüfus sayımına göre nüfusun %93,3'ü Ermenilerden, %2,6 'sı Azerilerden, %1,6 'sı Ruslardan, %1,7 'si Müslüman Kürtler ve Yezidilerden oluşuyordu. Geriye kalan yaklaşık 30 bin kişi ise Rumlar, Ukraynalılar, Polonyalılar, Belaruslar, Süryaniler, Yahudiler, Molokanlar, Gürcüler ve Almanlardan oluşuyordu. Sovyet dönemi içerisinde sayıları 230 bin olan Azeri nüfusunun, 1979'a kadar 161 bini zorla göç ettirilmiş ya da ülkeden sürülmüştür. 1989'a yılında yapılan sayımda her ne kadar ülkedeki Azeri nüfusu 77 bin gösterilse de bu sayının içinde olan Azeriler anavatanlarına dönmüştü. (<http://countrystudies.us/armenia>, 13.03.2011) Bağımsızlığını kazandıktan sonra Ermenistan'da yaşayan Azeri vatandaş kalmamıştır. Hâlihazırda Ermenistan'da yaşamlarını sürdüren bazı azınlıkların bağımsızlık periyodu ve 2001 yılları arasında sayıları incelendiğinde ciddi bir azalma görülmektedir.(bkz Tablo 1). Ermenistan'da bulunan etnik azınlıklardan bazıları Türkiye'de de bulunmaktadır. Bu etnik azınlıklar Ermenistan'ın da en kalabalık etnik toplulukları olan Yezidiler, Molokanlar ve Süryanilerdir. Ermeniler 1923 öncesi dönemde bu etnik azınlıklarla birlikte Doğu Anadolu Bölgesinde beraber yaşamışlardır. 1915 olaylarının daha iyi analiz edilebilmesi için bu etnik azınlıkların incelenmesinin faydalı olacağı değerlendirilmektedir.

Tablo 1.1: Ermenistan’da yaşıyan etnik azınlıklar

Etnik Azınlık	1989	2001
Yezidiler	51.976	40.620
Ruslar	51.555	14.660
Molokanlar	12.000	5.000
Asuriler	5.963	3.409
Ukraynalılar	8.341	1.633
Kürtler	4151	1.519
Rumlar	4.650	1.176
Gürcüler	1.364	696
Belaruslar	1.061	257
Almanlar	265	133
Yahudiler	676	109
Polonyalılar	270	97

Kaynak: (Gayane Buniatyan, “How Does Armenia Educate Its Public Administrators in Protecting and Managing Ethnic Diversity, Yerevan State University)³

1.1.3.1. YEZİDİLER

Yezidi isminin nereden geldiğiyle ilgili bir çok görüş bulunmaktadır. Bunlar:

Yezidilerin aslında İran’ın Yezd şehrinin sakinlerinden olduğu ileri sürülerek bu şehirden gelenlere Yezidi denildiği,

³ Başvurulan kaynakta yer alan bu tabloda Molokanlar yer almamıştır, Molokanlara ait bilgiler Unicef’ ten alınmıştır. Bkz http://www.unicef.org/ceecis/reallives_3574.html , 12.02.2011

Bu ismin fonatik kanunlara uygun olarak gelişen şekli gösteren yeni Farsça'daki İzed(Melek, Tanrı) kelimesinden türediği; Avesta dilinde Yezata (saygıya, tapınmaya layık olmak) , Pehlevi dilinde Yezdan (Tanrı), Avestada Yezatanam, Pehlevide Yeztan, Yezdan, İzed' den geldiğini, bu kelimelerden müştak olarak Yezidi denildiği,

Yezidi isminin bizzat kendilerinin kullandığı gibi Ezidi, İzidi, veya İzdi (Tanrıya tapanlar)' den türediği,

Yezidilerin yine kendileri tarafından ilk ismi, aez da (dam yerine) Huda “ Tanrı beni yarattı” ile açıklayarak buradan müştak olarak geldiğini,

Mushaf-ı Reş' deki yaratılış efsanesinde gelen Yezidi adında müştak olarak, ataları arasında bir melek olan Ezda ve Yezdan yer aldığı gibi, aynı şekilde ilk Yezidilere verilen isimler arasında Yezdani isminin de bulunduğunu söyleyerek Yezidi isminin buradan geldiği,

Ve nihayet Yezidi isminin kökeni ile ilgili olarak en yaygın kullanılan ve anlaşılan Emeviler'in Birinci Halifesi Muaviye'nin oğlu Yezid'in isminden geldiğidir. (Turan, 1993, s: 3)

Kurucusu Adi bin Musaffir olan Yezidilikte tanrı dünyanın sadece yaratıcısıdır, ancak sürdürücüsü değildir. Tanrısal iradenin vücut bulması için “Düşmüş Melek” bir nevi aracılık rolü üstlenmiştir. Düşmüş melek , “Melek Tavus” olarak adlandırılır ve bir tavus kuşu ile simgelenir. Tanrı özünde iyilikle dolu olduğundan ibadet edip onun gönlünü kazanmak gerekmez. Aksine ibadetin ona değil içi kötülüklerle dolu olana, Tavus'a yapılması ile kötülüğün en büyük kaynağından korunulur. Bu anlamda iyilik ve kötülüğün kaynağı aslında Melek Tavus'tur. Ahiret inancı gibi sonradan hesap verilecek bir yerin varlığı söz konusu değildir. İnsanın inancısına ve yaşayışına göre dünya cennete de cehenneme de dönüşebilir. Melek Tavus bütün bu işlerin denetleyicisi ve tanrının bu dünyadaki gölgesidir. (<http://tr.wikipedia.org/wiki/Yezidilik> ,13.02.2011)

İçinde İslamiyetten, Hıristiyanlıktan, Zerdüştlükten ve Musevilikten farklı öğeler barındıran Yezidilikte Melek Tavus olarak adlandırılan dinsel simgenin diğer dinlerde Şeytan olarak vücut bulması ve Yezidilerin kapalı bir toplum olması

sebebiyle, Yezidilerin toplumun diğer dinlere mensup olan kesimlerince dışlanmalarına sebep olmuştur.

Yezidilerin kaval ("Qawl") adını verdikleri ve günlük olarak yaptıkları duaları vardır. Ayrıca bütün kutsal metinlere de "Qawl" denir.

En önemli dualardan birisi: Güneş doğarken ve batarken olmak üzere günde iki kez yapılır. Bu duaya başlamadan önce eller, yüz ve ayaklar yıkanır. Seccade üzerinde veya temiz bir yerde ayakta durur vaziyette güneşe dönülür, eller önce göbek hizasında bağlanır, sonra kaldırılır, eller açık, el ayakları gökyüzüne bakar şekilde tutulur ve dua okunur. Dua bittikten sonra eller diz kapakları üzerinde olacak şekilde belden eğilmek suretiyle rüku yapılır. Bu eylem üç kere tekrarlanır. Dizler yere konur secdeye gidilir ve alın yere konulur, yer öpülür. Bu eylem ise iki kez tekrar edilir. Secde yapılan yerde diz üstü oturularak eller açık, el ayakları gökyüzüne bakar şekilde dua edilir. Böylece dua tamamlanmış olur.

Aralık ayının ilk Salı, Çarşamba ve Perşembe günlerinde oruç tutulur. Oruç, sabahtan akşama kadar hiçbir şey yememek, içmemek ve cinsel ilişkide bulunmaktan ibarettir. Din adamları ise yazın ve kışın olmak üzere seksen gün oruç tutarlar. Hac için Ekim ayının ilk haftasında Adi b. Müsafir'in kabrinin bulunduğu Laleş'e gidilir. Din adamı sınıfı dünya işleri ile meşgul olmaz. Bu sınıfın geçimini müritler, zekat ve sadakalarıyla karşılar. Yezidilikte sosyal tabakaya verilen isim müridlerdir. Din görevlileri ise altı sınıftan oluşmuştur . Bunlar:

Emir: Emir, dünyevi otoritedir.

Şeyh: Şeyh, dini otoritedir.

Kaval: Kaval, Sancak denilen, tunçtan yapılmış Melek Tavus sembolünü Yezidilerin yaşadığı yedi ayrı bölgeye götürmekle görevlidir.

Köçek: Sincar'da hizmet için kalan Köçek, dini ayinlerde dans eder.

Pir: Pir, müritlere dini bilgilerin öğretilerek, yaşanmasını ve dini merasimleri icra etmekle görevlidir.

Peşimam: Peşimam, özellikle nikah gibi merasimleri yönetmekle görevlidir. (Türkiye Cumhuriyeti Kültür ve Turizm Bakanlığı, <http://www.kulturturizm.gov.tr/TR/belge/1-6338/eski2yeni.html> 16.02.2011)

Yezidi toplumunda Şeyh olmanın önemi çok fazladır. Şöyle ki Yezidilerin Kuzey Irakta bulunan Laleş dışında herhangi bir ibadet merkezi inşa etmeleri Yezidi geleneklerine göre yasaktır ve tam bu noktada Şeyhin evi bir ibadet merkezi olarak işlev görür. Aynı zamanda Şeyhlerin hastaları doğaüstü güçleriyle iyileştirebildiğine inanılmaktadır. (Arakelova, 2001, s:319) Fakat bu iyileştirme bazı toplumlarda olduğu gibi sadece bir takım dinsel duaları okuyarak, Tanrıya yalvararak değil kutsal olduğuna inanılan bir takım (kül, ay gibi) cisimlerden yardım alınarak adeta dinle yoğurulmuş bir pratik olarak yapılır. Bu tedaviler Yezidiler için kutsal olarak kabul edilen Çarşamba günleri daha çok yapılmaya çalışılır.

Yezidiler için Nisan ayının ilk Çarşamba günü kutsaldır ve yeni yılı da bu günde kutlarlar. Görüldüğü üzere Yezidilerin Kültürleri ve inanışları Türkiye’de yaşadıkları coğrafya da bulunan insanlardan tamamen farklıdır.

Suriye, Türkiye, İran, Gürcistan ve Ermenistan'da da cemaatleri bulunan Yezidiler'in bugünkü toplam sayısının 1 milyon civarında olduğu tahmin edilmektedir. Bazı bilimsel araştırmalar ise Yezidilerin nüfusunun çok daha fazla olduğu yönündedir. Ayrıca başta Almanya ve İsveç olmak üzere Avrupa ülkelerinde de birçok göçmen Yezidi yaşamaktadır.

Türkiye’de 1970’li yıllara kadar özellikle Urfa-Viranşehir’de yoğun olarak yaşayan ve sayıları 80 bini bulan Türkiye Yezidileri, 1980’lerle beraber yurtdışına göç etmeye başlamışlardır. 1985 yılında 23 bine inen sayıları, 2007 yılında 377’ye kadar (Urfa’da 243, Batman’da 72, Mardin’de 51, Diyarbakır’da 11 kişi) gerilemiştir. Türkiye Yezidilerinin büyük bir kısmı bugün Almanya’da yaşamaktadır, Avrupa Parlamentosu üyesi Feleknas Uca bunlardan biridir.

(<http://tr.wikipedia.org/wiki/Yezidilik> ,13.02.2011)

Türkiyede son otuz yılda Yezidiler arasında yaşanan göçte Güneydoğu Anadolu Bölgesinde yaşanan terörün çok büyük etkisi olmuştur.

(Türkiye Cumhuriyeti Kültür ve Turizm Bakanlığı,
<http://www.kulturturizm.gov.tr/TR/belge/1-6338/eski2yeni.html> 15.02.2011)

1922 de Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliğinde iken yapılan sayımlarda Kürtlerle Yezidiler arasında bir ayırım yapılmasına rağmen, SSCB değerlerini dinsel değerleri değil de kültürel değerleri temel alarak inşa ettiği için, 1939 -1989 arası olan dönemde yapılan sayımlarda Yezidileri Kürtlerle aynı topluluk olarak kabul etmiştir. 1989 da yapılan son Sovyet sayımlarında Yezidilerin nüfusu 52 bin 700 olarak belirlenmiştir.(Arakelova, 2001, s:319)

Yapılan en son sayımlara göre Ermenistan'da 40 bin 620 Yezidi yaşamaktadır. (Krikoryan, 2008,s:1)

1990'dan sonra Ermeni Anayasası'na girmiş olan Yezidi azınlık tanımını kabul edenler olduğu gibi, buna itiraz ederek kimliklerinin etnik olarak tanınmasını isteyenler de bulunmaktadır. Kimlikleri konusunda 'bölünmüş' durumda olan Ermenistan'lı Yezidiler kendilerini üç farklı şekilde tanımlamaktadır: "Yezidiler, Yezidi Kürtler ve Kürtler." Bu gruplar arasında en büyüğü sayısı yaklaşık 42 bin kişi olan ve kendisini sadece Yezidi olarak tanımlayan Aziz Tamoyan liderliğindeki Ermenistan Yezidi Birliği'dir. Yaklaşık beşyüz kişilik bir grup kendilerinin Yezidi Kürt olarak tanınmasını istemekte, binbeşyüz kadar Yezidi de ısrarla kendisini, dinsel değil, etnik kimliğiyle yani Kürt olarak tanımlamaktadır. Özellikle bu bin beşyüz kişilik grup, tüm Kafkaslarda ve bölge ülkelerinde yaşayan Kürtler konusunda çok hassastırlar ve zaman zaman Türkiye'deki gösterilerle eş zamanlı olarak, "Abdullah Öcalan'a özgürlük" gösterileri yapmaktadırlar."

Ermenistan Yezidileri'nin en önemli grubu Ermenistan Yezidiler Birliği, Ermeni makamlarıyla yakın işbirliği içindedir. O kadar ki son yıllarda özellikle Eğitim Bakanlığı ve Azınlıklar Bakanlığı'nın desteğiyle, Yezidi alfabesi, ders kitapları oluşturulmuş durumdadır. Bir tarihçi ve Yezidi piri olan Aziz Tamoyan "Yezidilik, Sorani, Kırmançî, Zazaki gibi ayrı bir dildir ve Kürtçe değildir." demektedir. Yezidi Edebiyatı ve Yezidi Tarihi adlı kitapları bulunan Aziz Tamoyan'ın Türkiye ve Irak Yezidileri de yer aldığı 'Yezidi Tarihi' kitabı önem arz etmektedir.

(<http://toplumvetarih.blogcu.com/ermenistan-da-yezidi-inancindaki-kurtler/5162417> , 26.02.2011)

Ocak 2003 yılında Almanya’ da basılan Denge Ezidyân adlı Yezidi Dergisinde Ermenistan’daki azınlıkların durumları ve Ermenistan’ın azınlık politikaları ile ilgili Ermenistan’dan göç etmiş bir Yezidinin vermiş olduğu demeçte şunlara yer verilmiştir:

“ Ben Ermenistanlıyım ve Yezidiyim. Ermeni Devleti ve yerel yönetimler tarafından oluşturulan milliyetçi çetelerin yaptığı baskılardan dolayı ülkemden ayrılmak zorunda kaldım. Ben Ermenistan’daki Yezidilerin durumunu kimsenin bilmediği kanısındayım...Karabağ savaşında silahlı gruplar ve yerel yönetimler Ermenistan’da Ermenilerden başka kimsenin yaşayamayacağı yönünde karar vermişlerdi ve bu bölgedeki Azerileri, Süryanileri, Belarussuları ve Kürtleri ülkeden zorla göç ettirdiler.

...

(yapılan baskılar kastedilerek) Bunun en büyük kanıtı 1993 yılında Ermenistan Başkanı Levon Ter Petrosyan’ın mecliste yapmış olduğu “Fedailer” adlı konuşmasıdır. Levon Ter Petrosyan bu konuşmasında “Bu organizasyon (Hayots Hamazgain Sharzhum ,Pan-Armenian National Movement, Yeni Ermeni Milliyetçi Hareketi) ve militaristleri ülkeyi Ermeni olmayanlardan temizleyerek kutsal bir görevi yerine getirmişlerdir.” Bir çok insan bu çeteler ve liderlerinden duyulan korku yüzünden evlerini ve şehirlerini terk ederek başka ülkelere göç ettiler”

(http://findarticles.com/p/articles/mi_m0SBM/is_44/ai_n13810090/ ,12.03.2011)

1.1.3.2. SURYANİLER

Süryani (Süryoyo) adının nasıl, ne zaman ve neden dolayı kullanıldığı kesin olarak bilinmemekle birlikte Süryani isminin kökeni hakkında pek çok varsayım bulunmaktadır. Varsayımların ortak özelliği; Süryani adının ya Mezopotamya'daki bir şehirden ya da bu coğrafi bölgede hüküm sürmüş bir kralın adından kaynaklandığıdır. (<http://www.suryaniler.com/suryani-tarihi.asp?id=31> ,12.03.2011)

Bugün en sık rağbet eden iki görüş şu şekildedir.

Kimi yazarlara göre Suriye adı, bölgeyi ele geçiren Kilikos'un kardeşi Suros'tan geldiğidir. Süryani adının da bu sözcükten türediği düşünülmektedir. 12.yy'da yaşamış olan Diyarbakır metropoliti (Bir bölgede yaşayan Süryanilerin kilise içindeki en üst rütbedeki kişisi) Arami kralı Suros'un adına izafeten, egemenliği altındaki ülkenin "Surisyin" olarak adlandırıldığını, daha sonra Surisyin adındaki son "s" harfinin atılarak "Suriyin" şeklini aldığı ve burada yaşayan halkında bu adla anılmaya başlandığını söylenmektedir. Diğer bir görüş ise:

Asurluların ülkesine Yunanlılar tarafından sözcüğün sonuna bir 'y' eklenerek "Asurya" denilmiştir.. Yunanlıların kullandığı ve gitgide yaygınlık kazanan "Asurya ve Asuryan" kelimeleri Aramca konuşan halkın diline girdiği zaman, dil kurallarına göre bazı değişikliklere uğramış ve Asuroyo şeklinde telaffuz edilmiştir. Tarihsel süreçte "A" harfi düşerek kelime Suroyo (Süryani) şeklini almıştır. (Diken, 1996, s:34)

Tarih boyunca bir çok bölünmeler yaşamış olan Süryani toplumu, Yakubi, Nasturiler, Süryani Protestan, Süryani Katolik, Süryani Kadim, Maruniler ve Keldaniler gibi cemaatlere ayrılmışlardır.

1989 yılında yapılan son Sovyet sayımında sayıları yaklaşık 6 bin olan Süryanilerin nüfusu 2001 yılında yapılan sayıma göre 3 bin 500' e kadar gerilemiştir.

1.1.3.3. MOLOKANLAR

Molokanlar 18.yüzyılda Rusya'nın Novorossiks bölgesinde ortaya çıkmıştır. Kurucusu Semeon Uklein olan topluluğun isminin nereden geldiği hakkında kesin bir bilgi bulunmamakla beraber bununla ilgili bir kaç görüş ön plana çıkmaktadır. Bunlardan bir tanesi 1820'lerde ilk Molokanların yerleşik olduğu Novorossiks'in Maripul bölgesinde bulunan ve Molocnaya (süt gibi anlamına gelen) nehrinden geldiğidir. Diğer bir görüş ise Molokan topluluğunun Çarşamba ve Cumaları tuttuğu süt orucundan geldiğidir. O tarihlerde Rus halkının inancına göre, haftada iki gün süt içme geleneği vardı. Oysa Molokanlar böyle bir perhiz (oruç) inancına itiraz ederek haftanın her gününde süt içilebileceği kanaatinde idiler. Zaten Rusça' da Moloko kelimesi Süt, Molokan ise Süt İçen, Perhizi Bozan anlamına gelir. 1682 yılı civarında

Ortodoks Kilisesi'nden yukarıda anılan nedenden ötürü ayrılan grup, bu tarihten itibaren baskı dolu bir hayat sürmüştür.

(<http://www.genbilim.com/content/view/3657/86/>, 13.05.2011)

Kiliseyi ve kilise hiyerarşisini reddeden Molokanlar bu yüzden 19. yüzyılda Rus Ortodoks Kilisesinin girişimleriyle Çar yönetimi tarafından İmparatorluğun en uzak köşelerine sürülmüşlerdir. 19.yüzyılda Çar yönetiminin hristiyan olmayan cemaatlere uyguladığı bir dizi politikalarından birisinin sonucu olarak Molokanlar imparatorluğun Sibirya, Altaylar, Güney Kafkasya gibi en uzak köşelerine yerleştirilmişlerdir. Molokanlar Güney Kafkasya'da Tiflis, Erivan, Elizavetopol ve Bakü civarına yerleştirilmişlerdir.

Molokanlar inançlarını "vahiy" lerden çok "kutsal yazıtlar" üzerine kurmuştur. Dini pencereden bakıldığında dünya görüşlerini sosyal ve siyasal eşitliğe dayanan bir fikir üstüne kuran Molokanlar' a göre bütün insanlar Tanrının çocukları olarak eşittir, ve Tanrının yeryüzündeki krallığını kurmak için dünyaya iyilik tohumları ekmelidir. İkonlara ve insan yapımı her şeye tapınmayı reddeden Molokanlar' a göre bir katliam aracı olan " Haç " ı yüceltmek uygunsuzdur. Onlara göre gerçek dindar sadece bir olan ve yaşayan Tanrıya ibadet eder ve incili onun sözleri olarak kabul eder. (Haytiyan, 2007, s:38)

Molokanlar kendi aralarında dini bakımdan iki gruba ayrılmaktadır. Bu grupların isimleri, Bastiyanlar ve Prigonlardır. Molokanlarda dini gruplar, değişen kanaat ve kişisel ilişkilere göre ayrılıp birleşirler veya yeniden oluşturulurlar.

Teslis'i, azizliği, ikonaları, vaftiz çıkarmayı, Aşa-yi Rabbani ayinini, vaftizi, istavroz çıkarmayı vs. reddeden Molokanlar; silah taşımayı ve kullanmayı da yasak saymıştır. Hatta her türlü devlet otoritesini de Tanrı otoritesi ile çeliştiği için yok saymaktadırlar. (<http://www.molokane.org/>, 15.05.2011)

1930'larda Sovyetler Birliğinin kırsal tarım alanlarını devletleştirmesiyle beraber kırsal kesimde yaşayan Molokanlar arasında şehre doğru büyük bir göç dalgası başlamıştır. Son on yılda her ne kadar Rus azınlıkların ortalamasının altında kalsa da Molokanlar arasında ciddi bir göç başlamıştır. Bunun en önemli sebeplerinden bir tanesi ekonomik zorlukların yanında bağımsızlık sonrası

Ermenistan'da Rusça eğitim veren okulların sayısının azaltılmasıdır. (Haytiyan, 2007, s. 33-44) Ermenistan'ın bağımsızlığını ilan ettiği yıllarda 12 bin nüfusa sahip olan Molokanlar'ın günümüzdeki nüfusunun UNICEF tarafından yapılan bir sayımda 5 bin olduğu saptanmıştır.

(http://www.unicef.org/armenia/reallives_2345.html ,12.02.2011)

Her ne kadar Ermenistan yönetimi söz konusu nüfusun azalma nedenini göçe bağlasa da, aslında bunu doğrudan yönetimin azınlık politikaları ile bağlantılandırmak mümkündür. (Bozkuş, 2006, s:1)

Bugün kırsal kesimde yaşayan birçok Molokan eski geleneklerini sürdürmekte ve tek tip yaşam standartlarında yaşamaktadır. Bu en belirgin birbirine üniforma kadar benzeyen kıyafetlerinde kendini göstermektedir. 200 yıl boyunca kapalı olarak yaşamış olan Molokanlar topluluk dışı evliliklere hoş bakmamaktadır. Genellikle bir molokan yine bir molokanla evlenmektedir. Kendine has kültürel özelliklerini günümüzde halen devam ettirmekte olan Molokanlarda erkekler sakallarını hiç kesmez, kadınlar ise başörtüsü kullanmaktadır. Kader inancının çok katı olduğu Molokanlarda televizyon yasaktır ve sadece motorlu taşıtlar kullanılır.

Molokanlar daha çok tarım ve el sanatları gibi işlerde çalışmaktadırlar. Ancak Sovyetler Birliği döneminde toprakları da ellerinden alınan Molokanlar, şehirlere göç etmek zorunda kalmışlardır. Şehirlere yerleşen Molokanlar genellikle İnşaat sektöründe ve kamu kuruluşlarında çalışmaktadırlar son derece ilginç geleneklere sahip olan Molokanların Ermenistan'da karşılaştıkları en büyük sorun ülkedeki sosyal yapıya entegre olamamalarıdır. Ayrıca ülkede herhangi önemli bir görevde yer almayan bu grubun resmi düzeyde bir temsilcileri de bulunmamaktadır. Günümüzde Ermenistan'da, Molokanlar Ermenice yerine sadece Rusça ile iletişimlerini sağlamaktadırlar.

1.1.4. Siyasi Yapı

1.1.4.1. Kuruluş Süreci ve İlkeler

1989 yılında Ermenistan'da gerçekleşen seçimler öncesi Ermeni Yüksek Sovyeti ve Komünist parti halk desteğini kaybetmiştir. Bunun en büyük sebeplerinden bir tanesi Ermeni Ulusal Hareketi (EUH) ve Karabağ Komitesinin organize ettiği yoğun muhalefet ortamının kamuoyunda yarattığı bağımsızlık fikrinin gün geçtikçe şiddetli bir şekilde artması olabilir. Halk Temsilcileri seçiminden sonra Ermeni Yüksek Sovyeti, milliyetçilere bazı tavizler vermek zorunda kalmıştır. Bunlardan bazıları 1918'deki bağımsızlığın ilan edildiği gün olan 28 Mayıs'ın milli bayram ilan edilmesi, 31 Mayıs günü tutuklu Karabağ Komitesi liderlerinin serbest bırakılması ve 24 Haziranda EUH'nin resmen tescil edilmesidir. (Rutland, 1995, s: 21) Bu tavizlerden en önemlisi ise EUH'nin resmen tescil edilmesidir. Çünkü bu sayede 1990'da yapılan seçimlere girme hakkını kazanan EUH o dönemde, siyasi görüş olarak bağımsızlık konusunda Komünist Partiden daha sert, fakat radikallerden daha ılımlı, SSCB bünyesinde bağımsız bir otonomiyi savunmaktadır. Meclisteki sandalyelerin yaklaşık olarak %35'ini kazanan EUH önemli bir etkinlik sağlamıştır. 4 Ağustos 1990'da Levon Ter Petrosyan'ın parlamento başkanı seçilmesiyle beraber Ermenistan yeni bir döneme girmiştir.

Parlamento 23 Ağustos 1990'da 12 maddeden oluşan bir Deklarasyon yayınlamıştır. (Ertekin, 2007, s: 74)

Deklarasyon'dan önce altı adet ilke vurgulanmıştır. Bunlar; Ermeni halkının birliğini, Ermeni Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Yüksek Konseyinin Ermeni halkının kaderi konusunda tarihsel sorumluluğunun farkında olduğunu, evrensel insan hakları prensipleri ile uluslararası hukuk normlarının geçerliliğini, ulusların self-determinasyon hakkını, Dağlık Karabağ Bölgesinin Ermenistan ile birleştirildiğini ifade eden 1 Aralık 1989 tarihli kararı ve 28 Mayıs 1918'de kurulan bağımsız Ermenistan Cumhuriyeti'nin demokratik geleneklerinin geliştirilmesidir.

Deklarasyon'un maddeler bölümünde, ilk olarak Ermeni Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti adı, Ermeni Cumhuriyeti olarak değiştirilmiş, Cumhuriyet'in kendi bayrağı, arması ve milli marşı olduğu ifade edilmiştir. Diğer maddelerde, Ermenistan

Cumhuriyeti'nde sadece Ermenistan Cumhuriyeti'nin yasalarının geçerli oluğu; ülkede yaşayanlara Ermenistan vatandaşlığı verildiği; devletin kendi güvenlik güçlerini yaratacağı; devletin bağımsız dış politika yürüteceği; ekonomik sisteme ilişkin düzenlemeler yapılacağı ifade edilmiştir. Ayrıca ifade, yayın ve vicdan özgürlüğü, yasama, yürütme ve yargı ayrılığı ile çok partili siyasal sistem vaat edilmiş ve devlet dili olarak Ermenice benimsenmiştir.

Bağımsızlık bildirgesi'nin 11. maddesinde, Türkiye'nin Doğu bölümü için "Batı Ermenistan" tanımı kullanılmış ayrıca 1915 yılında yaşanan olayların ise soykırım olarak uluslararası arenada tanınması gerektiği belirtilmiştir.

12. maddede ise Ermenistan Cumhuriyeti'nin yeni anayasasının temelini bu deklarasyonun oluşturacağı belirtilmiştir.

21 Eylül 1991'de yapılan referandumda halkın bağımsızlık lehine oy vermesiyle Ermenistan bağımsız bir devlet olmuştur. Böylece SSCB'den ayrılmayı Sovyet kanunlarına göre gerçekleştiren tek ülke Ermenistan olmuştur. (Lütem, 2001, s: 8)

1.1.4.2. Yönetim Şekli

Ermenistan Cumhuriyeti bağımsız, demokratik, sosyal bir hukuk devletidir. Milli hakimiyet yasama, yürütme ve yargı hakimiyetinden oluşmakta olup Ermenistan Cumhuriyetinde erklerin ayrılığı ilkesi kabul edilmiştir.

Yönetim sistemi olarak başkanlık sistemi kabul edilen Ermenistan'da diğer Eski Sovyetler Birliği Cumhuriyetlerinde olduğu gibi 1991'e kadar ekonomik ve siyasal mekanizmalar Komünist Parti Merkez Komitesi Genel Sekreteri tarafından kontrol edilmiştir. Ancak Ermenistan bağımsızlığını ilan etmeden önce 1 Ağustos 1991'de Başkanlık sistemi hakkında kanun kabul edilmiş ve 16 Ekim 1991'de yapılan devlet başkanlığı seçimlerinde Levon Ter Petrosyan devlet başkanı seçilmiştir. Ermenistan Yüksek Sovyet'i tarafından kabul edilen " Ermenistan Cumhuriyeti Devlet Başkanlığı Hakkında Kanun'un birinci maddesine göre, Ermenistan Cumhuriyeti Devlet Başkanlığı en yüksek görevdir ve yürütme hakimiyetinin başıdır. Kanununun 8. Maddesine göre, Devlet Başkanı ülke içinde ve uluslararası ilişkilerde Ermenistan Cumhuriyetini temsil eder, yasa tasarısı verme

hakkına sahiptir, Parlamento tarafından kabul edilen kanunları iki hafta süresince onaylama veya geri gönderme hakkına sahiptir. Ermenistan Yüksek Sovyet'ini olağanüstü toplantıya çağırabilir, Başbakanı tayin eder ve görevinden alır, Başbakanın teklifi ile bakanları tayin eder ve görevinden alır, hükümetin faaliyetine başkanlık yapar ve toplantılara iştirak eder, Anayasa Mahkemesi Başkan ve üyelerinin, Yüksek Mahkeme ve yardımcılarının, Başsavcı'nın Yüksek Sovyet tarafından onaylaması için adaylarını açıklar.

Ermenistan Cumhuriyeti Devlet Başkanlığı Hakkında Kanun” Devlet Başkanının faaliyet alanını ve yetkilerini belirlese de, ülkenin iç siyasi dinamiklerinin belirlenmesinde Devlet Başkanı yasalarla belirlenmeyen birçok imkan ve araçlara sahiptir. Ancak bu araçları kullanma yeteneği büyük ölçüde devlet başkanının kişisel özelliklerine bağlıdır. Nitekim, ilk Devlet Başkanı Ter Petrosyan, 1998'e kadar iç siyasi dinamikleri kontrol edebilmiştir. Ancak 1998'de bu kontrolü kaybettikten sonra istifa etmiştir. Ayrıca, Devlet Başkanı, çevresinde veya takımında bulunan siyasi liderleri verdiği görev ve yetkilerle tatmin etmek zorundadır. Bu gibi ince noktaları göz ardı eden devlet başkanının iktidarda kalması zorlaşmaktadır. Anayasal haklarını kullanabilme yeteneği, Devlet Başkanının kişisel özellikleri ve iç dinamikleri kontrol edebilme yeteneği ile belirlenmektedir. Bu araç ve mekanizmaları kontrol eden devlet başkanı ülkenin tek hakimi olabileceği gibi kontrolü sağlayamayan devlet başkanı en küçük yetkilerini bile kullanamamaktadır. Ermenistan siyasi sisteminde en ciddi mücadele devlet başkanlığı seçimlerinde yaşanmaktadır. Parlamento seçimlerinde de rekabet söz konusu olsa da, devlet başkanlığı seçimleri özel bir öneme sahiptir. Çünkü Parlamento'da çoğunluğu sağlamak çoğu zaman kolay olmamaktadır. Ancak devlet başkanlığı seçimlerini kazanan parti adayı bütün siyasi mekanizmaları kontrol etme imkanına sahip olmaktadır. Devlet Başkanlığı seçimleri 5 yılda bir yapılmaktadır. (Cabbarlı, 2005, s:11)

Yürütme ise hükümetin sorumluluğunda olup yürütmenin başına Devlet Başkanının seçeceği bir başbakan ve başbakanın sunduğu ve devlet başkanının onayladığı bakanlar geçmektedir.

Yasama yetkisi mecliste olup, Milli meclis toplam 131 milletvekilinden oluşmaktadır. Bunlardan 75 tanesi çoğunluk sistemi ile 56 milletvekili ise parti

listesine göre seçilmektedir. Meclis seçimleri de devlet başkanı seçimleri gibi 5 yılda bir yapılmaktadır. (<http://www.parliament.am/> , 12.04.2011)

1.1.5. Ermenistan'ın İktisadi Yapısı

1991 yılında SSCB'nin dağılmasıyla ⁴ beraber 15 ülke bağımsızlığına kavuşmuştur. Bağımsız olan bu devletler⁵ devlet ve birey hayatı olarak yepyeni bir döneme girmiş ve her yönüyle dünya düzenine uyum sağlamaya çalışmışlardır. Bağımsızlıkla beraber büyük bir değişim geçiren bu ülkeler ekonomik olarak da büyük bir değişim yaşamış⁶ ve her alanda olduğu gibi ekonomik alanda da bu geçiş sürecini hala yaşamaktadırlar.

Merkezi planlamaya dayanan SSCB ekonomik sisteminden serbest piyasa ekonomisine geçen devletlerden bu sürece en hızlı başlayan Ermenistan olmuştur. 1991 yılının sonlarında Ermenistan'da ülke genelindeki tarım arazilerinin yaklaşık olarak % 90'lık kısmı özelleştirilmiştir. Aynı zamanda doğrudan yabancı yatırımlara uygun liberal hukuki düzenlemeyi yürürlüğe koyan Ermenistan bu düzenlemeyle vergi imtiyazları, dövizin serbest dönüşünü ve yabancı yatırımcılar için eşit hak ve garantileri sağlamıştır.

⁴ Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliğinin uyguladığı ekonomik sistem “ Up to Down “(Yukarıdan Aşağı) olarak adlandırılan ve merkezi planlamaya dayanan bir sistemdi. Ülkelerin birbirleriyle olan iktisadi ilişkileri Moskova tarafından belirlenirken şöyle bir ilke uygulanmaktaydı. Hammaddenin elde edildiği ülke ile bu hammaddenin işleneceği rafineri ve tesisler farklı bir ülkeye, elde edilen ürünün sanayiye kazandırılması için gerekli olan altyapı ve fabrikalar ise farklı bir ülkeye kurulmuştu. Bu ilkenin uygulanmasındaki en önemli etkenlerden birisi SSCB bünyesinde bulunan devletlerin birbirleriyle olan ekonomik bağımlılıklarını arttırarak bir Sovyet milleti yaratma düşüncesiydi. Sosyolojik olarak değerlendirildiğinde toplulukların ekonomik bağlamda birbirlerine muhtaç olması her ne kadar millet yaratma düşüncesinde faydalı bir adım olarak görülse de, iktisadi olarak değerlendirildiğinde hammadde ile hammaddenin işleneceği tesislerin ayrı ülkelerde olması taşıma maliyetlerini çok fazla arttırmakta ve nihai olarak elde edilen fayda ve kar marjını düşürmekteydi. 90'lı yıllara kadar dünya siyasetinde bulunan iki süper güçten ABD serbest piyasa ekonomisi sayesinde büyük bir ilerleme kaydederken SSCB iflasın eşiğine gelmiştir. SSCB'nin dağılmasıyla beraber bağımsızlığını kazanan devletler SSCB tarafından uygulan bu iktisadi sistemin olumsuz etkilerini yoğun olarak yaşamaktadırlar. Ermenistan ekonomisi bu yüzden bir bütün olarak ithal edilen hammaddeye bağlıdır. Hammadde piyasasında yaşanan değişimlerin ekonomiyi bu yoğunlukta etkilemesi Ermenistan ekonomisini kırılgan hale getirmektedir.

⁵ İngilizce literatürde bağımsız olan bu devletlere NIS (Newly Independent States= yeni bağımsız devletler) olarak anılmaktadır.

⁶ İngilizce literatürde geçiş dönemindeki bu ülkeler ve ekonomileri(Transition Countries/ Economies = geçiş ülkeleri/ekonomileri) olarak anılmaktadır.

(Washington American University,
<http://www1.american.edu/cgp/track2/T2CountryReports/armeniaincountry-tr.pdf>
 18.04.2011)

Ermenistan dönüşümün başlangıç safhasında yapılan bu özelleştirmelerin yanında fiyat reformları ve maliye politikaları uygulamalarını da başlatmıştır. 1994 yılında IMF ile stand-by antlaşması imzalamak suretiyle söz konusu politika uygulamalarına hem maddi hem de teknik destek sağlayarak ekonomik performansını pozitif anlamda etkilemiştir. Özellikle son dönemlerde, ekonomik büyüme oranlarının yaklaşık %13 seviyelerinde gerçekleşmesi sürecin başarısının bir göstergesi olarak kabul edilmektedir. 2003 yılında, Ermenistan Dünya Ticaret Örgütüne üye olmak suretiyle evrensel ticari sistemlerin uygulandığı ve ticari hakların garanti altına alındığı uluslar arası kurumsal sürecin bir parçası olmuştur. Ayrıca, BM, Avrupa Konseyi, Asya Kalkınma Bankası ve Karadeniz Ekonomik İşbirliği örgütü gibi uluslararası ve bölgesel örgütlere üye olmak suretiyle dünya ekonomisine olan entegrasyon derecesini daha da geliştirmiştir. (Güngör,2008,s:7)

Ekonomik göstergeler arasında önemli bir yer tutan nüfus konusu incelendiğinde; her ne kadar resmi rakamlar Ermenistan nüfusunun 3 milyonun üzerinde olduğunu söylese de uluslararası kuruluşların yaptığı araştırma Ermenistan nüfusunun 1 milyon 500 bin civarında olduğunu göstermektedir. Bağımsızlığından bugüne kadar büyük oranda göç veren Ermenistan'da nüfusun sürekli olarak azalması Ermenistan ekonomisinin kalkınma sürecini olumsuz etkilemektedir.

Nüfusun sürekli olarak azalmasının en temel nedenlerinden bir tanesi Ermenistan'da yaşanan işsizlik sorunudur. Rakamlar her ne kadar Ermenistan'daki işsizlik oranını %7⁷ olarak gösterse de reel işsizlik oranının daha yüksek olduğu

⁷ Bkz, World economic Outlook,

http://www.imf.org/external/pubs/ft/weo/2010/02/weodata/weorept.aspx?sy=2008&ey=2015&scsm=1&ssd=1&sort=country&ds=.&br=1&pr1.x=77&pr1.y=6&c=911%2C912%2C915&s=NGDP_R%2CNGDP_RPCH%2CNGDP%2CNGDPD%2CNGDP_D%2CNGDPRPC%2CNGDPPC%2CNGDPDC%2CPPPGDP%2CPPPPC%2CPPPSH%2CPPPEX%2CPCPI%2CPCPIPCH%2CPCPIE%2CPCPIEPCH%2CLUR%2CLP%2CGGR%2CGGR_NGDP%2CGGX%2CGGX_NGDP%2CGGXCNL%2CGGXCNL_NGDP%2CGGXWDG%2CGGXWDG_NGDP%2CNGDP_FY%2CBCA%2CBCA_NGDPD&grp=0&a=#download

değerlendirilmektedir.⁸ Ermenistan'da iş bulamayan birçok ermeni için Rusya Federasyonu bir umut ülkesi olarak görülmektedir. AGİT Erivan temsilciliği yetkilisi Marc Bojanic'e göre göçmen işçilerin banka kanalıyla ülkeye yaptığı yıllık para transfer miktarının en az 700 milyon dolar olduğu tahmin edilmektedir. Bu paranın %70'i Rusya Federasyonundan gelmektedir. 2005 yılı verilerine göre ise yurtdışında çalışan işçilerin ülkeye toplam katkısı 940 milyon dolara ulaşmıştır. (Akter,2007, s:4) İşçi göçmenlerin ülkeye yaptığı katkı ülke ekonomisi içinde önemli bir yer tutmaktadır. Çünkü rakamlar incelendiğinde işçi göçmenlerin yolladıkları paranın ülkenin yaptığı ihracata yaklaştığı, zaman zaman da fazla olduğu görülmektedir.(bakınız tablo 1)

1988 yılında Ermenistan'da 25 bin kişinin hayatını kaybettiği ve 500 bin insanın evsiz kaldığı bir deprem yaşanmıştır. Uluslararası bağışların ve Diasporanın bu bölgenin yeniden inşası için gösterdiği yoğun çabaya rağmen bu bölgede depremin etkileri hala sürmektedir. (<http://www.state.gov/r/pa/ei/bgn/5275.htm> , 15.05.2011) Ermenistan sanayisi her ne kadar depremden büyük zarar görse de çeşitli hafif sanayi tesisleri ayakta kalmıştır. Ermenistan ekonomisini oluşturan sanayi kuruluşları elmas işleme tesisleri, mücevher üretim tesisleri, metal kesme makineleri, dövme baskı makineleri, elektrik motorları, lastik imalatı, örgü tekstil, çorap, ayakkabı, ipek kumaş üretimi, kimyasal madde üretimi, kamyon parçaları, mikroelektronik, yazılım geliştirme, gıda işleme ve konyak üretim tesisleri olarak sıralanabilir.

Ermenistan'ın başlıca ihracat ürünleri arasında elmas, ham demir, işlenmemiş bakır, hafif metaller (çinko, alüminyum vb.), mineral ürünler, gıda ve enerji sayılabilir. Başlıca ihracat ortakları ise %16,5 Almanya, %15,4 Rusya, %9,6 ABD, %8,6 Bulgaristan, %7,6 Gürcistan ve %7,5'lik dilim ile Hollanda'dır. Başlıca ithalat ürünleri ise elmas, doğalgaz, petrol, tütün ürünleri, ve gıdadır. Başlıca ithalat ortakları ise %16 Rusya, %8,8 Birleşik Arap Emirlikleri, %5,6 Ukrayna, %4,8 Türkiye, %4,6 Gürcistan ve %4,4 'lük dilim ile İran'dır.

⁸ Uluslararası kuruluşlar tarafından 1,5 milyon olduğu değerlendirilen Ermenistan nüfusunun resmi makamlar tarafından 3 milyonun üzerinde gösterilmesi ekonomik verilerin hesaplanmasında gerçekçi olmayan ve kafa karışıklığına sebep olan birçok soruna neden olmaktadır.

1992-93 yıllarına gelindiğinde GSMH 1989 yılıyla karşılaştırıldığında yaklaşık %60 düşmüştür. Birkaç yıl yaşanan hiperenflasyonun ardından 1995 yılında ekonomik durum düzelmeye başlamış, 2001-2007 yılları arasında Ermenistan’da ekonomik alanda hızlı bir gelişme yaşanmıştır. Bu yıllar arasında Ermeni ekonomisi yıllık ortalama %13 büyümüştür. Fakat 2008 yılına gelindiğinde ekonomik ve finansal alanda yaşanan bu büyüme bir anda durmuş ve durum kötüleşmeye başlamıştır. Bunun sebebinin ise 2008 yılında uluslararası metal fiyatlarında yaşanan düşüş ile 2008 sonlarında petrol fiyatlarındaki düşüşün Rus ekonomisinde sebep olduğu sıkıntıdan kaynaklandığı değerlendirilmektedir. Ayrıca Ermenistan’ın başlıca ihracat sektörlerinden birisi olan ve yabancı yatırımcıların 2000- 2004 yılları arasında büyük ilgi gösterdiği elmas işleme sektörü 2005 yılında Rusya ile yaşanan hammadde krizi ve uluslararası elmas piyasalarında yaşanan genel düşüşle birlikte büyük darbe almıştır. (<http://www.state.gov/r/pa/ei/bgn/5275.htm> ,15.05.2011) 2010 yılında 2009 ile karşılaştırıldığında küçüğe olsa bir büyüme görülmesine rağmen genel olarak değerlendirildiğinde Ermeni ekonomisi kötü durumdadır.

Tablo 1.2: Ermenistan’ın Ekonomik Göstergeleri

Yıllar	İthalat(\$)	İhracat(\$)	Dış Ticaret Açığı(\$)	GSMH(\$)	GSYİH(\$)
2008	3,763 milyar	1,124 milyar	2,639 milyar	11,662 milyar	18,786 milyar
2009	2,817 milyar	722 milyon	2,095 milyar	8,541 milyar	16,276 milyar
2010	2,988 milyar	846 milyon	2,142 milyar	8,830 milyar	17,086 milyar

Kaynak: World Economic Outlook,

([http://www.imf.org/external/pubs/ft/weo/2010/02/weodata/weorept.aspx?sy=2008&ey=2015&scsm=1&ssd=1&sort=country&ds=.&br=1&pr1.x=77&pr1.y=6&c=911%2C912%2C915&s=NGDP_R%2CNGDP_RPCH%2CNGDP%2CNGDPD%2CNGDP_D%2CNGDPRPC%2CNGDPPC%2CNGDPDPC%2CPPPGRDP%2CPPPGRPC%2CPPPGRDPC%2CPCPI%2CPCPIPCH%2CPCPIE%2CPCPIEPCH%2CLUR%](http://www.imf.org/external/pubs/ft/weo/2010/02/weodata/weorept.aspx?sy=2008&ey=2015&scsm=1&ssd=1&sort=country&ds=.&br=1&pr1.x=77&pr1.y=6&c=911%2C912%2C915&s=NGDP_R%2CNGDP_RPCH%2CNGDP%2CNGDPD%2CNGDP_D%2CNGDPRPC%2CNGDPPC%2CNGDPDPC%2CPPPGRDP%2CPPPGRPC%2CPPPGRDPC%2CPCPI%2CPCPIPCH%2CPCPIE%2CPCPIEPCH%2CLUR%2C))

2CLP%2CGGR%2CGGR_NGDP%2CGGX%2CGGX_NGDP%2CGGXCNL%2CGGXCNL_NGDP%2CGGXWDG%2CGGXWDG_NGDP%2CNGDP_FY%2CBCA%2CBCA_NGDPD&grp=0&a=#download , 15.05.2011)

Son üç yılın rakamlarına bakıldığında ekonomide yaşanan küçülme günlük hayatta da kendini göstermiş, 2008 yılında kişi başına düşen GSMH 5 bin 800 dolar civarındayken 2010 yılına gelindiğinde bu rakam 5 bin 100 dolar civarına gerilemiştir.(www.imf.org ,15.05.2011)

Ermenistan ekonomisinin temellerini oluşturan sanayi kuruluşları genel olarak endüstriyel kimyasallar, elektronik ürünler, makine sanayi, işlenmiş gıda, sentetik lastik ve tekstil alanlarına yoğunlaşmış durumdadır. Sanayisi yüksek oranda ihraç edilen hammaddeye bağımlıdır. Hammadde olmamasının sonucu olarak Ermenistan sanayi tesisleri üretim açısından bakıldığında ilk ürün yerine daha çok ara işleme tesislerinden oluşmaktadır. Elmas ve metal sektörlerinde yaşanan kötü tecrübeler göz önünde bulundurulduğunda Ermenistan ekonomisinin böyle temeller üzerine kurulmuş olmasının sonucu ekonominin kırılgan olmasına ve Ermenistan'ın zor duruma düşmesine yol açmaktadır. Ermenistan'ın ileriki yıllarda gelişme gösterebilecek sektörlerinin enerji, metalurji ve gıda işleme olduğu değerlendirilmektedir.

2. ERMENİSTAN – TÜRKİYE İLİŞKİLERİNİ ETKİLEYEN AKTÖRLER

2.1. ULUSLARARASI AKTÖRLER

2.1.1. Diaspora

2.1.1.1. Diaspora Kavramı ve Ermeni Diasporası

Diaspora terimi için Türk Dil Kurumu üç tanım yapmıştır. Bunlar sırasıyla;

-Herhangi bir ulusun veya inanç mensuplarının ana yurtları dışında azınlık olarak yaşadıkları yer.

- Herhangi bir ulusun yurdundan ayrılmış kolu, kopuntu.

-Yahudilerin ana yurtlarından ayrılarak yabancı ülkelerde yerleşen kolları, kopuntu.

(Türk Dil Kurumu, Büyük Sözlük <http://www.tdkterim.gov.tr/bts/> 11.02.2011)

Eski Yunancada ise “dağınık ekmek” anlamına gelen Diaspora kavramı ilk olarak M.Ö. 800-600 yıllarında Anadolu ve Akdeniz havzalarına yerleşmiş olan Helen kolonilerini tanımlamak için kullanılmıştır. Bahse konu Helen kolonileri ise herhangi bir baskı sonucu değil tamamen ekonomik nedenlerden dolayı kolonilemişlerdir. (http://en.wikipedia.org/wiki/Greek_diaspora 02.02.2011)

Etimolojik olarak incelendiğinde Diaspora kelimesinin eski Yunancada bulunan “Dia” ve “Speirein” kelimelerinin birleşmiş hali olduğu görülecektir. Eski Yunancada ”Dia “ bir yön-durum ifadesi olup “bir yere doğru, arasında, karşısında” , “Speirein” ise “dağılmak, saçılmak, serpinti” anlamına gelmektedir. Fakat Diaspora kelimesi modern anlamında “sürekli olarak dışlanmak ve kovulmak” etmenlerinin baskın olduğu, aynı zamanda Diaspora kelimesiyle tanımlanan topluluğun bir

“bağlanma ve kimlik mücadelesi yani varoluş mücadelesinin” olması gerektiği belirtilmektedir. Bu da Yahudilerin yaşadığı tecrübeye denk gelmektedir. Günümüzde kelime genel anlamda birbirleriyle kültürel bağı bulunan ve dünyanın dört bir yanına dağılmış ve göç etmiş toplulukların ortak adıdır. Her bir “diasporik grup” ya da “topluluk” farklı zaman dilimlerinde dünyanın farklı yerlerine yapılan birçok göç dalgasının birikimidir. Bir toplum içinde bulunan her alt grubun tecrübeleri çok farklı olabilir. Bu yüzden bazı yazarlara göre örneğin dünya genelinde sırf ortak kimlik ve tecrübeleri olduğu için bir Güney Asya Diasporasından söz etmek mümkün değildir.

(<http://www.encyclopedia.com/topic/Diaspora.aspx> 21.05.2011)

Diaspora tanımının kullanılması için etnik unsurların ön plana çıkması gerekmektedir. Bunun dışında da Yahudilerin daha önce tecrübe ettiği üzere hiçbir yerde hoş karşılanmamak ve sürekli olarak dışlanma olması gerekmektedir. Bu yüzden bu kelime Batı toplumlarına bir hüznün ve trajediyi de anımsatır.

Diaspora'nın temel karakteristiklerinden bir tanesi de örf ve adetler ile günlük yaşayışların sürekli olarak hatırlattığı (anavatana duyulan) özlemin, anavatana yaratmış olduğu derin bağlılıktır. Yazar Brah'ın belirttiği üzere bu anavatan gerçek değil, oluşması bu dönüş özlemine bağlı olan hayali bir ülkedir. Bu tür kültürel bağlar zaman zaman nostaljik ve ayrılıkçı hareketleride tetikler.

(<http://www.encyclopedia.com/topic/Diaspora.aspx> 21.05.2011)

Diasporayı kavramını ilk kullanan Robin Cohen'e göre ise, diasporayı oluşturan insanlar birçok sebepten bölgeler arası dolaşırlar, esas bir anavatan yayılırlar ve kendilerini anavatanlarıyla özdeşleştirirler. Kendilerini devletle tanımlamaktan çok ulusla veya etnik grupla tanımlarlar. Diasporanın oluşması için bazı sebepler vardır, bunlar: dağılma ve saçılma, ortak travma, sorunlu ilişkiler, kültürel gelişme.(Cohen,2004, s:21)

Diasporik topluluklar sürekli kalıcı bir gurbet halinde olduklarından “tedirginlik” ve “farklılık” hissini diğer topluluklara oranla daha yoğun olarak yaşarlar. Gurbetliğin vermiş olduğu yalnızlık hissi bu toplulukları diğer ülkelerde yaşayan soydaşları ile dayanışma ve iletişim haline sürükler. Her ne kadar bu

Diasporik topluluklar aynı soydan gelmiş olsa da, ortaklık ve dayanışmadan oluştuğu kadar farklılık ve ayırmadan da oluşur çünkü farklı tarihi dönemlerde, farklı yerlere, farklı yerlerden, farklı hedeflerle gelmiş, farklı sosyal koşullarda yaşayan insanlardan oluşur. Bu yüzden farklı siyasi hedefleri olan Diaspora siyasi simgelerden çok kültürel simgeler etrafında toplanır. (Anthias,2007,s:4)

Ancak kültür sürekli olarak bir evrime uğradığından Diasporanın da bu çerçevede dinamik bir yapı sergilediği değerlendirilmektedir. Gurbette bulunulan ülkenin üst kültürü alt kültürleri yavaş yavaş kendine göre şekillendirdiğinden zamanla etnisitenin bu topluluklar arasında özel günlerde anılan simgesel bir kimlik durumundan öteye geçemeyeceği değerlendirilmektedir. Ancak tüm bu toplulukların önüne hepsinin ortak zeminde buluşacağı bir siyasi hedef konulursa Diasporik Toplulukların etnik bilincinin daha diri kalacağı ve daha etkin olacağı değerlendirilmektedir.

Devletler genellikle Diaspora'yı etnik bir kaynak olarak görür ve bundan fayda sağlamaya çalışırlar. Ermeni Diasporası içinde böyle bir durum Ermenistan ikinci devlet başkanı Robert Koçaryan döneminde hayata geçirilmeye çalışılmıştır. Koçaryan döneminde izlenen dış politika hedefleri arasında Ermeni Diasporası ile yakın ilişkiler kurularak bu toplulukların ekonomik kalkınmaya bir fayda sağlamaları hedeflenmiştir. Koçaryan' ın Diaspora ile kurulacak olan ilişkiler belirlenirken oluşturduğu çerçeveye göre: Diaspora elinde bulunan maddi imkânları Ermenistan için seferber edecek, Ermeni Hükümeti de Diaspora'ya bir arada kalabilmeleri için siyasi hedefler sunacaktı. (Yılmaz,2009,s:19)

Cohen'e göre diasporalar sembolik bir anavatana yönelim ruhu içindedirler, semboliktir çünkü anavatanları onların beklentilerine uygun olmayabilir. Clifford'a göre ise diasporalar etnik kimliği tehlikeye sokar çünkü diasporalılık etnik kimliğin yerine karma durumunda olmayı getirir. Sonuç olarak diaspora önemli bir kavramdır ve farklılıklar göz önünde bulundurularak yaşanan ülke açısından ve anavatan açısından doğru değerlendirilmelidir. (Anthias,2007,s:4)

Bu tanımdan yola çıkılarak Amerika da bulunan bir Afrika Diasporasından bahsetmek mümkündür denilebilir. Çünkü bu kıtadaki insanlar emperyalizmin bir sonucu olarak köleleştirilmiş, dışlanmış ve sürgün edilmiştir ve gittikleri ülkelerde bu

aşğılanma ve varoluş mücadelesi 20.yüzyılın sonlarına kadar devam etmiştir. Aynen Yahudiler gibi ikinci sınıf insanlar olarak görülmüş ve iş verilmemiş, okullara kabul edilmemişlerdir. Aynı şekilde ülkelerine dönmeleri de gerek kölelikten gerekse fakirlikten mümkün olmamıştır. Fakat yine Amerika da bulunan ve geçim sıkıntısı çeken Çinliler için bu tabirin kullanılmasının doğru olmadığı değerlendirilmektedir. Bunun birinci sebebi bu insanlar sosyal yaşamlarını daha üst düzeye çıkaracak yeni fırsatlar aramak için Amerika kıtasına gitmiş, ikinci sebep olarak da; geçim sıkıntıları vardır, bazı çevreler varlıklarından hoşnutsuzlukta duyabilir ama herhangi bir varoluş güçlüğü yaşamamışlardır.

Ermeni Diasporası ise böyle bir tecrübeden geçmemiştir. Vatansızlık ve gidilen ülkelerde sürekli olarak karşı karşıya kalınan bir varoluş mücadelesi bulunmamıştır, bu topluluklar daha çok ticari hayatın bir parçası olarak göç eden ve para kaygısı güden kolonilere benzemektedir.

Bir Ermeni aydını olan Boğos Levon Zekiyan'ın konuya bakışı şu şekildedir:

“Ama öncelikle “Ermeni Diasporası” ve “ Ermeni kolonileri” terimleriyle kastedilenin ne olduğu tespit etmek gerekiyor. Şurası kesindir ki Ermeni Kolonileri Antik Çağın Yunan Kolonileri ya da modern zamandaki Batı kolonilerine pek benzemezler. Eski Yunan kolonileri diğer tarihsel etmenlerle birlikte Anadolu’da ve Akdeniz dünyasında büyük bir Helenleşme süreci yaratan ve yerel kültürlerin yerini alan güçlü ve göz kamaştırıcı bir kültürün yerel taşıyıcılarıdır. Modern zamanların Batılı kolonileri de çok benzer bir kültürel etki yaratmışlardır. İngilizlerin Hindistan’da, Fransızların da Afrika üzerinde bırakmış oldukları güçlü etki bu olguya dair iyi bilinen iki örnektir. Ancak modern sömürgeciler antik Çağdaki Yunan yayılımın tersine kendi kültürlerinin asıl olarak daimi bir askeri işgal ve idari hegemonya sayesinde empoze edebilmişlerdir.

Ermeni kolonileri neredeyse hiçbir zaman askeri ya da siyasi bir güç taşımadıkları gibi kültürel bir üstünlükte kuramamışlardır. Ancak birçok kez dâhil oldukları toplumların yapıları çerçevesinde çok çeşitli alanlarda üst düzeyde başarılar imza atmışlardır. Hatta bir dönem için Dünya çapında bir iktisadi üstünlük yakalamışlardır. “ (Zekiyan,2001,s:32)

Zekiyan'ın da aktardığı üzere Ermeniler dışlanmanın aksine dünya toplumlarının her kesiminde kabul görmüştür.

21. yüzyılda küreselleşme ile beraber iktisadi ve kültürel gelişmelerin etkisiyle Diaspora'nın rolü ve anlamı da farklı boyutlara ulaşmıştır.

“Post modern manada; Diaspora, ortaklıkları belirli bir kaynaktan gelen farklı ulus devletlerinde bulunan grupların arasındaki bağlantıdan bahseder, ama anavatan'ı bunun dışında da tutabilir; böylece ulusal sınırların ötesine geçen dünya çapında yeni bir kimlik oluşturulur. Bu kavram genellikle 'şiddetli ve zorla ihraç etme' süreci (Yahudiler için kullanıldığı üzere) ile karşılaşmış toplumun sınıflandırılmasıyla sınırlandırılrsa da, post modernlik ve küreselleşmeyle uyumlu olan dikkate değer bir 'bilinçlilik' biçimini gerektiren sosyal bir durumu da belirtebilir. Bazıları, bu kavramın ulusöteciliğin küreselleşme ilkesini düzenleyeceğini kabul ederler. Bir başka düşünür Stuart Hall 'diaspora' kavramının son zamanlarda gündemde olmasında etkili bir rol oynamıştır. Hall, yıllar geçtikçe hem kültürel kimliği, hem de özçülüğün ve indirgemeciliğin gizli tehlikelerinin önüne geçen 'ırk' kavramını yeniden düzenleyecek bir yaklaşıma ilgi duymaya başlamıştır.” (Anthias, 2007, s:5)

Water ve Hall'un düşünceleri Ermeni Diasporası ele alındığında Diaspora-Anavatan arasındaki ilişki ile birebir örtüşmektedir. Ermeni Diasporası şu an Ermenistan'ın Dış politikasını oluştururken konum itibariyle küresel manada adeta bir üst-devlet, kurum olarak izin aldığı ve ikna etmek zorunda olduğu bir yerdedir.

Bunun en çarpıcı kanıtı Ermenistan Dışişleri Bakanı Eduard Nalbandyan'ın Ermenistan ve Türkiye arasında imzalan protokollerin hazırlık aşamasında bir dergiye verdiği röpotajdır. Eduard Nalbandyan bu röportajında protokolleri kastederek “Bizim işimiz Türkiye'ninkinden çok daha zor, çünkü biz sadece Ermenistan'ı değil, dünyanın dört bir yanındaki Diaspora Ermenilerini de ikna etmeliyiz” demiştir. (Yurdakul ve Gümüşel, 2011,s:42)

Ermeni Diasporasının, daha çok ta Amerika'da bulunan Ermeni Diasporasının, böyle bir rol üstlenmesinin sebeplerinden birisi Amerika Birleşik devletlerinin hali hazırda dünyada hegemon güç olması ve bu ülkedeki Ermenilerin 1800'lerden bu yana ülkede farklı şekillerdeki iyi örgütlenmeleri olabilir. Örneğin 1915 olayları ile

ilgili ilk ermeni yasa tasarısı 1965 yılında Uruguay Parlamentosun da görüşülmüş ve kabul edilmiştir. Daha sonra bu karar 2004 ve 2005 yıllarında tekrar kabul edilmiştir. Ancak bu ne Türkiye’de, ne de dünya kamuoyunda ses getirmiştir.

(http://blog.milliyet.com.tr/Yil_1965_Ermeni_tasarisi_Uruguay_da_kabul_edi_mi_/Blog/?BlogNo=233742 23.04.2011)

Bir diğer sebebin de Ermenistan’ın 70 yıl boyunca Sovyetler Birliği bünyesinde bulunmasından dolayı uluslararası ilişkiler konusunda olan bilgisizliği ve tecrübesizliği olduğu değerlendirilmektedir. Ermenistan bağımsız olduktan sonra, Diaspora’da bulunan ülkelerde üst düzey yönetim kademelerine gelmiş kişilerin ve toplumda yer edinmiş kurumların, ülkelerle ile ilişki kurulmasında köprü görevi kuracak bir aktör olarak görülmüş olması muhtemeldir.

Günümüzde Ermeni Diasporasının dünya çapında en kalabalık olduğu ülke 1 milyon 500 bin-2 milyon100 bin nüfusuyla Rusya, fakat en etkili olduğu ülke sayıları yaklaşık 1 milyon 500 bin olan ve ABD’de bulunan Ermeni topluluğudur. Amerikan Ermeni Diasporasını 525 bin kişilik nüfusu Fransız Diasporası izlemektedir (Yurdakul ve Gümüsel,2011,s:42) ABD diasporası, etkinliğinin yanı sıra, diaspora hayatının merkezi olması bakımından önemlidir. Libaridiyan'a göre, önceleri diaspora hayatının merkezi İstanbul ve Tiflis iken, 1915'ten sonra bu şehirlerin yerini Paris ve Boston almış, 1950'lerde Kahire, Halep ve Beyrut öne çıkmış ve 1990'larda nüfus ve faaliyet yoğunluğu sebebiyle Los Angeles Ermeni diasporasının merkezi olmuştur.(Kantaracı,2001,s:73)

Ter Petrosyan hükümetinde görev yapmış ve bir dönem Ter Petrosyan’ın danışmanı olan Libaridiyan’ a göre Ermeni Diasporası arasında mevcut olan hiyerarşide Suriye ve Lübnan cemaati en üstte yer alırken Türkiye ve Ermenistanlı Ermeniler en alt seviyede yer almaktadır. Bu yüzden Türk Ermeni cemaatinin Türk Hükümeti ile iyi ilişkileri bulunmasına rağmen, 1915 olaylarına dönük olarak ortaya atılan Ermeni iddialarına karşı Türk Ermeni cemaatinin etkili olamayacağı değerlendirilmektedir. 1920’li yıllarda Türk Milli Mücadelesi esnasında Maraş, Urfa ve Antep civarında yaşayan 120 bin kadar Ermeni işgalci Fransız kuvvetleriyle birlikte hareket ettiği için, 20 Ekim 1921 Ankara Antlaşması'ndan sonra Fransızlar tarafından Suriye ve Lübnan'a götürülmeleridir. Suriye ve Lübnan Ermeni

cemaatinin çekirdeği oluşturan bu göçten sonra 1939 yılında Hatay'ın Türkiye'ye katılmasıyla birlikte Hatay'da bulunan Ermeniler de bu bölgelere göç etmiştir. Böylelikle Suriye ve Lübnan Ermeni cemaatleri oluşmuştur. (İlter,2001,s:121) Lübnan'da günümüzde 140 bin civarında Ermeni yaşamaktadır. (Yurdakul ve Gümüsel, 2011,s:38) Lübnan, Ermeni Diasporasındaki aşırılığın ve şiddete eğilimin en güçlü şekilde ortaya çıktığı ülke olmuştur. 1975 yılında Beyrut'ta yapılan bir bildiriyle uzun yıllar yurt dışındaki diplomatik temsilciliklerimize terörist saldırılar düzenleyecek olan ASALA terör örgütü Lübnan'da kurulmuştur.

Lübnan ve genel olarak Ortadoğu Ermenileri, günümüzde sayıları 30 bin civarında olan Avustralya Ermeniliğinin de kaynağı olmuştur. Avustralya Ermenileri, 1960'lı ve 1970'li yıllarda Mısır ve Suriye'deki istikrarsızlık ve 1975 Lübnan iç savaşı nedeniyle göçmüş olan Ermenilerdir. (Kasım, 2001, s:308)

Dünya kamuoyu tarafından çok göze çarpmasa da Ermenilerin önemli bir bölümü de Güney Amerika'da yaşamaktadır. Uruguay'da 15- 19 bin arasında, Arjantin'de 80-100 bin, Brezilya'da 20-25 bin ve Şili'de bin kişiden az olmakla beraber 120-145 bin arasında Ermeni yaşadığı tahmin edilmektedir. İlk defa 1900'lü yıllarda bu bölgeye yerleşen Latin Amerika Ermenileri, coğrafi sebepler ve İkinci dünya savaşı sonrası kıtaya yeni Ermeni göçü olmamasından dolayı genellikle kültürel ve siyasi dünya gündeminin uzağında kalmışlardır. Ancak yaşadıkları ülkelerde 1915 olaylarının soykırım olarak yasalaştırılması için en erken harekete geçenlerde onlar olmuştur. Güney Amerika Ulusal Ermeni Komitesi çatısı altında faaliyetlerini sürdüren Güney Amerika Ermenileri 2003,2004 ve 2005 yıllarında Arjantin meclisinde, 2005 yılında Brezilya da eyalet bazında, 2007 yılında Şili'de meclis bazında ve Uruguay'da daha önce de belirtildiği üzere 1965,2004 ve 2005 yıllarında, 1915 olayları Ermeni Soykırımı olarak tanınmıştır. (Laçiner, 2008, s:509)

“ Diaspora'nın bulunduğu bir diğer ülkede İngiltere'dir. İngiltere Ermenileri ağırlıklı olarak Londra ve Manchester çevresinde yoğunlaşmışlardır. Londra'daki Ermenilerin sayıları 7 ile 12 bin arasında, tüm İngiltere'deki Ermeni sayısı ise 10 bin ile 20 bin arasında tahmin edilmektedir. Tahminler arasındaki büyük fark, büyük çoğunluğu kayıt dışı kalan son göçlerden ve İngiltere'de nüfus sayımlarının etnik kökeni yeterince doğru bir şekilde tespit edememesinden kaynaklanmaktadır. Ermeniler Londra'da da belli bölgelerde (boroughs) toplanmışlardır. Bunlar Ealing,

Nounslow, Brent ve Naringey bölgeleridir. Bu yerleşim, Ermenilerin kimliklerini muhafaza etmelerinde ve topluluk olarak hareket etmelerinde etkili olmuş ise de, sayılarının azlığı nedeniyle Fransa'dakine benzer bir seçmen etkisi sağlayamadığı söylenebilir. Bu arada Ermenilerin yoğun olduğu, yukarıda bahsi geçen bölgelerde (kuzey Londra) Türk nüfusunun 200 bin'i aştığını belirtmekte yarar vardır. İngiltere Ermenileri daha çok Orta Doğu ülkeleri (özellikle Suriye, Lübnan, Irak ve Kıbrıs) göçmenidirler. Bu kişilerin büyük bir kısmı politize, hatta terörize olmuş, ailelerden gelmektedirler. Özellikle Lübnan kökenli aileler bu ülkede buldukları sürede yoğun bir Türk karşıtı propagandaya maruz kalmışlardır. Ayrıca bir kesimin Birinci Dünya Savaşı yılları ile ilgili olarak geliştirdikleri Türk karşıtı hikayeler de Türk düşmanlığını bu aileler arasında canlı tutmuştur. Bu düşmanlık hissi göçlerle birlikte İngiltere'ye de taşınmıştır denebilir. Ancak İngiltere Ermenileri değişik ülkelerden geldikleri için aralarındaki farklılıklar da fazladır. Kimlik krizini aşmak ve ortak bir kimlik oluşturmak için dini inançlarına tarihi olaylara sarılmaktadırlar.”(Laçiner,2001,s:233)

Bulduğumuz bölgenin bir diğer önemli aktörü olan İran'da da yaklaşık olarak 200 bin (bazı kaynaklarda 410 bin olarak geçmektedir) Ermeni yaşamaktadır. Genel itibariyle İran Devletiyle uyumlu görünen İran Ermenilerine hükümet tarafından bazı ayrıcalıklar verilmiştir. İran Ermenilerinin Tahran'ın merkezinde Ararat adını verdikleri 70 dönümlük kendilerine özel bir kompleksleri bulunmaktadır. İslami kuralların geçerli olmadığı ve başörtüsünün zorunlu olmadığı bu alanda sportif ve sosyal faaliyetlerde bulunmaktadır. (Yurdakul ve Gümüsel, 2011, s:41)

Ermeniler hali hazırda 5 kıtaya dağılmış ve yaklaşık 6 ile 8 milyon arasında değişen nüfuslarıyla buldukları ülkelerde Türkiye aleyhine sürekli olarak bir lobi çalışmasında bulunmaktadır.

2.1.1.2. ABD Ermeni Diasporası

Osmanlı Devletinde faaliyette bulunan ABD'li misyonerlerin, 1800'lerin ortalarında eğitim amacıyla Ermeni gençlerini ABD'ye göndermeleriyle, ABD diasporasının çekirdeği oluşmuştur. Amerika'ya yerleşen ikinci grup Ermeniler, yine Amerikan misyoner ve tüccarlarının vasıtasıyla gitmiş olanlardır. 1890'lara doğru ise esnaf, zanaatkar ve köylü göçleri başlamıştır. (Kantarcı, 2001, s: 75) ABD'deki

Ermeni cemaatinin siyasi ve kültürel faaliyetlerini düzenleyen iki kuruluş: ANCA (Amerikan Ermeni Ulusal Komitesi) ve AAA (Amerikan Ermeni Birliği) , Türkiye aleyhinde yoğun bir lobi faaliyetinde bulunmaktadır. AAA'nın, ANCA'ya göre milliyetçi reflexleri daha zayıftır. Zira son dönem normalleşme sürecinde ANCA Türk Yetkililerle görüşmeyi kabul etmezken AAA kabul etmiştir. Bu iki organizasyonun böylesine önemli bir konuda farklı davranmalarının sebebi, kuruluş aşamasındaki siyasi görüş farklılığından kaynaklanmaktadır. 1920 yılında Ermenistan Cumhuriyetinin kuruluşunun hemen ardından Ermenistan SSCB bünyesine dâhil olmasına tepki gösteren kesim ANCA'nın temellerini, Ermenistan'ın SSCB bünyesinde Türkiye'ye karşı daha korunaklı olacağını düşünenler ise AAA'nın temellerini atmıştır. (Yurdakul ve Gümüsel, 2011, s: 41)

Ermenistan'ın 1991 yılında bağımsızlığını kazanmasının ardından ABD'deki Ermeni lobisinin özellikle dört alanda başarı sağladığı söylenebilir. Bunlar;

- ABD tarafından Özgürlükleri Koruma Yasası kapsamında Ermenistan'a yapılan yardımlar,
- Ermenistan politikalarının ABD nezdinde meşrulaştırılması,
- Aynı yasa kapsamında Azerbaycan'a yapılan yardımların engellenmesi,
- 1915 olaylarının soykırım olarak tanınmasında ABD'nin desteğinin alınması ve Türkiye karşıtı faaliyetler.

Ermeni lobisi, Amerikan Kongresinde diğer Lobilerle kurduğu iyi ilişkiler vasıtasıyla Ermenistan'a yapılan yardımların her yıl çok yüksek bir seviyede olmasını sağlamıştır. 1992-1996 yılları arasında Ermenistan'a yapılan yardımların toplamı 350 milyon doları bulmuştur. (Cornell,1997,s:42; Aktaran Laçiner) Takip eden yıllarda bu rakam 90 milyon doları bulmuştur. (Gregg, 2001, s:1; Aktaran Laçiner) Bu rakamlarla Ermenistan İsrail'den sonra nüfusuna oranla ABD'den en çok yardım alan ikinci ülke olmuştur.

Türkiye, Ermenistan ile olan kötü ilişkiler konusunda Ermeni tarafını yayılcı politikaları ve Karabağ Savaşı ile ilgili eleştirmektedir. Uluslararası arenada hiçbir tecrübesi olmayan ve Türkiye ile karşılaştırıldığında bu bölgede siyasi ve ekonomik

olarak göz ardı edilebilecek olan Ermenistan, bugün ABD kamuoyunda, Türkiye'nin sınırını kapatmasının bir haksız olduğu, Dağlık Karabağ savaşında ise Azeriler tarafından haksızlığa ve zulme uğradıkları yönünde yapılan propagandanın başarılı olmasını Ermeni lobisine borçludur.

Ekim 1992'de ANCA' nın girişimleriyle harekete geçen Ermeni lobisi, Azerbaycan'ın Ermeni işgali nedeniyle Ermenistan'a ambargo uygulamaya başlamasının ardından Özgürlükleri Destekleme Yasa'sının (Freedom Support Act) 907. Bölümünü Kongre'den geçirmiş, böylece Azerbaycan'a 10 yılı aşkın bir süre ABD'den yardım yapılmasını engellemiştir. 907. Bölümde yer alan ifade "Ermenistan ve Dağlık Karabağ'a her türlü saldırı ve ambargoyu durduğunu gösterecek adımlar atana kadar" şeklindedir. Bu bölüm ancak 2001 yılında kaldırılabilmiştir. (Laçiner, 2008, s. 54)

ABD'de 1915 olaylarının soykırım olarak tanınması ve yasalaştırılması yönündeki ilk çalışmalar 1960 yılında başlamıştır. Soğuk savaşın yarattığı gerginlik ve Türkiye'nin bölgedeki önemi dolayısıyla ABD kamuoyunda çok etkili olamayan Ermeni Lobisi 1995 yılından sonra iki yeni yöntemle faaliyetlerini kuvvetlendirmeye çalışmıştır. Bunlardan ilki 1915 olaylarının soykırım olarak Federal bazda tanınması için tümevarımsal bir yöntem izlenmesi olmuştur. Bu kapsamda yasa tasarıları önce yerel meclislerde ve eyaletlerde kabul ettirilecek, yasa tasarılarını kabul eden eyaletlerin sayısı çoğaldıkça 1915 olaylarının federal bazda soykırım olarak tanınması kolaylaşacaktır.

İkinci olarak, İsrail Milli Eğitim Bakanı Yosi Sarid dışında Yahudilerden destek alamayan Ermeni lobisi, Kürtler ile Süryanileri de kampanyalarına dâhil etmeye başlamışlardır. (Gül, 2001, s: 132) Fakat burada Ermeni lobisinin dikkate almadığı şey Türkiye'nin, ABD'nin şu an izlediği dış politikası konsepti kapsamında bu bölgede vazgeçemeyeceği bir bölgesel aktör olmasıdır. 1960'lardan bu yana -her ne kadar kritik dönemler olsa da- ABD, Ermeni lobisinin 1915 olaylarının soykırım olarak yasalaşması yönünde yaptığı çalışmalar karşısında hem Ermeni vatandaşlarını küstürmeyecek, hem de Türkiye'yi de kaybetmeyecek bir politika izlemiştir.

Diğer yandan ANCA' nın, Azerbaycan'a yönelik ABD ambargosu uygulatabilmesi bazı devletlerin Ermenistan'a olan ilgisini arttırmıştır. Ermeni

lobisinin böylesine etkin olması, aynı zamanda Ermenistan' la kurulacak iyi ilişkilerin Ermeni Diasporasının yoğun olduğu ülkelerde etkili olabilecek aktörler kazanma anlamına gelmektedir. İran ve Çin gibi ülkeler Ermenistan'la olan stratejik işbirliğini geliştirerek Ermeni lobisinin etkinliğinden faydalanmak istemektedirler. (Gül, 2005, s: 32)

Amerika' daki Ermeni Lobisinin bir diğer önemli girişimi de BTC (Bakü-Tflis-Ceyhan) boru hattının inşası aşamasında ABD temsilciler Meclisinde ve Kongre düzeyinde olmuştur. Temsilciler Meclisi'nin Ermeni lobisine mensup dört milletvekili tarafından 2001 yılı Haziran ayında hazırlanan bir tasarıda, ABD'nin BTC boru hattı projesine destek vermemesi gerektiği savunulmuştur. Bu tasarıda BTC boru hattının güzergahının maliyeti arttırdığı boru hattının Ermenistan geçmesi durumunda maliyetin önemli ölçüde düşeceği öne sürülmüştür. Sadece coğrafi olarak haritaya kuşbakışı bakıldığında mantıklı görünen bu düşüncenin iktisadi olarak bakıldığında yanlış olduğu değerlendirilmektedir. Fakat ABD'deki Ermeni lobisini destekleyen bazı Kongre üyeleri 2001 yılının Temmuz ayında Başkan George Bush'a bir mektup göndererek, Bakü-Tiflis-Ceyhan Doğalgaz Boru Hattının Ermenistan'dan geçmesini istediklerini, bu istek gerçekleştiği takdirde hattın maliyetinin 600 milyon dolar azalacağını belirtmişlerdir. 2001 yılında konuyla ilgili birçok girişimde bulunan Ermeni lobisinin Ermenistan'ı dışlayacak bu hatta ABD Eximbank kredilerinin aktarılmasını engelleme yönündeki girişimi aynı yılın Kasım ayında ABD Temsilciler Meclisi'nin Finansal Hizmetler Komitesi'ndeki oylamayla durdurulmuştur. (Gül, 2001, s. 117)

Ermeni Diasporası'nın Ermenistan üzerindeki politik etkisinin bu kadar büyük olmasının, Diaspora'nın Ermenistan'a oranla kat kat fazla olan ekonomik gücü ve Diaspora tarafından Ermenistan'a yapılan karşılıksız yardımlar olduğu değerlendirilmektedir. Boston'daki Stonehill Koleji Marin Hukuk ve toplum Enstitüsünden Prof. Anna Ohanyan'a göre, Diaspora'nın Ermenistan'a fon girişi üç yolla olmaktadır: Dışarıda çalışan işçilerin gönderdikleri paralar⁹, Diaspora ilişkili dış yatırımlar ve Diaspora'nın organize ettiği yardım fonları. Sadece işçilerin gönderdiği miktar, 2003'te Ermenistan'ın GSMH' nin yaklaşık olarak %20'sine tekabül etmiştir. Dünya Bankası verileri ise Kaliforniya'da yaşayan bir milyon

⁹ Bu meblağın büyük bir tutarı Rusya'da çalışan işçiler tarafından yollanmaktadır.

Ermeni'nin yıllık toplam aile gelirlerinin, Ermenistan'ın GSMH' sinden 15 kat daha büyük olabileceğini göstermektedir. Diaspora'dan Ermenistan'a yardım amaçlı ulaşan fonlar, sosyal ve ekonomik hayatın yapıtaşlarından birini oluşturmaktadır. Yine Ohanyan'a göre Pan-Armenian Fund Hayastan ya da All Armenian Fund olarak bilinen kuruluş Diaspora yardım fonlarının aktarıldığı en büyük kanallardan biridir. Kurum ilk on yılda Ermenistan ve Karabağ'da 138 farklı altyapı projesine toplam 75 milyon dolara yakın bir meblağ yatırmıştır. Lincy Foundation'ın başkan yardımcısı Sassounion vakfın Ermenistan'daki 230 milyon dolarlık bir girişimle yol, köprü, okul vb projeler gerçekleştirdiğini söylemektedir. Sassounian bu girişimlerin 20 bin kişiye iş imkânı sağladığını, vakfın ayrıca Ermenistan'da küçük ve orta ölçekli işlerin gelişmesi içinde 2000-2003 yılları arasında 20 milyon dolarlık bir fon temin ettiğini de belirtmektedir. Sassounian'ın başkanlığını yürüttüğü United Armenian Fund (UAF) ise geçen 20 yılda 575 milyon dolarlık insani yardımı Ermenistan'a ulaştırmıştır. (Yurdakul ve Gümüsel, 2005, s:68)

Ekonomik olarak yapılan yatırımların ve yardımların bu denli büyük ve organize olması Ermeni Diaspora'sının Ermenistan'ın iç ve dış siyasetine müdahalesini kolaylaştırmaktadır.

2.1.1.3. Rusya Ermeni Diasporası

Son dönem dış politika konsepti kapsamında komşularıyla sıfır problem ilkesini benimseyen Türkiye yakın komşusu ve bölgedeki en büyük ticari ortaklarından birisi olan Rusya Federasyonu ile çeşitli alanlarda birçok farklı antlaşmalara imza atmıştır. Son dönemde Rusya Federasyonu ile geliştirilmekte olan iyi ilişkilerin bu ülkede bulunan Ermeni Diasporası tarafından ileriki dönemlerde sekteye uğratılabileceği değerlendirilmektedir. Ekonomik olarak güçlü ve yeteri kadar iyi organize olmamış olsa da dünyanın en kalabalık Ermeni Diasporası Rusya Federasyonu'nda bulunmaktadır. Türkiye tarafından Rus Ermeni Diasporası'nın hâlihazırda yürüttüğü örgütlenme çalışmaları ve gelecekte yapacağı hamleler göz önünde bulundurulmadığı ve gerekli tedbirler alınmadığı sürece, son yıllarda Türk-Amerikan ilişkilerinde yaşanan Ermeni Diasporası kaynaklı problemlerin bir benzeri Türkiye Rusya Federasyonu arasında yaşanacak, fakat etkileri Türk-Amerikan ilişkilerinde yaşanan kriz ve sancıdan daha derin olacaktır. Bunun sebeplerinden en önemlisi Rusya'nın bu bölgedeki etkili aktörlerden birisi olmasıdır.

Bağımsızlık süreci ve hemen sonrasında yanlış alınmış ekonomik ve siyasi kararlar sebebiyle Ermenistan'ın düşmüş olduğu ekonomik sıkıntı Rusya Federasyonu'na ve Avrupa ülkelerine doğru büyük bir göç dalgasına sebep olmuştur. Göçle beraber bazı ülkelerde Diasporalar biraz daha canlanmış olsa da bu göç dalgası Rus Diasporasında beklenen etkiyi gösterememiştir. Çünkü 1991 öncesinde de hâlihazırda bu ülkede bir büyük bir Rus Diasporası mevcuttu. Tarihin farklı dönemlerinde bu bölgeye göç etmiş ve artık kendisini Rusya'nın bir parçası olarak gören bu Ermeniler 1991 sonrası göç eden Ermenilere tepki göstermiştir. Bunun sebeplerinden bir tanesi yeni göç eden Ermenilerin daha önce göç eden Ermeniler tarafından adeta ülkelerini yalnız bırakan vatan hainleri olarak görülmesidir. Ayrıca sonradan göç eden Ermenilerin bir kısmı düzenli bir hayat kurup başarılı olsalar da büyük bir kısmı suç örgütlerine karışmış ve ülkedeki Ermeni imajını olumsuz yönde etkilemiştir. Bu yüzden bu iki grup arasında tam olarak bir mutabakat sağlanamadığı söylenmektedir. (Halfetoglu, 2002, s: 71; Aktaran Aslan)

Rusya'daki Ermeni Diasporasının temeli daha önce bu ülkede yaşayan ve 1950'li yıllarda göç eden Ermenilerdir. Bugün Rusya Ermenilerinin sayısının yaklaşık bir buçuk milyon ile iki milyon arasında olduğu ifade edilmektedir. Moskova, Leningrad, Kuban, Krasnador ve Petersburg civarında yoğunlaşmış olan Rusya'daki Ermenilerin önemli kısmını 1988 depreminden sonra ve ekonomik nedenlerle Ermenistan'ı terk edenler oluşturmaktadır. 1990'lı yıllarda başlayan siyasi ve kültürel örgütlenme sürecinin öncüleri “Kendi Kaderini Tayin Etme” ve “Siyasi Mahkûmların Haklarının Korunması İçin Ermeni Komitesi” kuruluşlarıdır. Birçok Diaspora kuruluşu bulunan Rusya Federasyonu' ndaki en etkili Diaspora kuruluşları Moskova'da bulunan DEB (Dünya Ermeni Birliği) ve REB (Rusya Ermeni Birliği'dir). Resmi faaliyete geç başlamaları, varlıklı olmamaları ve aralarında ihtilaf bulunması dolayısıyla, Rusya Ermenileri ABD ve Avrupa'dakiler kadar etkin değildir. Rus Ermeni Diasporası özellikle, Karabağ sorununda kamuoyunun ve siyasetinin desteğini almaya ve Rus sermayesinin Ermenistan'a yatırım yapmasını sağlamaya çalışmaktadır. (Cabbarlı, 2001, s:133)

Rusya Ermenileri 1990'lardan itibaren açıkça Türkiye'ye karşı toprak iddiaları ileri sürmeye başlamışlardır. Ermeniler, “Batı Ermenistan” diye adlandırdıkları Erzurum, Trabzon, Van ve Bitlis'ten 1917'ye kadar göç etmiş Ermeniler adına,

Moskova’da “Batı Ermenistan” halkına yurtdışında temsilcilik kurması hakkında çağrı yayınlamışlardır. Bu çağrıda, sözde “Ermeni faciası” konusunda bilgi verildikten sonra, Türkiye’nin doğusunda yaşayan Ermeni halkına “soykırım” yapıldığı, bütün ülkelerin yanı sıra Türkiye’nin de “soykırımı” tanınması ve sorumluluğunu üstlenmesi gerektiği bildirilmiştir. Belirlenen hedeflere ulaşmak için “Batı Ermenistan” halkının nüfus sayımının yapılması ve sürgünde olan “Batı Ermenistan” Millet Meclisi ve hükümetinin kurulması öngörülmüştür.

Ancak bazı kesimler tarafından Rus Ermeni Diasporasının Türkiye ile Rusya Federasyonu arasındaki ilişkilere etki edemeyeceği yönünde görüşler de bulunmaktadır. Bu görüşün savunucularından birisi Rusya Dışişleri Bakanlığı nezdindeki Uluslararası Yöneticilik Akademisi başkanlığını yürüten Robert Yengebaryan’dır. Robert Yengebaryan “*Devlet görevinde bulunan benim gibi insanlar için devlet politikası önce gelir, öyle olmak zorundadır*” demektedir. Ermenistan’ın Türkiye ile iyi ilişkileri bulunması gerekliliğini ortaya koyan Ermeni asıllı Rus diplomat, Fransa’nın Ermeni Diaspora’ının politikalarına bu kadar rahat prim vermesinin Türkiye ile komşu olmaması olarak değerlendirmektedir. Rusya Federasyonu’nun Türkiye ile iyi komşuluk ilişkileri izlediği için ülkede Ermeni iddiaları ile ilişkili faaliyetlerin daha dikkatli yürütüldüğünü belirtmektedir. (Aslan, 2006, s: 60)

14 Mart 2004 tarihinde yapılan başkanlık seçimleri öncesinde, Rusya Ermeni Birliği başkanı Abramyan imzasıyla bütün bölgesel temsilciliklere bir mektup gönderilerek, bütün Rusya Ermenilerine devlet başkanlığı seçimlerinde Vladimir Putin’i desteklemesi çağrısı yapılmıştır. Vladimir Putin devlet başkanı seçildikten sonra, Rus Ermeni Diasporası bu politikasının karşılığını ülke çapında hızla örgütlenerek almıştır. 2000 yılında Rusya’nın 60 şehrinde temsilciliği bulunan REB, 2007 yılına girildiğinde temsilciliğinin bulunduğu şehir sayısını 350’ye çıkarmıştır. DEB ve REB 3 Mart 2007’de Erivan’daki ofislerinin açılışını da gerçekleştirmişlerdir. Rus Ermeni Diasporası Rus Duma’nın, sözde Ermeni soykırımının 90. yıldönümü münasebetiyle, 22 Nisan 2005 tarihinde Türkiye’yi soykırım yapmakla suçlayan bir karar almasını da sağlamıştır.

REB başkanı Abramyan Rusya Federasyonu’nda işçi olarak gelmiş ve göçmen statüsünde yaşayan yaklaşık 500 bin Ermeni vatandaşının cemiyetlerine üye

olduğunu açıklamıştır. Ermenistan’ da yürürlüğe giren yeni bir yasayla beraber Rusya Federasyonu’ nda yaşayan göçmenler Ermenistan’daki seçimlerde oy kullanma hakkına kavuşmuştur. Abramyan tarafından, artık Ermenistan Parlamento ve Başkanlık seçimlerinde oy kullanma hakları mevcut olan bu göçmenlerin Rusya Federasyonu başkanlık seçimlerinde olduğu gibi Ermenistan’ da yapılacak olan seçimlerde beraber hareket edeceği ve hangi partiyi desteklemeleri konusunda REB’ e danıştıkları belirtilmiştir. Nüfusu bir buçuk ile iki milyon arasında değişen Ermenistan gibi küçük bir ülke için 500 bin oy büyük bir rakamdır. Tüm bunlar Rus Ermeni Diasporasının ileriki yıllarda Ermenistan siyasetini yönlendirebileceği anlamına gelmektedir. Rusya Federasyonu hükümeti ile Rus Ermeni Diasporası arasındaki iyi ilişkiler göz önünde bulundurulduğunda bu ülkede yaşayan Ermenilerin kendi istedikleri değil de Rusya Federasyonu’ nun işaret ettiği partiye ve başkan adayına destek verecekleri değerlendirilmektedir. Bu kapsamda Türkiye ile Rusya Federasyonu ve Rus Ermeni Diasporası arasındaki ilişkiler bir anlamda Ermenistan siyasetini doğrudan etkileyen etmenlerden birisi olacaktır. (Özbay,2011, s:2)

2.1.2. Amerika Birleşik Devletleri

Soğuk savaş sonrası dönemde ABD’nin Ermenistan politikası Güney Kafkasya bölgesel politikasının bir uzantısı olarak gelişmiştir. SSCB’nin dağılması ile birlikte bağımsızlığına yeni kavuşan devletlere özgürlükleri destekleme kapsamında her yıl düzenli olarak ekonomik yardımda (<http://www.usaid.gov/>, 15.03.2011) bulunan ABD’nin bölgedeki nihai hedefinin kendisi için vazgeçilmez olan “enerji” nin, kurmuş olduğu hegomonik sistemin ekonomik düzleminde önce müttefiklerine sonra da çevrimsel olarak kendisine ulaşmasıdır. Enerji’nin “güvenli” ve “sürekli” bir biçimde aktarılması için, ABD bölgede kendisi ile “ortaklık” kuracak “istikrarlı” hükümetleri desteklemektedir. Fakat bu da yeterli değildir. Bu genel politika çerçevesinde desteklenen devletlerde gelecekte yaşanabilecek ekonomik ve siyasi gelişmelerin olumsuz etkilerini en az zararla atlatmak için enerjinin “çeşitli” olması önem arz etmektedir. Dolayısıyla ABD’nin Güney Kafkasya politikası;

-Enerji hatlarının güvenliği ve çeşitlendirilmesi,

-Siyasi ve ekonomik ortaklıkların istikrarlı hale getirilmesi başlıkları altında toplanabilir.

Ayrıca soğuk savaş döneminde Rusya ile yaşanan rekabet hala sürmektedir. Rusya Federasyonu siyasi elitinde ABD'nin kendisini bir çevreleme politikası¹⁰ (Tüsiad,2002,s:5) kapsamında yalnızlaştırmaya çalıştığı yönünde bir algı oluşmuştur (Çelikpala,2009,s:5) Bu kapsamda Güney Kafkasya'da Rusya Federasyonunun sadık müttefiki Ermenistan iki ülke arasında kazanılması için mücadele edilen önemli bir piyon haline gelmiştir.

Rusya Federasyonu, dünyanın en büyük gaz üreticisi ve ihracatçısı konumuyla sahip olduğu avantajı ekonomik olduğu kadar siyasi bir enstrüman olarak da kullanmaktadır. Diğer ülkelerle ikili görüşmelerinde her ne kadar aksi seslendiriliyor olsa da enerji faktörü ön planda tutulmakta; müzakerelerde, sınır sorunundan, askeri üsler konusuna, ikili ticaret ilişkilerinden, entegrasyon konularındaki görüşmelere kadar etkin bir ikna unsuru olarak kullanılabilir. Ocak 2006'da, Rusya'nın Ukrayna'ya ihraç ettiği doğal gazın fiyatını arttırması ile çıkan anlaşmazlık Rusya'nın doğal gaz vanalarını kapatması ile sonuçlanmıştır. Aynı kriz 2008 yılının sonunda tekrar yaşanmış ve sorunun çözüm süreci beklenenden uzun bir zaman almıştır. Anılan tutum enerji unsurunun Rus dış politikasında ne kadar önemli bir enstrüman olduğunu göstermektedir. (Büsam,2009, s: 23) 2008 yılında Rusya Federasyonu ile Gürcistan arasında yaşanan Güney Osetya çatışması Rusya Federasyonu'nun bölgede askeri müdahale seçeneğini dışlamadığını tüm dünyaya göstermiştir. Güney Osetya çatışmasında Rus kuvvetleri Tiflis'e 30 km olan Gori' ye kadar ilerlemiştir. Farklı boyutlarda sonuçları olan bu çatışmanın ABD ve (Türkiye'nin de aralarında bulunduğu) müttefikleri üzerinde enerjinin aktarımının ne kadar güvenli olduğu konusunda bir tedirginlik yarattığı değerlendirilmektedir.

Hazar hidrokarbonlarının Batı'ya aktarılmasında Rusya Federasyonu dışında üç kilit ülke bulunmaktadır. Bunlar Türkiye, Gürcistan ve İran'dır. Ancak İran'ın İsrail ve ABD karşıtı politikaları nedeniyle, hâlihazırda Gürcistan ve Türkiye üzerinden bu aktarım yapılmaktadır. Ancak Rus kuvvetlerinin Gürcistan'a girmesiyle

¹⁰ ABD soğuk savaş yıllarında Truman Doktrini ve Marsall Yardımı kapsamında SSCB'ye karşı bir çevreleme politikası izlemiştir. (bakınız Tüsiad ABD Temsilciliği Değerlendirme Raporu ,“ Türk-Amerikan İlişkilerine Bakış : Ana Temalar ve Güncel Gelişmeler”, Temmuz 2002 ,s.5)

bu hattın güvenliği konusunda yaşanan tedirginliği gidermek için bölgede gerek coğrafi konumu gerekse kültürel bağları göz önüne alındığında Ermenistan alternatif bir hat olarak değerlendirilebilir. Bu konuda yaşanan açmazlar ise

-Ermenistan'ın Azerbaycan'la olan Dağlık Karabağ savaşı nedeniyle Azerbaycan' ın böyle bir projeye sıcak bakmayacağı,

- Türkiye'nin Ermenistan sınırı kapatmış olması ve diplomatik ilişkilerinin asgari seviyede olmasıdır.

Bu yüzden ABD yönetiminin Dağlık Karabağ anlaşmazlığı ve Türkiye sınırının kapalı olmasını, çözülmesi gereken iki problem olarak gördüğü değerlendirilebilir. Barack Hüseyin Obama ile birlikte, askeri gücün ön planda tutulduğu George W. Bush dönemi politikaların yerini, bölgesel ve yerel aktörlerle kurulacak çok yönlü ilişkiler almıştır. Yumuşak Güç adı verilen bu konsept gereği ABD'nin Dağlık Karabağ anlaşmazlığı ve Türk-Ermeni İlişkilerinin normalleşmesi kapsamında önümüzdeki dönemde daha fazla girişimde bulunulacağı değerlendirilmektedir.

ABD tarafından, Türk Ermeni ilişkilerinde yaşanacak olan bir normalleşme sürecinin, aynı zamanda Ermenistan'ı Rusya ve İran ekseninden uzaklaştıracağı düşünülmektedir. (Gökırmak, 2009, s:137)

Hâlihazırda Ermenistan, Rusya Federasyonu ile imzalanan ortak savunma doktrini üzerinde anlaşmış ve örneğin hiçbir maddi gelir elde edemediği gibi elektrik ve su masraflarını da üstlendiği, Gümrü'de bulunan askeri üssü 2044 yılına kadar Rus askerlerinin kullanımına izin veren antlaşmayı imzalamıştır. (Özertem, 2010, s:1) Güney komşusu İran ile ekonomik ilişkileri kuvvetli olup en önemlileri enerji ve ulaşım olmak üzere birçok alanda anlaşmalar imzalamıştır.

(http://www.diplomatikgozlem.com/haber_oku.asp?id=1704/ , 17.03.2011)

ABD Rusya Federasyonu ve İran'ın bu etkisini kırabilmek için Ermenistan' ın Türkiye ve Azerbaycan' la olan sorunlu ilişkilerini iyileştirmek istemektedir.

Fakat ABD politikalarının en büyük çelişkisi 1915 olaylarına ilişkin Ermeni iddialarını destekleyen yasa tasarılarını her sene ABD Temsilciler Meclisinde gündeme getirme konusundaki ısrarıdır. Türkiye' de halk üzerinde Ermenistan' a

karşı olumsuz duygular gelişmesine ve tepki oluşmasına neden olan bu yasa tasarılarının Ermenistan-Türkiye ilişkilerine bir fayda sağlamadığı değerlendirilmektedir. Daha çok iç politika kaygısıyla hazırlanan yasa tasarılarının ısrarla Temsilciler Meclisine gündemine taşınması, ABD halkının genel çıkarları doğrultusunda oluşturulan dış politika ile de çelişmektedir. Bu bölgede; İran, Suriye ve Irak'ın kontrol altında tutulması; Karadeniz'de donanma ve ikmal üsleri bulundurma, Rusya'nın güney kanadının kontrol altında tutulması, Arap ülkelerinin İsrail'e karşı olan tutumları, büyük oranda Türkiye'nin politik duruşuna ve kararlarına bağımlıdır. Ancak Ermeni lobilerinin tarihi gerçekleri çarpıtan isteklerine boyun eğen ABD hükümeti, Amerikan halkının gerçek çıkarlarını göz ardı etmektedir. Sınırların açılması, Azerbaycan ve Ermenistan arasında barışın tesis edilmesi ve Dağlık Karabağ anlaşmazlığının çözümünde önemli roller üstlenebilecek Türkiye'den birçok istekte bulunulmakta, ancak Rusya Federasyonu ile stratejik ortaklıkta bulunan Ermenistan'dan bahsedilen konularda izlediği politikalarda herhangi bir istekte bulunulmadığı gibi Temsilciler Meclisinde ve Kongrede gündeme taşınan yasa tasarılarıyla Türkiye'ye karşı sistemli bir baskı uygulanmaktadır. Ancak Ermenistan tarafından Türkiye'ye doğru bir adım atılmadan bu baskının bir etkisinin olmayacağı değerlendirilmektedir. (Gökırmak, 2009, s:151)

Genel olarak bakıldığında, ABD'nin 1915 olayları ile ilgili olarak, hem ABD'de yaşayan Ermeni vatandaşlarını küstürmeyecek, hem de Türkiye'yi kaybetmeyecek, ancak her ikisinin de gönlünü almak suretiyle dengeli bir politika izlemeye çalıştığı söylenebilir. Fakat hâlihazırda ABD'nin Türk Kamuoyu nezdindeki olumsuz imajı her sene uygulanan bu baskının yaratacağı olumsuz tepkiler nedeniyle iç politik dinamiklerin ABD'nin aleyhinde gelişmesine ve radikal bir ABD karşıtlığına dönüşmesine neden olabilir. Çok boyutlu küresel stratejiler çerçevesinde bir dış politika izleyen ABD'nin Türkiye'nin Batı Türkistan, Karadeniz ve Arap Yarımadasındaki potansiyeli dikkate alındığında bu yönde bir adım atmasının yanlış olacağı değerlendirilmektedir. Keza 1915 olayları ile ilgili Ermeni iddialarını destekleyen yasa tasarısı 2010 yılında Temsilciler meclisinden kabul edilmesine (<http://www.ntvmsnbc.com/id/25065074/>, 21.06.2010) rağmen ABD Başkanının onayına sunulmadan (!) yasama yılı sona ermiştir. Yasa tasarısının

Temsilciler Meclisinden geçme tarihi 5 Mart 2010, yasama yılının sona eriş tarihi ise 23 Aralık 2010'dur.

2.1.3. Avrupa Birliği

Avrupa Birliği'nin Ermenistan politikası, ABD ile paralellik göstermekle beraber küresel perspektiften çok bölgesel nitelik arz etmektedir. Enerji hatlarının güvenliği ve siyasi istikrar ön planda tutulurken doğalgaz konusunda Avrupa üzerindeki Rus tekelinin kırılması yönünde adımlar atılmaktadır.

AB'nin Ermenistan ile ilk temasları, SSCB' nin dağılması ile beraber bağımsız olan devletlere yönelik olarak izlenen politikanın bir uzantısı olarak gelişmiştir. SSCB dağıldıktan kısa bir süre sonra Avrupa Birliği kendi bünyesinde ;

-TACIS (Technical Assistance for the Commonwealth of Independent States: BDT için Teknik Yardım) programını kurmuştur.

-BDT ülkelerini, Kafkasya ve Karadeniz üzerinden Avrupa'ya bağlanmasını sağlamak amacıyla TRACECA (Transport Corridor Europe, Caucasus, Asia: Avrupa, Kafkasya, Asya Ulaştırma Koridoru) programını başlatmıştır.

- Ayrıca Batı Türkistan/Kafkasya bölgesi petrol ve gazının Avrupa'ya nakli amacıyla INOGATE (Interstate Oil and Gas Transport to Europe: Avrupa'ya Ülkelerarası Petrol ve Gaz Taşımacılığı) programını da hayata geçirmiştir.

Bu çerçevede Avrupa Birliği BDT ülkeleri ile işbirliği yaparak, bu ülkelere maddi ve teknik yardım sağlamaktadır.

AB ile Ermenistan arasındaki ilişkilerin resmi olarak 1996'da imzalanan ve 1999'da yürürlüğe sokulan "AB - Ermenistan Ortaklık ve İş Birliği Anlaşması (PCA)" çerçevesinde başladığı görülmektedir. (Gökırmak, 2009, s:143)

2004 yılında on ülkeyi (Güney Kıbrıs, Estonya, Macaristan, Letonya, Litvanya, Malta, Polonya, Slovakya, Çek Cumhuriyeti ve Slovenya) kapsayan büyük genişlemeden sonra; Avrupa Birliği'nin sınırlarının ve dolayısıyla da komşularının

değişmesi, Birliği sınırlarının güvenliğini sağlayacak ve komşularıyla ilişkilerini geliştirecek yeni bir politika arayışına itmiştir. Bu kapsamda yeni sınırlar ve komşularla kurulacak ilişkileri belirlemek adına Mart 2003'te "Daha Geniş Avrupa-Komşuluk: Güney ve Doğu Komşularıyla İlişkiler İçin Yeni Bir Çerçeve" dokümanı hazırlanarak "Daha Geniş Avrupa Görev Gücü" oluşturulmuştur. 12 Mayıs 2004 tarihinde ise komşuluk politikasının temel belgesi niteliğinde olan "Avrupa Komşuluk Politikası Strateji Belgesi" yayımlanmıştır (Akçadağ, 2009, s:55) Genişlemeden sonra ortaya çıkan başka bir sorun da yeni üyelerle beraber artan enerji ihtiyacının nasıl karşılanacağı olmuştur.

Artan enerji ihtiyacı ile ilgili olarak AB enerji politikasını açıklayan 2006 tarihli Yeşil Belgede, AB'nin enerji ihtiyacının artmasına rağmen kaynakların azaldığı belirtilmekte ve bağlantılı olarak enerji çeşitliliğinin sağlanmasının önemine dikkat çekilmektedir. Bu doğrultuda AB'nin Rusya, Hazar ülkeleri, Arap yarımadası ve Türkiye ile çok yönlü enerji stratejileri doğrultusunda ilişkilerini geliştirmesi gerektiği üzerinde durulmuştur. (Bahgat, 2006, s:2; Aktaran BÜSAM)

Hazar ülkeleri ve Arap Yarımadası'ndan temin edilecek doğalgaz için sürdürülmekte olan Nabucco Projesi bu politikanın en önemli sonucudur. Yıllık toplam 500-600 milyar metreküp doğalgaz tüketimi olan AB'nin bu projeden sağlamak istediği gaz miktarının 60-65 milyar metreküpe ulaşması nedeniyle kapasitenin artırıldığı ifade edilmiştir. Hatların çeşitlendirilmesi kapsamında ilk gaz akışının 2014'te gerçekleştirilmesi planlanan proje ile gaz akışının ilk etapta yıllık 8 milyar metreküp, daha sonra ise 15, 20 ve 30 milyar metreküp seviyelerine ulaşabileceği belirtilmektedir. Projenin hayata geçirilmesiyle birlikte Ermenistan'ın da projeye dâhil edilmesi yönünde Batı'dan teklifler gelse de, projenin en büyük gaz sağlayıcılarından biri olan Azerbaycan bu teklife olumlu yaklaşmaması nedeniyle Ermenistan'ın Nabucco dışında kalacağı değerlendirilmektedir. (Gökırmak, 2009, s:143)

AB'nin Ermenistan'la arasındaki ilişkilerin genel çerçevesini oluşturan, Avrupa Komşuluk Politikası (AKP), yeni oluşan sınırlar ve komşularla olan ilişkileri bir sistematik çerçevesinde; ekonomik, siyasi, ve sosyokültürel olarak işbirliği yapmak; karşılıklı olarak refahın artırılması olarak açıklanmıştır. Komşuluk politikasına dâhil edilen ülkeler AB'ye katılmayacağı öngörülen devletler olmakla

birlikte bu devletlerin birçoğu enerji bölgesi veya bu enerji bölgelerine yakın devletlerden oluşmaktadır. Avrupa Komşuluk Politikası Doğu Avrupa’da Ukrayna, Beyaz Rusya ve Moldova, Kafkasya’da Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan, Akdeniz’de Fas, Cezayir, Tunus, Libya, Mısır, İsrail, Filistin, Ürdün, Lübnan ve Suriye’yi kapsamaktadır. Rusya Federasyonu ise AB’nin komşusu kabul edilmekle beraber, “stratejik ortaklık” anlayışı zemininde şekillenen bir çerçevede ele alınmaktadır. (Akçadağ, 2008, s:55)

AB’nin böyle bir politikayı hayata geçirmesinin nedeni artan enerji ihtiyacını güvenilir olarak elde etmek olabilir. Bu politikayla AB hem enerji bölgelerine yakın olacağı hem de sınırlarının hemen ilerisinde yaşanan sorunlar için “çözüm için ortak sorumluluk alma” adı altında gelişmeleri kendi politikaları doğrultusunda yönlendirme insiyatifine sahip olacağı değerlendirilmektedir.

Arnavutluk, Bosna-Hersek, Karadağ, Sırbistan ve Kosova “potansiyel üye” olarak görüldükleri için kapsam dışında tutulmaktadır. Türkiye, AB ile katılım müzakereleri sürdüğü için Avrupa Komşuluk Politikası kapsamına girmemektedir. Ancak Fransa’nın hararetle desteklediği AKP politikası kapsamında yürütülen Akdeniz Birliği projesi hayat bulursa, Avrupa Komşuluk Politikası’na konu olan ülkeler ile AB’nin ilişkileri yeniden yapılandırılacak. Her ne kadar AB makamları Türkiye’ye “Akdeniz Birliği’nin tam üyelik için bir alternatif olmadığını” telaffuz etseler de, bu sözlerin geçerliliği tartışmaya açık kalacaktır.

(<http://www.diplomatikgozlem.com/TR/belge/1-4967/avrupa-komsuluk-politikasi-ve-ipuclari.html> 24.03.2011)

Avrupa Komşuluk Politikası kapsamında, 2007-2013 dönemi için komşu ülkelere yaklaşık 12 milyar avro mali yardım yapılması planlanmıştır. Ermenistan ve AB’nin anlaşığı öncelikler doğrultusunda hazırlanan “Ulusal Program” ile bu yardımın 98.4 milyon avrosu 2007-2010 döneminde Ermenistan için ayrılmıştır.

AB’nin TRACECA adlı politikası tarihi ipek yolu olarak adlandırılan Asya ve Kafkasya ‘yı birbirine bağlayan yolların onarımı ve modernize edilmesidir. Önceleri değerli eşyaların Avrupa pazarlarına ulaştırılmasında kullanılan bu yol günümüzde paylaşılmasındaki ihtilafların savaşa sebep olduğu enerjinin aktarılmasında kullanılacaktır. AB, TRACECA kapsamında Ermenistan’ı Azerbaycan, Gürcistan ve

Türkiye' ye bağlayan Doğu- Batı tren yolu hattının iyileştirilmesi ve Ermenistan'ı Asya Karayoluna bağlayan Kuzey-Güney ana karayolu şebekesinin iyileştirilmesi kapsamında iki projeye dâhil etmiştir. Ermenistan Doğu batı trenyolu hattının iyileştirilmesi kapsamında onarılacak tren yolu hattının toplam uzunluğu 180 km olup, AB tarafından bu proje için ayrılan ödenek 915 milyon avrodur. Kuzey- güney hattı karayolu ise Gürcistan'dan İran'a kadar uzanan anayol olup ve bu onarım için de AB, 962 milyon avro ayırmıştır.

(http://www.traceca-org.org/en/investments/investment-projects/detail/?tx_tracecainvprojectstable_pi3%5Buid%5D=28&cHash=b219b9328e720a81adfcb00a94bbf8c, 15.02.2011)

AB, bölgeye yönelik olarak uyguladığı genel projeler kapsamında yaptığı yardımların yanı sıra, Azerbaycan ve Ermenistan arasında ihtilaf konusu olan Dağlık Karabağ anlaşmazlığına arabuluculuk yapmak istemektedir. 24 Mart 1992' de Helsinki'de yapılan AGİT zirvesinde Dağlık Karabağ anlaşmazlığı ile ilgili bir konferans düzenlenmesi ve sorunun AGİT ilkeleri çerçevesinde mümkün olan en kısa zamanda çözülebilmesi için bir konsensüs oluşmuştur. Bu zirveden sonra Minsk'te düzenlenen bu konferansın katılımcılarına Minsk Grubu adı verilmiştir. Eşbaşkanlığını ABD, Fransa ve RF' nun yaptığı Minsk Grubu'nun daimi temsilcileri; Belarus, Almanya, İtalya, İsveç, Finlandiya, Türkiye ve anlaşmazlığın tarafları Azerbaycan ile Ermenistan'dır. AGİT Minsk Grubunun (resmi olarak açıklanan) ana hedefleri:

- Sorunun çözümü için Minsk grubu tarafından desteklenen bir uzlaşma sürecinin garanti altına alındığı uygun bir çerçeve oluşturmak,
- Minsk Konferansında öngörüldüğü şekilde taraflar tarafından uygulanacak bir ateşkes antlaşmasının yürürlüğe sokulması,
- Barış sürecini destekleyici olarak bölgeye AGİT tarafından Uluslararası Barış Gücünün yerleştirilmesidir.

(<http://www.osce.org/mg/66872/> ,11.03.2011)

Hâlihazırda Ermenistan ve Azerbaycan'ın kabullenmiş görüldüğü Minsk Grubunun Dağlık Karabağ sorununu nasıl çözeceği ve sonuçlarının neler olacağı Türkiye açısından önemlidir. Minsk Grubu tarafından ortaya konulan çözümün adaletsiz ve Azerbaycan'ın çıkarları aksinde olması durumunda Türkiye'nin bölgede kültürel ilişkilerinin yoğun olduğu Azerbaycan'ı yalnız bırakması Türkiye'nin bölgedeki en güvenilir stratejik ortağını kaybetmesine neden olabilir.

AB'ye adaylık sürecinde her yıl düzenlenen gidişatını ve yapılan reformları değerlendiren yıllık AB ilerleme raporlarında Ermenistan ile iyi komşuluk ilişkileri tesis edilmesi ve bu doğrultuda vakit kaybetmeden sınırın açılmasının önemi devamlı olarak vurgulanmaktadır. (Görgülü,2009, s:22) Ancak Türkiye'nin iyi komşuluk ilişkilerine verdiği bir zarar bulunmamaktadır. Aksine Türkiye'nin uluslararası hukuk normları çerçevesinde tüm komşuları ve dünya tarafından kabul gören sınırlarının değişmesi yönünde Ermenistan'ın bir takım mantık kurallarına uymayan iddiaları bulunmaktadır. Ermenistan'ın da dâhil olduğu SSCB ile Türkiye tarafından imzalanmış Kars ve Moskova antlaşmalarına rağmen anayasasında Türkiye'nin Doğu bölgesinden Batı Ermenistan olarak atıf yapılması gerginlik döneminde bir savaş sebebi olarak kabul edilebilir. Bu kapsamda iyi komşuluk ilişkilerine zarar veren tarafın Türkiye değil Ermenistan olduğu değerlendirilmektedir. Bu yüzden AB'nin bu hususta objektif davranmadığı değerlendirilmektedir.

AB ile Ermenistan arasındaki ilişkiler AKP kapsamında, AB ile Türkiye arasındaki ilişkiler ise Türkiye'nin AB'ye adaylık süreci çerçevesinde gelişmektedir. AKP ve adaylık sürecinde AB' nin her iki tarafa olan yaptırım gücü arasında büyük fark bulunmaktadır. AKP sadece bir takım mali yardım ve küçük çapta projelerden oluşurken, adaylık süreci ülkenin bütün kurumlarını ilgilendiren küresel çapta stratejik bir gelişmedir. AB'nin her iki tarafla olan diplomatik ilişkilerindeki bu farklılık Türk-Ermeni ilişkilerinin iyileştirilmesi yönünde atacağı adımlarda AB'nin önüne bir engel olarak çıkmaktadır. Bu yüzden AB' nin Türk-Ermeni ilişkilerini iyileştirme potansiyeli düşüktür. Ermenistan üzerinde herhangi bir baskı aracı olmayan AB' nin, Türk-Ermeni ilişkilerinin kendi isteği doğrultusunda ilerlemesini istediğinde ise muhtemelen tek taraflı olarak Türkiye' ye yoğun bir baskı uygulayacağı değerlendirilmektedir.

AB' nin Türk-Ermeni ilişkilerinin iyileştirilmesi konusunda etkisiz olmasının sebeplerinden bir diğeri de Türkiye' nin AB ile olan ilişkilerinin belirsiz olması ve tam üyelik sürecinde Türk Kamuoyunda AB'nin içten olmadığı yönünde oluşan güçlü kanıdır. Dolayısıyla AB' nin Türk-Ermeni ilişkilerinde daha etkin olabilmesi için bu belirsizliğin bir an önce giderilmesi gerekmektedir. Her ne kadar Türkiye' nin adaylık sürecinin temel çerçevesini oluşturan Kopenhag kriterlerinde 1915 olaylarına değinilmese de Hollanda, Almanya ve Fransa gibi birçok Avrupa ülkesinde ve en önemlisi Avrupa Parlamentosunda 1915 olaylarına dair Ermeni iddialarını destekleyen yasa tasarıları kabul edilmiştir. Hatta bu ülkelerden bazıları Türkiye' nin 1915 olaylarını “soykırım” olarak kabul edilmesinin de üyelik şartlarından birisi olması gerektiğini ifade etmektedirler. Türkiye' nin AB' ne girmesiyle

- AB' nin, Güney Kafkasya' da daha etkin olacağı,
- Enerji konusunda Rus tekelinin kırılması yönünde enerji bölgelerine komşu olması ve Ermenistan üzerindeki Rus etkisinin kırılmasının kolaylaşması,
- Karadeniz ve Arap Yarımadasında daha etkin olacağı,

gibi çok önemli faktörler göz önüne alındığında AB' nin sürekli olarak Ermeni iddialarını gündeme getirerek Türkiye' yi kendisinden uzaklaştırması paradoksal bir durum yaratmaktadır. Çünkü Türkiye' nin AB' ye girmesi kültürel ve iktisadi açıdan Ermenistan lehindedir. (Görgülü, 2008, s.38) Ermenistan' ı bölgede desteklemek isteyen bir AB' nin Türkiye' yi kendisinden uzaklaştırarak ülke üzerinde olumsuz bir imaj yaratmaktansa, Türkiye' ye karşı adaylık yolunda daha gerçekçi ve dürüst politikalar izleyerek olumlu motivasyonla Ermenistan' a yardım etmeye çalışması daha akılcıdır.

2.2. BÖLGESEL VE YEREL AKTÖRLER

2.2.1. Rusya

SSCB'nin dağılması ile beraber Asya ve Hazar havasında RF' nundan kaynaklanan bir güç boşluğu doğmuştur. Bunun üzerine uluslararası ve bölgesel aktörler Avrupa, Asya ve Hazar Havzasında doğan bu güç boşluğundan faydalanmak üzere bir takım politikalar üretmeye, yeni bağımsız olan bu ülkelerin zenginliklerinden faydalanmak için bir takım politik, sosyal ve kültürel enstrümanlar yardımıyla çok yönlü bağlar kurmak için yola koyulmuştur. Bu güç mücadelesine sahne olan bölgelerden birisi de Güney Kafkasya'dır.

Rusya Federasyonu; Türk-Ermeni ilişkilerini, genel olarak Güney Kafkasya düzleminde izlediği politikalar doğrultusunda ve temel olarak iki konuda etkilemektedir. Bunlardan ilki Dağlık Karabağ'da Ermenistan ve Azerbaycan arasında süren anlaşmazlık, diğeri de Ermeni Diasporasının dünya çapında Türkiye aleyhine yürüttüğü 1915 olaylarının soykırım olduğu yönündeki propagandasıdır. Güney Kafkasya'da Türkiye bölgesel istikrar ve Azeri yanlısı bir politika izlerken, Rusya Federasyonu bölgedeki eski kuvvetine ulaşmak arzusunda ve bunun paralelinde kendisiyle yakın işbirliği içinde olan Ermeni yanlısı bir politika izlemektedir.

Birçok Rus yetkili Rusya'nın Güney Kafkasya'dan stratejik olarak çekildiği zaman Kuzey Kafkasya' da kontrolü kaybedeceğine ve Rusya'nın kendi eliyle Rusya Federasyonu'nun parçalanmasını hazırlayacağını düşünmektedir. (Baev,1995, s:37) Çünkü Rus uzmanlar Kuzey Kafkasya'da yaşanacak bir gerilimin Rusya Federasyonu'nun yumuşak karnı olan Kuban Bölgesi için bir tehdit oluşturduğunu düşünmektedir. Bu senaryonun gerçekleşmemesi için Moskova bir takım politikalar uygulamak niyetindedir. Bunlar:

- Güney Kafkasya'da tekrar kalıcı Rus askeri üsleri kurmak,
- Rus sınır kuvvetlerini Güney Kafkasya sınırlarını korumak üzere istihdam etmek,
- Bölgede her an hazır BDT barış gücü bulundurmak,

- CFE¹¹(AKKA) antlaşmasına uymasa da Kuzey Kafkasya'ya daha fazla tank ve zırhlı araç koymaktır. (Winrow, 1996, s:130)

Yeni bağımsızlığını kazanmış olan Azerbaycan ve Gürcistan haklı olarak RF'nun kendi toprakları üzerinde kurmak istediği bu baskıya her zaman mesafeli durmuş ve bağımsızlığını gölgeleyecek bu tür politikalara karşı mümkün olduğu sürece mesafeli duruşlarını korumuşlardır. Fakat yeni bağımsız devletlerin olaylara bakışı tamamen "özgürlükler" kapsamında, RF'nun yeni konjüktürü değerlendirmesi farklı şekildedir.

SSCB birliği dağıldıktan sonra birlikten ayrılarak bağımsız olan devletlerin havzalarını "Yakın Çevresi" olarak kabul eden Rusya Federasyonu 23 Nisan 1993 yılında Boris Yeltsin tarafından onaylanan Yakın Çevre Doktrinini kabul etmiştir. Yakın Çevre Doktrinine göre bağımsız olan bu devletlerin bulunduğu bölgeler Rus ulusunun emniyet ve güvenliği için vazgeçilmez bölgelerdir. 10 Ocak 2000 tarihinde kabul edilen Rusya Federasyonu'nun Ulusal Güvenlik Doktrini ve 21 Nisan 2000 tarihinde kabul edilen Rusya Federasyonu'nun Yeni Askeri Doktrini sonucu ortaya çıkmış olan Yakın Çevre Doktrini geleneksel Rus dış politikasının modern koşullara göre yeniden şekillendirildiği belgelerden oluşmaktadır. Rus dış politikasının değişen küresel perspektife göre 1993-2000 yılları arasında yeniden şekillendirildiği bu belgelerde;

Rusya bu bölgeleri Yakın Çevresi olarak görmekte ve ülkesinin emniyet ve güvenliği için bu bölgelerde bir takım inisiyatifler almak istemektedir. Boris Yeltsin tarafından 23 Nisan 1993 tarihinde onaylanan ve SSCB'nin dağılması sonrası geleneksel Rus dış politikasının esaslarının tekrar belirtildiği, BDT üyelerinin "Yakın Çevre" olarak tanımlandığı 1993 tarihli Yakın Çevre Doktrini, 10 Ocak 2000 tarihinde kabul edilen Rusya Federasyonu'nun Ulusal Güvenlik Doktrini ve 21 Nisan 2000 tarihinde kabul edilen Rusya Federasyonu'nun Yeni Askeri Doktrini, geleneksel Rus dış politikasının çağdaş koşullara uygun biçimde biçimlendirilmesinin sonucu ortaya çıkmıştır. Dış politikasını yeniden değerlendirerek 21. yüzyıla hazırlanan Rusya Federasyonu 1993-2000 yılları arasında oluşturduğu bu belgelerde,

- BDT sınırları içindeki Rus nüfuz alanının korunması,

¹¹ Avrupa Konvansiyel Kuvvetler Antlaşması.

- Bölgenin güvenliği ile istikrarından sorumlu olan ve bölgeye müdahale hakkı bulunan yegâne devletin Rusya Federasyonu olduğu,
- BDT üyeleri ile ekonomi, askeri ve siyasi alanda işbirliğinin genişletilmesi,
- Eski SSCB topraklarında Rusya Federasyonu'nun tek nükleer güç statüsünün kabul edilmesi,
- Yabancı devletlerin eski Sovyetler Birliği alanında nüfuz edinme çabalarının önlenmesi ve eski Sovyetler Birliği sınırları içinde bulunan yabancı askeri birlik ve üslerin ret edilmesi üzerinde durulmuştur.

(http://www.diplomatikgozlem.com/haber_oku.asp?id=635 15.03.2011)

Hâlihazırda eski SSCB topraklarındaki en büyük ihtilaflardan birisi Dağlık Karabağ meselesidir. Rusya Federasyonu'nun bu politikalarına rağmen, her ne kadar Azerbaycan ve Gürcistan Rusya'yla olan ilişkilerini asgari seviyeye indirmek istese de, bu bölgede yaşanan gelişmeler ve ülkeler arası ilişkiler çok karmaşıktır. Örneğin Moskova, Azerileri Çeçen direnişlere destek verdiği gerekçesi ile suçlamaktadır. Azerbaycan ise Rusya'nın Dağlık Karabağ meselesinde Ermenistan yanlısı almış olduğu tavırdan duyduğu rahatsızlığı dile getirmektedir. Fakat tüm bunlar iki ülkenin 1997'de Azeri-Rus Ortak Güvenlik ve Dostluk antlaşmasını imzalamasını engellememiştir.

Buna karşın Rusya'nın Ermenistan'la daha istikrarlı ilişkileri bulunmaktadır. İki ülke birçok ortaklık ve barış antlaşması imzalamıştır. Bunlardan Ermenistan ve Rusya Federasyonu arasında 21 Ekim 1994'de imzalanan anlaşma şartlarına göre Rusya'ya Gümrü ve Erivan'da olmak üzere iki askeri üs kurmasına izin verilmiştir. Sovyetler Biliği dağılmadan önce de mevcut olan Gümrü ve Erivan üslerinin, Ermenistan bağımsızlığını ilan ettikten sonra, hukuki statüsü ile ilgili bir belirsizlik söz konusu olmuştur. Ermenistan bu üsleri ulusal bağımsızlıklarının garantörü olarak gördüğü için bu konuda Rusya Federasyonu'na herhangi bir sorun çıkarmamıştır. Ermenistan Devlet Başkanı Serj Sarkisyan'ın Savunma Bakanlığını

yürüttüğü sırada Trend Ajansına verdiği bir demeçte “*Ermenistan’da bulunan Rus askeri üslerinin varlığı bizim ulusal güvenliğimizin ayrılmaz bir parçasıdır*” demiştir. (<http://tr.caspianweekly.org/ana-kategoriler/orta-dogu/3375-ermenistan-ve-rusya-arasinda-gelisen-askeri-isbirligi.html> 12.05.2011)

Rusya Federasyonu Ermenistan’ı; Güney Kafkasya’ da Rus etkisinin hâkimiyeti için yardımcı bir faktör olarak görmesinin yanında; Sovyetler Birliği dağıldıktan sonra özgürlüğünü kazanmış Müslüman Türk bölgeleri ile (Batı Türkistan ve Güney Kafkasya) Türkiye’ nin birleşmesine engel olan stratejik bir ortak olarak görmektedir. 28 Ağustos 1997’de Rusya ve Ermenistan, Ermenistan’da bulunan Rus üslerinin kalış sürelerini uzatan “*Dostluk ve Karşılıklı Yardımlaşma Anlaşmasını*” imzalamışlardır. (Novikova, 2000, s:61)

Levon Ter Petrosyan’ ın imzalamış olduğu bu antlaşmanın 2. Maddesine göre;

‘...Anlaşmaya varan taraflar, herhangi silahlı saldırı tehlikesi ile karşılaşır veya silahlı saldırıya uğrarsa, en kısa sürede anlaşmayı imzalayan diğer tarafla görüşmelere başlayarak savunmayı sağlayacak, barış ve güvenliğin korunması yönünde ortak hareket edeceklerdir.’ 3. maddede ise ‘...Anlaşmaya varan taraflar, her hangi bir devlet veya devletler grubu tarafından barış ve güvenliği tehdit edildiği takdirde, barış ve güvenliğin sağlanması için BM anlaşmasınının 51. maddesi gereğince askeri yardım da dâhil olmak üzere birbirilerine yardım edeceklerdir.’

Bu maddeyle birlikte Rusya Federasyonu’ nu Türkiye veya Azerbaycan’ ın Ermenistan’a saldırması durumunda Rus askeri üslerinin kullanılacağını ima etmiş ve bir anlamda Türkiye ve Azerbaycan’ ı dolaylı olarak uyarmıştır. Anlaşma imzalandıktan sonra Azerbaycan Rusya’ya itiraz ederek Ermenistan’ın fiilen Azerbaycan ile savaş durumunda olduğunu ve bu anlaşmanın Azerbaycan’a karşı imzalandığını dile getirirse de, Rusya ve Ermenistan bu anlaşmanın her hangi bir devlete karşı imzalanmadığını açıklamıştır.

Dağlık Karabağ Savaşı devam ederken, Ermenistan’ ın Nahçıvan’ a doğru genişleme ihtimaline karşı Türkiye’ nin de Nahçıvan ‘ın garantörü olduğu ve herhangi bir saldırı durumunda Türkiye’nin Nahçıvan’ a asker göndermesi konusunun gündeme taşınması üzerine, Rusya Federasyonu duruma ciddi şekilde itiraz etmiş, BDT Savunma Bakanı Şapoşnikov, konuyla ilgili:

“Türkiye’nin sadece Nahçıvan’a ordu göndermesi değil, Kafkasya’daki gelişmelere müdahale etmesi bile üçüncü dünya savaşına neden olur” demiştir.

Rusya Devlet Başkanlığı Ofisinden ise Türkiye’nin Nahçıvan’ a asker göndermesi durumunda taraflar arasında imzalanmış Kars ve Moskova Anlaşmalarının yeniden gözden geçirebileceklerini vurgulanmıştır.

(<http://tr.caspianweekly.org/ana-kategoriler/orta-dogu/3375-ermenistan-ve-rusya-arasinda-gelisen-askeri-isbirligi.html/> 12.05.2011)

Rusya’nın Ermenistan ile olan stratejik düzeydeki ilişkilerinde askerî boyutun yanı sıra ekonomi ve enerji alanlarındaki ilişkiler de önemli bir katalizör görevi görmektedir. Ermenistan ekonomisi açısından Rusya’da çalışan çok sayıdaki Ermeni vatandaşının ülkelerine gönderdikleri dövizlerin yanı sıra bu ülkedeki Rus yatırımlarının da büyük bir önemi vardır. Son yıllarda Ermenistan ekonomisinde özellikle inşaat sektöründe büyük bir gelişme yaşanmakta ise de bu ekonomik gelişme daha çok Rusya ile sıkı ilişkileri olan Ermeni iş adamlarının konumlarını güçlendirmekte, zaten çok yoksul olan geniş halk kitlelerine doğrudan olumlu olarak yansımamakta ve ülkedeki gelir dağılımında dengesizlik yaratmaktadır. Bu dengesizlikten memnun olmayan kitlelerin sayısı da giderek artmaktadır.

Bakü Tiflis Ceyhan boru hattı gibi bölgede kurulan enerji nakil hatlarının dışında olan Ermenistan her ne kadar son zamanlarda İran’ la olan bağlarını güçlendirmeye başlamış olsa da enerji alanında halihazırda Rusya Federasyonu’ na bağımlıdır. Ermenistan’ ın elektrik üretimi ve dağıtımını tamamen Rusya’ nın kontrolündedir. Elektrik enerjisi üretiminde çok eski teknolojiye sahip ve riskli olan Metsamor nükleer santraline bağımlı olan Ermenistan’ ın enerji alanında Moskova’ ya olan bağımlılığı Erivan’ ın Moskova’ dan bağımsız politikalar üretmesini güçleştirirken Moskova’ nın stratejik olarak Erivan’ ı kontrol etmesini kolaylaştırmaktadır. (Tanrısever, 2009, s:135)

Ermenistan’ın Rusya Federasyonu ile arasında bulunan derin bağlar Ermenistan’ın dış politikasını oluştururken çok farklı şekillerde Türk- Ermeni ilişkilerini etkilemektedir. Türkiye ile Ermenistan arasındaki yaşanabilecek gelişmelerin Rusya Federasyonu istekleri doğrultusunda olması doğal olarak Türkiye,

Ermenistan veya bölgenin menfaatine değil Rusya Federasyonu'nun bu bölgedeki nüfuzunun sağlanması yönünde olacaktır.

Rusya Federasyonu ile Ermenistan arasında çok iyi ilişkiler bulunmasına rağmen zaman zaman RF Ermenistan' da hoşnutsuzluk yaratan bazı kararlar almaktadır. Bunlardan en önemlilerinden biri 2005 yılında Moskova' nın Erivan' a satacağı doğalgazın birim fiyatını attıracağı yönündeki kararıdır. Ermeni tarafının alınan bu kararın iki ülke arasındaki stratejik işbirliğine önemli ölçüde zarar vereceği yönündeki açıklamalarına rağmen RF kararda herhangi bir değişiklik yapmamıştır, ancak doğalgaz zammı Nisan 2006 yılına ertelenmiştir. RF' nun doğalgaz konusundaki monopol durumu Ermenistan' ı çaresiz bırakmaktadır. Örneğin 21 Ocak 2006 gecesi Rus doğalgazının Gürcistan ve Ermenistan'a taşındığı boru hattında Rus yetkililer tarafından terör saldırısı olarak duyurulan iki patlama meydana gelmiş ve doğalgaz kesilmiştir. Doğalgaz kesintisine Gürcistan büyük tepki gösterirken Ermeni yetkililer duruma ses çıkarmamış ve herhangi bir açıklama yapmamışlardır. Oysa ki Gürcistan'ın tepkisi yerindedir. Çünkü doğalgaz satışından kar sağlayan RF aynı zamanda boru hattının güvenliğinden de sorumludur. Başka bir ülkenin sorumsuzluğundan kaynaklanan bir sıkıntıyı Gürcistan veya Ermenistan devletinin çekmesi akla uygun değildir. Ermenistan' ın suskunluğu çaresizliğinin göstergesidir.

Rusya'nın Ermenistan üzerindeki etkisinden şikâyet edenler de artmaktadır. Ukrayna'da gerçekleşen turuncu devrimin arifesinde Ermeni Ulusal Hareketi Başkan Yardımcısı Aram Manukyan 27 Kasım 2004 tarihinde yaptığı bir konuşmasında, "Rusya'nın Ermeni devletine karşı uyguladığı "sürekli kendilerine bağımlı kılma" politikasına karşı olduklarını, bölgesel siyasette Ermenistan'ın Rusya'ya bağımlı olmasından dolayı etkinliği ve saygınlığını kaybettiğini, Putin'in bir telefonu üzerine Koçaryan'ın akıbeti belli olmayan Yanukoviç'i tebrik ettiğini belirterek, Erivan'ın Moskova merkezli politikasını eleştirmiştir."

(<http://www.tasam.org/tr/icerik/816/rusya-ermenistan-iliskileri-yeni-bir-renkli-devrim-mumkun-mu-.html> , 12.04.2011)

Yakın tarihte yaşanan bir diğer gelişme ise Ermeni Diasporasının çabalarıyla Rusya Parlamentosu'nun alt kanadı Duma'nın 1995 ve 2005 yıllarında 1915 olaylarına dönük olarak Ermenilere karşı bir soykırım yapıldığı yönünde kararlar

almış olmasıdır. Türk Dışişleri Bakanlığı ise bu kararı kınamış ve cevaben 22 Nisan 2005 tarihinde alınan karar sonrası yaptığı 26 Nisan 2005 tarihli 67 sayılı basın açıklamasında:

“ Rusya Federasyonu Federal Meclisi Devlet Duması’ nın 22 Nisan 2005 tarihinde sözde Ermeni soykırımı hakkında kabul ettiği açıklamayı kınıyor ve reddediyoruz. Türklerin ve Ermenilerin karşılıklı büyük acılarına neden olan olayların çarpıtılarak bir soykırım olarak takdimi, üstelik bunun Birinci Dünya Savaşı sırasında yaşananları en iyi şekilde hatırlaması gereken bir ülke Parlamentosu tarafından yapılması anlaşılabilir bir davranıştır. Federal Meclis Devlet Duması’ nın kabul ettiği bu açıklama, Türkiye ve Rusya Federasyonu arasında her alanda önemli ilerleme kaydeden ilişkilerimizin vardığı düzey ile bağdaşmamaktadır. Türkiye, tarihte yaşanan tartışmalı olaylar hakkında en sağlıklı kararı tarihçilerin vereceğine inanmaktadır. Bu amaçla, 1915 dönemine ilişkin gelişme ve olaylar hakkında Türk ve Ermeni tarihçiler tarafından, ilgili üçüncü ülke arşivlerindeki belgelerin de incelenerek gerçeğin ortaya çıkarılması konusunda iyi niyetli bir girişimde bulunmuştur. Federal Meclis Devlet Duması’ nın ülkemizin bu yoldaki iyi niyetli girişimine destek vermek yerine, halklar, özellikle yeni nesiller arasında dostça duyguların yeşertilmesi ihtiyacına ters düşen bir açıklama yapması bölgemizde barışın, istikrarın tesis edilmesi ve iyi komşuluk ilişkilerinin geliştirilmesi açısından da talihsizdir.” açıklamasıyla Türkiye’ nin tavrını ortaya koymuştur.

(http://www.mfa.gov.tr/no_67---26-nisan-2005_-rusya-federasyonu-federal-meclisi-devlet-dumasi_nin_-22-nisan-2005-tarihinde-sozde-ermeni-soykirimi-hakkinda_-kabal_ettiği-aciklananin-kinanması-hk_.tr.mfa/ ,13.02.2011)

Hem Türkiye ile Ermenistan arasında, hem de Ermenistan ile Azerbaycan arasında arabuluculuk yapabilecek en etkili ülke olmasına rağmen Rusya Federasyonu Türkiye’ nin beklentilerini boşa çıkarmış, Ermenistan’ ın Batı’ ya yakınlaşmasından çekindiğinden Türk-Ermeni ilişkilerinin normalleşme sürecinde Ankara’ nın beklediği tavır tam olarak göstermemiştir. Moskova, Türk-Ermeni ilişkilerinin normalleşme sürecini desteklediklerini ve Dağlık Karabağ meselesinin çözümünü arzu ettiklerini ileri sürse de bu iki konunun birbirinden bağımsız olarak değerlendirilmesini istemektedir. Bir taraftan sorunun çözülmesinden çekinmekte, diğer taraftan sürecin dışında da kalmak istememektedir (Özbay, 2011, s:35)

Bunun nedeni Rusya Federasyonun gerek eski SSCB topraklarında gerekse Güney Kafkasya’da nüfuzunu arttırmak için bölgede yaşanan anlaşmazlıkları siyasi bir argüman olarak kullanmasından kaynaklanmaktadır. Hem Ermenistan’ı hem de Azerbaycan’ı kendisine bağımlı kılan Dağlık Karabağ ihtilafı gibi Türk- Ermeni ilişkilerinin normalleşmesi de bu siyasi argümanlardan birisidir. Rusya’nın arabuluculuk yaptığı bir normalleşme sürecinin başarısız olacağı değerlendirilmektedir. Rusya’nın böyle bir arabuluculuk yaptığı veya etkin olduğu bir süreçte atacağı adımlar sorunun çözülmesi yönünde olmayacağı gibi Ermenistan ve Türkiye’nin kendisine olan bağımlılığını arttıracak yönde olacaktır.

Türkiye bölgesel dengeleri doğru ölçmeli ve yaşanması muhtemel gelişmeleri öngörmek durumundadır. Keza Rusya Güvenlik Konseyi tarafından hazırlanan 2009-2020 Ulusal Güvenlik Stratejisi Raporu taslağında Ortadoğu, Kuzey Kutbu ve Hazar Havzasındaki enerji kaynaklarını ele geçirme mücadelesi yüzünden savaş çıkabileceği, NATO ve Avrupa’da “füze kalkani” benzeri sistemlerin yayılmasının bölgesel dengelerin bozulmasına neden olabileceği saptamalarının yer alması önümüzdeki dönemde bölgesel politikaların hangi alanlarda yoğunlaşacağını ipuçlarını vermektedir. (BÜSAM, 2009, s:31) Ermenistan bir enerji bölgesi değildir, fakat enerji yolu olmaya aday olduğundan Ermenistan’ın Rus etkisinden kurtulabilmesi için Türk Ermeni ilişkilerindeki normalleşme süreci kritik öneme sahiptir.

2.2.2. İRAN

Sovyet sonrası dönemde Güney Kafkasya’da yaşanan gelişmeler incelenirken İran göz önünde bulundurulması gereken önemli aktörlerden bir tanesidir. Rusya, Ermenistan ve Türkiye gibi bölgesel aktörlerle olan ilişkilerinin yanında, ABD ve Avrupa Birliği gibi küresel aktörler ile olan çok boyutlu ilişkileri bölgedeki gelişmeleri yakından etkilemektedir. Bu yüzden Güney Kafkasya’da oluşan dengelerin ve ittifakların doğru değerlendirilebilmesi için İran iyi analiz edilmelidir.

Türkiye ve Rusya gibi bölgede hegemon güç olma yolunda çeşitli politikalar izleyen İran'ın önümüzdeki dönemde görünen en büyük hedefleri arasında nükleer güç olmak bulunmaktadır. Küresel aktörlerin tüm tepkilerine rağmen geri adım atmayan İran aynı zamanda bölgede yaşanan gelişmelere ilgisiz kalmamaktadır. Türkiye ve Ermenistan ilişkilerini de dolaylı olarak etkileyen İran'ın Ermenistan ile olan ilişkileri her iki ülke açısından olumlu yönde yükselen bir ivmeyle artmaktadır. İran ve Ermenistan arasında "stratejik ortak" olma yolunda yaşanan gelişmelerin etkilerinin önümüzdeki dönemlerde hem bölgesel aktörler hem de küresel aktörler tarafından daha derin hissedileceği değerlendirilmektedir.

Diğer dünya devletleri gibi İran'da dış politikasını oluştururken ulusal güvenliğini ön planda tutmaktadır. Ülkesini Şia'lık çatısı altında bir arada tutan İran, Ermenistan'ın aksine homojen bir etnisiteye sahip değildir. Bazı yazarlar tarafından Güney Azerbaycan olarak adlandırılan İran'ın Kuzey kısmında yoğun bir etnik Azeri nüfus bulunmaktadır.

İran'ın kuzey sınırına yakın bölgelerde yaşayan bu etnik Azeriler ciddi olarak değerlendirilmelidir. Gelecekte bu nüfusun Azerbaycan'la birleşme isteği üzerine ayaklanması önemli bir uluslararası sorun olabilir. Bu bölgede geçen on yılda bir takım milliyetçi hareketler olmuştur, fakat bu Azerbaycan tarafından destek görmediği için İran için şu aşamada bir problem oluşturmamaktadır. (Novikova, 2000, s:62)

Türkiye ve Azerbaycan sınırı kapalı olan Ermenistan, Gürcistan ve İran'la yaklaşmaktadır, ancak 2008 yılında Gürcistan'da yaşanan savaş Ermenistan'ın dikkatini İran'ın üzerine yoğunlaştırmasına sebep olmuştur.

25 Ekim 2010'da Tigran Sarkisyan'ın İran'a yaptığı ziyaret çerçevesinde İran Devlet Başkanı 1. Yardımcısı Muhammed Rıza Rahimi ile Sarkisyan tarafından ekonomik ilişkilerin daha da derinleştirilmesi kapsamında eğitim, sağlık ve hayvancılık alanlarında işbirliğinin yoğunlaştırılması üzerinde durulmuştur. Tigran Sarkisyan İran'ın Ermenistan'a her alanda gösterdiği destekten ötürü teşekkür etmiş, Rahimi de Ermenistan'ın kendileri için önemli olduğunu belirterek iki ülke arasında yaklaşık 400 milyon dolar olan ticaret hacminin en azından 1 milyar dolara ulaşması gerektiğini vurgulamıştır. (<http://news.am/tur/news/35926.html>, 23.03.2011)

Gelişen ekonomik bağlarının yanında stratejik bağlarını da kuvvetlendiren İran ve Ermenistan'ın hâlihazırda beraber yürüttüğü 4 stratejik proje bulunmaktadır. Bunlar:

-İran-Ermenistan boru hattı: Tamamı İran tarafından finanse edilen boru hattının ilk bölümünün temel atma töreni Mart 2007'de Ermenistan ve İran devlet başkanlarının katılımıyla yapılmıştır. 101 km' si İran'da 40 km' si ise Ermenistan'da olan bu hatla Ermenistan, İran şebekesine bağlanmıştır. İlk etapta 1,1 milyar m³ doğalgaz akışının sağlanacağı boru hattından 2019 yılına gelindiğinde 2.3 milyar m³ doğalgaz akışının sağlanması planlanmaktadır. 20 yıllığına imzalanan antlaşmanın gereği olarak İran'ın verdiği 1m³ doğalgaz karşılığında Ermenistan İran'a 3 kWh elektrik sağlayacaktır. (Zarifian, 2008, s:134) Bu boru hattıyla aynı zamanda İran doğalgazını Gürcistan üzerinden Avrupa ülkelerine ulaştıracak, Ermenistan ise İran için elektrik ihracatçısı olacaktır.

-İran-Ermenistan Demiryolu hattı: Toplam uzunluğu 443 ile 449 km arasında değişeceği öngörülen (Deveci Bozkuş, 2008, s:2) demiryolunun yapım aşaması için Rusya'da katılıma hazır olduğunu ifade etmiştir. (<http://www.railpage.com.au/f-p1367972.htm>, 13.05.2011)

Bu demiryolu ile direk Basra Körfezine bağlanacak olan Ermenistan aynı zamanda Tahran-Almaata demiryolunun tamamlanmasıyla Batı Türkistan'a da bağlanacaktır. (<http://www.insaatmuhendisligi.net/index.php?topic=1824.0>, 11.02.2011)

- İran-Ermenistan enerji şebekelerini birleştirecek yüksek voltajlı bir aktarım hattının oluşturulması için çalışmalar yapılmaktadır. Bu hat İran Ermenistan arasında elektrik aktarımının 3. yüksek gerilim elektrik hattı olacaktır.

(<http://news.am/tur/news/35926.html/> , 23.03.2011)

-Aras Hidroelektrik Santrali İnşası: Aras nehri üzerine yaklaşık maliyeti 200 milyon dolar civarında olan ve her biri 140 megavat gücünde iki hidroelektrik santral'in inşası üzerine yapılan anlaşma Ermenistan'ın Mehri kentinde iki ülke Enerji Bakanları tarafından imzalanmıştır.

(<http://www.usakgundem.com/haber/11035/iran-ile-ermenistan-ortaklasa-iki-hidroelektrik-santrali-kuracak.html/> ,22.03.2011)

İran ve Ermenistan arasında enerji ve ulaşım alanında yapılan bu önemli antlaşmaların ilerleyen dönemlerde çeşitlenerek artmasının muhtemel olduğu değerlendirilmektedir.

Keza Kasım 2007’ de İran Savunma Bakanı Mustafa Muhammed Naycar’ ın Ermenistan’a yaptığı ziyaret esnasında Naycar ve Ermeni meslektaşı, iki ülke arasında gerçekleştirilebilecek “ortak askeri projeler” hakkında fikir teatisinde bulunmuşlardır. Her ne kadar çok dikkate alınmasa da bu ziyaret Ermenistan’la ticari ve politik ilişkileri kuvvetli olan İran’ın ilerleyen zamanlarda askeri düzeyde de işbirliğine girebileceğinin bir işareti olarak değerlendirilebilir. (Nichol, 2007, s:38)

Bölgede aynı zamanda alternatif bir enerji yolu olmayı arzulayan İran; Hazar hidrokarbonlarının Azerbaycan ve Ermenistan üzerinden kendi topraklarına bağlanan bir boru hattı ile Basra Körfezinden uluslararası pazarlara aktarılmasını teklif etmiştir. İran bu yönde yapılacak bir stratejik ortaklığın aynı zamanda bölgedeki etnik temelli politik sorunları çözeceğini de iddia etmektedir. Fakat İran Dağlık Karabağ savaşı esnasında Azerbaycan ve Ermenistan arasında bir ateşkese arabuluculuk yaptıktan sonra AGİT tarafından organize edilen Minsk Grubu Dağlık Karabağ ihtilafına müdâhil olmuş ve İran’ı konunun dışında tutmuşlardır. (Novikova, 2000, s:62) Daha sonra ise İran’ın ısrarla Ermenistan ve Azerbaycan arasında hala sürmekte olan Dağlık Karabağ anlaşmazlığında arabuluculuk teklifi Ermenistan tarafından reddedilmiştir.

(<http://www.allvoices.com/news/4883295/s/45249326-armenia-rejects-iran-mediation-in-karabakh-dispute> 12.02.2011)

Enerji alanında alternatif hat olma isteği ve sağlayacağı avantajını kullanarak Ermenistan ve Gürcistan’a nefes aldırma önerisi; yeni demir ve karayolları projeleriyle ekonomik ve ticari iş birliği tesis ederek etkinliğini artırmak ki bu Kafkaslar’ı Batı Türkistan ve Avrasya’ya bağlama iddiasını bünyesinde barındırmaktadır; bölgenin sorunlarına çözüm sağlayan aktör konumuna gelerek

bölgesel istikrar ve güvenliğe katkı sağlamak. Tüm bunlar bir araya getirildiğinde İran'ın bahsedilen etkinliği sağlama yönünde Türkiye'den farklı olarak Kafkaslar'daki oyunu üzerine kurmayı planladığı aktörün Ermenistan olduğu görülmektedir. (Çelikpala, 2009, s.124) İran ve Ermenistan arasında yaşanan bu yakınlaşmanın en büyük sebebinin ise; bölgede gerçekleşen uluslararası projelerde ABD'nin İsrail'e karşı terörist grupları desteklediği için İran'ı, Türkiye'nin ve Azerbaycan'ın da Dağlık Karabağ ihtilafı nedeniyle Ermenistan'ı dışlaması olduğu

Güney Kafkasya'da İran,Ermenistan, Türkiye, Azerbaycan, Rusya ve ABD çevresinde bölgesel ve küresel dinamik bir düzlem üzerinde yaşanan gelişmeleri daha net kavramsal bir çerçeveye oturtmak için bazı uzmanlar tarafından birbirine dik iki eksenin varlığını ortaya koyan bir paradigma oluşturduğu değerlendirilmektedir. Bu paradigmaya göre “Atlantik Eksen” olarak adlandırılan ABD-Türkiye-Azerbaycan (Gürcistan ve diğer müttefikler)'in bulunduğu bir ittifak bloğu diğer taraftan tam da bu eksene dik “Avrasya eksen” olarak adlandırılan Rusya-Ermenistan-İran (Suriye ve diğer müttefikler)'in bulunduğu bir ittifak bloğu oluştuğu yönündedir. (Zarifian, 2008, s: 138) Bu iki eksenin hem gerçek manada hem de soyut manada kesişme/kırılma noktası ise Ermenistan ve Türkiye'nin bulunduğu noktadır.

2.2.3. Azerbaycan

1991 yılında bağımsızlığını kazanan Azerbaycan ile Türkiye'nin ilişkileri sosyal, ekonomik ve askeri bağlamda çok yoğun olmakla birlikte Azerbaycan, Türkiye'nin Güney Kafkasya siyasetini üzerine kurduğu aktördür. Bağımsızlığının ilk yıllarından itibaren “ Dostluk ve Kardeşlik ” çerçevesinde yürütülen siyaset, enerji düzlemi temel olmak üzere ekonomik ortaklıklarla stratejik işbirliğine dönüşmüştür. Askeri ve sosyal alanda da birçok ortak projelerin devam ettiği

Azerbaycan'ın Ermeni açılımı nedeniyle Türkiye'den uzaklaşması ulusal çıkarların zarar görmesine ve Türkiye'nin Güney Kafkasya bölgesindeki etkisinin tümüyle silinmesine neden olabilir.

Bağımsızlığından bugüne Azerbaycan'ın genel olarak dış politikası üç dönem halinde incelenebilir.

1991-1992 yılları arasında devlet başkanlığında olan Ayaz Muttalibov döneminde Rus baskıları karşısında devamlı tavizler verilmiş, Azerbaycan Ermenistan çatışmasında RF'nun tarafsızlığı sağlanmaya çalışılmıştır. Fakat 26 Şubat 1992' de gerçekleştirilen Hocalı soykırımının ardından Muttalibov görevden uzaklaştırılmıştır. Muttalibov' dan sonra yerine gelen Ebulfez Elçibey döneminde Muttalibov döneminin aksine bağımsızlığın korunup geliştirilmesi yönünde adımlar atılmış tam olarak Rus karşıtı bir politika izlenmiştir. Siyasi, askeri ve ekonomik olarak her alanda izlenen bu politika gereği 7 Ekim 1992'de parlamento BDT'ye üyelikle ilgili karar reddedilmiştir. Elçibey BDT'ye alternatif olarak Gürcistan ve Ukrayna'yla işbirliği yapılmasının gerekliliğine inanmaktadır.(Yeşilot, 2005, s:193) Elçibey döneminde, Batı ve Türkiye taraftarlığının, Azerbaycan ve devlet yetkililerince sürekli dile getirilen Rus karşıtı ifadelerin ve Azerbaycan'ın RF'nunu rahatsız eden politikaları (hazırlanan petrol antlaşmalarında RF'nuna pay verilmemesi, BDT'ye katılmama politikası, Rus birliklerinin ülkeden çıkarılması) RF ile ilişkilerin gerilmesine neden olmuştur. Haziran 1993'te hazırlanan bir darbe ile Elçibey Cumhurbaşkanlığı görevini bırakmak zorunda kalmıştır. (Yeşilot, 2005, s:193) Elçibey'den sonraki dönem Aliyevler dönemidir. Aliyevler döneminde öncelikle RF'nundan gelebilecek tepkiler önlenmiş ve BDT'ye üye olunmuştur. Petrol konusunda RF'nuna tavizler vererek Dağlık Karabağ ihtilafı konusunda tarafsız kalması sağlanmaya çalışılmıştır. Yüzyılın anlaşması olarak nitelendirilen petrol antlaşması imzalanarak ABD ve Batı ülkelerinin dikkati bölgeye çekilmiş, BTC boru hattının hayata geçirilmesi yönünde adımlar atılmıştır. Hazar'ın statüsü konusunda taviz verilmezken RF'nun etki alanından çıkma yönünde adımlar atılmıştır. Bu dönemde RF Dağlık Karabağ' da barış gücü bulundurma, Gence' deki askeri üssünü, Azerbaycan-İran sınırında asker bulundurma hakkını, Hazar'da Batı sermayesinin iş yapmasını engelleme, Hazar' ın hukuki statüsünü kendi menfaatleri doğrultusunda düzenleme, petrol boru hatlarının RF topraklarından geçmesi gibi

hedeflerine ulaşamamıştır. RF' ninun bölgede nüfuzunu kaybetmesinde Azerbaycan' ı kendisiyle eşit statüde görmemesi, Ermeni saldırılarına sahip çıkması, Azerbaycan'ın içişlerine müdahale ve etnik ayrımcılığı desteklemesi etkili olmuştur. (Cafersoy, 2000, s:26; Aktaran Yeşilot)

Genel olarak değerlendirilecek olursa Muttalibov döneminde Rusya ve diğer Sovyet Cumhuriyetleri ile yakınlaşma maksadı güdüldürken, Elçibey hükümeti doğrudan Türkiye ve Batı'yla entegrasyonu amaç edinilmiş; ancak Haydar Aliyev döneminde bu siyasetlere son verilerek, Batı, Rusya ve Doğu arasında “Denge Siyaseti” yürütölmeye çalışılmıştır denilebilir. İlham Aliyev yönetiminin dış politikasının temel istikameti, babasının dış politikasını devam ettirmek olmasına rağmen, son dönemde Batılı ölkelerden beklenen desteğin verilmemesi karşısında Rusya ile beklenilenden daha fazla yakınlaşmaya gidilmiştir. Bunda Rusya'nın 2008 Ağustos'unda Gürcistan'a müdahalesi sırasında Batılı ölkelerin vaatlerin ötesinde etkili bir müdahalede bulunmaması ve Karabağ sorununda beklenen desteğin verilmemesi büyük etkindir. Her üç dönemde de ortak olan temel unsurlar:

- Ölkenin bağımsızlığının korunması;
- Ölkenin toprak bütönlüğünün sağlanması;
- Karabağ probleminin çözölməsi;
- Uluslararası kurumlarla entegrasyon;
- Pazar ekonomisine geçiştir.(Yılmaz, 2010, s:21)

Türkiye ile Azerbaycan arasındaki ekonomik ilişkilerin yasal çerçevesini oluşturan, “Türkiye-Azerbaycan Ticari ve Ekonomik İşbirliği Anlaşması” 1992'de, “Türkiye-Azerbaycan Yatırımların Karşılıklı Teşviki ve Korunması” ile “Çifte Vergilendirmeyi Önleme” Anlaşmaları ise, 1994'te imzalanarak yasal altyapı büyük ölçüde tamamlanmıştır.

Türkiye-Azerbaycan ikili ticari verileri ise

Tablo 2.1: Türkiye Azerbaycan Dış Ticareti

YILLAR	İHRACATIMIZ	İTHALATIMIZ	DENGE	HACİM
2008 (Milyar \$)	1,66	0,92	0,74	2,58
2009 (Milyar \$)	1,3	0,75	0,55	2,05
2010 (Milyar \$)	1,55	0,86	0,69	2,41

Kaynak: TÜİK , Dış Ticaret İstatistikleri

2008 itibariyle Azerbaycan'a ihracatımız 1,6 milyar dolar, ithalatımız 928 milyon dolara ulaşmış, toplam ticaret hacmimiz ise 2,6 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. 2009 yılında Azerbaycan ile Türkiye arasındaki dış ticaret hacmi 2,1 milyar dolar olarak kaydedilmiştir. Türkiye Azerbaycan'ın genel dış ticaretinde % 4,9, ithalatında % 14,8'lik, ihracatında ise %0,7'lik bir paya sahiptir. Genel ticaret sıralamasında Türkiye 6. Sıradadır. Türkiye'nin Azerbaycan'a yönelik ihracatının % 85,6'sı sanayi malları (makine/teçhizat, plastik ve ürünleri, elektrikli aletler, demir/çelikten eşya, motorlu taşıtlar), % 10,96'sı ise tarım ürünlerinden oluşmaktadır. Azerbaycan'dan Türkiye'ye yapılan ithalatın % 81,9'unu petrol ve doğal gaz oluşturmaktadır. Azerbaycan'dan ayrıca bakır/bakır eşya, pamuk, alüminyum/alüminyum eşya ithal edilmektedir. Azerbaycan'da 800 civarında Türk şirketi tarafından gerçekleştirilen yatırımların toplam değerinin 3 milyar doları aştığı tahmin edilmektedir. Başta TPAO olmak üzere, enerji sektörüne yönelen yatırımlarımız da dâhil edildiğinde bu miktar yaklaşık 6 milyar dolara çıkmaktadır. Ülkede yaklaşık 50 bin kişiye iş imkânı sunan Türk şirketlerinin yatırımlarını ağırlıklı olarak telekomünikasyon, bankacılık/sigorta, ulaştırma, gıda ticareti, tekstil, eğitim, mobilya ve inşaat malzemeleri sektörlerinde bulunmaktadır. Türk müteahhitlerinin 2009 yılı sonuna kadar Azerbaycan'da üstlendikleri 198 projenin toplam değeri 3,3 milyar doları geçmiştir. 2009 yılı içinde toplam 13 proje alan Türk firmalarının taahhüt hacmi 67 milyon dolardır.

(T.C. Dışişleri Bakanlığı, <http://www.mfa.gov.tr/turkiye-azerbaycan-ekonomik-iliskileri.tr.mfa> 17.03.2011)

28 Mayıs 2006 tarihinde faaliyete geçen Bakü-Tiflis-Ceyhan (BTC) Ham Petrol Boru hattı 22 Haziran 2008 tarihinde hattın taşıma kapasitesi günlük 1 milyon varile ulaştırılmış olup, hatan daha fazla petrol taşınmasının sağlanması amacıyla yürütülen çalışmalar neticesinde kapasite 2009 yılında günlük 1,2 milyon varile çıkartılmıştır.

(T.C Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, <http://www.enerji.gov.tr/index.php?dil=tr&sf=webpages&b=petrol&bn=222&hn=&nm=384&id=40693> , 14.03.2011)

Hazar bölgesi gaz kaynaklarının Türkiye ve Avrupa pazarlarına taşınmasını amaçlayan Bakü-Tiflis-Erzurum (BTE) Doğal Gaz Boru Hattı (Şah Deniz Projesi) faaliyete geçmiştir. 26 Kasım 2006 tarihinde gaz sevk edebilir hale getirilmiş ve Şah Deniz projesi ilk üretimini 15 Aralık 2006 tarihinde gerçekleştirmeye başlamıştır. Ayrıca, Türkmen ve Kazak kaynakları ile ilişkili olarak Hazar Geçişli petrol ve gaz boru hatlarının oluşturulması süreci de diğer projeler ile bütünlük arz edecek şekilde planlanmaktadır. Hazar ve Orta Doğu bölgesi gaz kaynaklarının AB piyasalarına ulaştırılmasını hedefleyen Güney Avrupa Gaz Ringi (Türkiye-Yunanistan-İtalya Boru Hattı) Yunanistan bağlantısı 2007 yılında tamamlanarak işletilmeye başlanmıştır. İtalya bağlantısının 2012 yılında tamamlanması hedeflenmektedir. Yıllık 12 milyar m³ kapasite ile Yunanistan ve İtalya gaz piyasalarında önemli bir paya sahip olacak olan bu proje, Türkiye gaz sisteminin AB ile bütünleşmesinin ilk adımını oluşturmuştur. Avrupa'ya doğal gaz açılımı çalışmaları kapsamında Türkiye'yi Bulgaristan, Romanya ve Macaristan üzerinden Avusturya'ya bağlayacak ve Hazar Bölgesi ve Ortadoğu'nun gaz kaynaklarını Orta Avrupa Doğal Gaz Dağıtım Merkezine ulaştıracak olan NABUCCO Projesi ile ilgili çalışmalar devam etmektedir. AB resmi belgelerinde en öncelikli projeler arasında yer verilen Nabucco projesi ile toplam 3.400 km uzunlukta bir hattan yıllık 31 milyar m³ gazın taşınması hedeflenmektedir. Nabucco Projesi Uluslararası Antlaşması 13 Temmuz 2009 tarihinde Ankara'da imzalanmış olup 14 Temmuz 2009 tarihinde de Proje Destek Anlaşması müzakereleri başlatılmıştır.

(T.C Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı,
<http://www.enerji.gov.tr/index.php?dil=tr&sf=webpages&b=dogalgaz&bn=221&hn=&nm=384&id=40694> , 14.03.2011)

3. ERMENİSTAN – TÜRKİYE ARASI YAŞANAN GELİŞMELER

3.1. SİYASİ İLİŞKİLER

1991 sonrasında Güney Kafkasya’ da şekillenen siyasi gelişmeler kapsamında Atlantik ittifakına karşı oluşan Avrasya ittifakının hem gerçek manada hem de soyut manada sınırını / kesişme noktasını oluşturan Türk-Ermeni ilişkileri, Ermenistan’ın bağımsızlığını kazandığı günden bu yana, üç farklı Ermeni devlet başkanının değiştiği ve her üç dönemde de farklı bir siyasetin izlendiği bir süreçte gelişim göstermiştir.

Türkiye, daha Ermenistan bağımsızlığını ilan etmeden önce Moskova Büyükelçisi Volkan Vural’ı Nisan 1991’de temaslarda bulunmak üzere Ermenistan’a yollamıştır. İkili ilişkileri geliştirmek amacıyla yapılan bu ziyaret, Türkiye’nin iyi niyetini ortaya koymakla beraber, bir Türk yetkili tarafından resmi olarak yapılan ilk en üst düzey ziyarettir. Türkiye Eylül 1991’de Batı Türkistan ülkelerine ikili ilişkilerin çerçevesini belirlemek amacıyla bir inceleme heyeti yolladığında Ermenistan’ı da dışlamamıştır. 16 Aralık 1991’de ise hiçbir önkoşul ileri sürmeksizin Ermenistan’ı ilk tanıyan devletlerden bir tanesi de Türkiye olmuştur.(Özbay, 2009, s:1)

1993 yılında Rusya Federasyonu, Ermenistan’ a olan yardımı kesince savaş sebebiyle kötü durumda olan Ermenistan kış mevsiminde buğdaysız kalmıştır. Avrupa’ dan Ermenistan’ a yollanan insani yardımı organize eden bir derneğin başkanı olan Fransa Taşnak Partisi temsilcisi Samson Özararat girişimleriyle, Türkiye bu tarihte Ermenistan’a 41 bin ton buğday yollamıştır. Ancak iktidar’ın milliyetçi kesimin tepkilerinden çekinmesi sonucu, bu baskıları gidermenin milliyetçi kesimin liderleriyle uzlaşmak olduğu kanısına varan Özararat, MHP lideri Alparslan Türkeş’le birlikte Ankara’da buluşmuş ve fikir alışverişinde bulunmuştur. 1915 olayları ile ilgili Türkeş:

“ 1915, 600 yıllık ilişkinin bir kazasıdır. Olaylarda yabancı devletlerin çok dahli vardır. Bizimkilerinde kabahatleri var, ama şimdi yapılması gereken bu kazayı telafi etmektir” demiştir.

Bunun üzerine Özararat, o zamanki Ermenistan Devlet Başkanı Levon Ter Petrosyan' la Alparslan Türkeş'in katıldığı bir gizli görüşme organize etmiştir. 13 Mart 1993 tarihinde Paris'te yapılan toplantıya Türk tarafından Türkeş' le beraber Büyükelçi Tanşuğ Bleda, Elçilik Müsteşarı Menter Şahinler ve Tuğrul Türkeş; Ermenistan tarafından ise Ter Petrosyan' la beraber Dışişleri Bakanı Vahan Papazyan, ve Dışişleri danışmanı Gerard Libaridyan katılmıştır.

Gizli görüşmeler bununla sınırlı kalmamıştır. 1994 Nisan ayında yine Özararat' ın organizesiyle Türkeş ve Ermenistan' ın Londra Büyükelçisi Armen Sarkisyan görüşmüştür. Armen Sarkisyan Türkeş' in 1915 olayları ile ilgili üzüntü duyduğunu söylediğinde *“Samson söylediğinde kulaklarıma inanmamıştım”* demiştir. (<http://gizlibelge.wordpress.com/2010/03/16/gurbuz-capanin-ermenistan-itirafi-turkes-baslatti-abd-istedi/>)

Türkiye-Ermenistan ilişkilerinde bir türlü yol alınamamasının en büyük nedenlerinden bir tanesinin, Ermenistan' ın bazı kesimlerinin Türkiye' yi sonsuza kadar varolacak bir düşman olarak görmesi olabilir. Dışişleri Bakanı Armen Sarkisyan' ın Türkeş' in 1915 olayları ile ilgili üzüntü duyması üzerine göstermiş olduğu şaşkınlığın bunun bir kanıtı olduğu düşünülmektedir.

Alparslan Türkeş' in başlattığı gizli görüşmeler tıkanınca, 2008 yılına kadar Ermenistan' la olan diyalog sivil kesimlerce yürütülmeye çalışılmıştır. 1 Temmuz 1995'te dönemin Esenyurt Belediye başkanı Gürbüz Çapan başkanlığında Oral Çalışlar, Cengiz Çandar ve Zeynep Atikan Levon Ter Petrosyan' la görüşmek üzere Erivan'a gitmiştir. (<http://gizlibelge.wordpress.com/2010/03/16/gurbuz-capanin-ermenistan-itirafi-turkes-baslatti-abd-istedi/>)

Alparslan Türkeş' le başlayan gizli görüşmeler Türk ve Ermeni devletleri tarafından devam ettirilmiş, 2008 yılında ise Cumhurbaşkanı Abdullah Gül ve Ermenistan Devlet Başkanı Serj Sarkisyan tarafından başlatılan normalleşme süreci ile basına açık olarak devam eden görüşmeler ivme kazanmıştır. Ancak genel olarak değerlendirildiğinde bağımsızlığını kazandıktan sonra Ermenistan tarafından Türkiye'

ye karşı izlenen dış politika “kuşatılmışlık” ve Türkiye’ nin sonsuza dek varolacak bir düşman olarak algılanmasından dolayı “savunmasızlık” gibi komplekslerini içinde barındıran yanlış değerlendirmelerin paralelinde izlenmiştir. Bu yüzden bölgede yaşanan olaylar hem ekonomik olarak hem de siyasi olarak Ermenistan aleyhinde gelişmiş, bu da Ermenistan kamuoyunda aşırıların güç kazanmasına neden olan fakirliği yanında getirmiştir. (Laçiner, 2002, s:2) Levon Ter Petrosyan dışında Türkiye’ ye karşı olumlu bir tavır sergilemeyen siyasetçilerin basın açıklamaları Ermeni tarafının ikili ilişkilerin normalleşmesine tam olarak hazır olmadıklarını göstermektedir. Bu açıklamaların Ermenistan politik havasını yansıtması açısından önemli olduğu düşünülmektedir. Şöyle ki:

07 Ocak 1998’de istifasından önce toplanan Ermenistan Milli Güvenlik Konseyinde bir konuşma yapan Ter Petrosyan statükonun korunmasının zor olduğu bu yüzden Karabağ savaşının bir an önce çözümlenmesi gerektiğini belirtmiş ve konuşmasında:

“Teorik olarak bakıldığında statükonun devam ettirilmesi belki de Ermenistan’ın Karabağ savaşında kazandığı zaferi göstermesi açısından en güzel çözüm olabilir. Ama bu sadece teoride gerçektir. Pratikte, (Karabağ savaşının sebep olduğu) Ambargolar ve uluslararası baskılardan kaynaklanan zorlukların üstesinden gelmeye çalışan Ermenistan; askeri, ekonomik ve yaşamsal gücünü korumaya çalışırken bu statükoyu ne kadar devam ettirebilir? Belki benim bir karamsar olduğumu iddia edebilirsiniz ama ben mucizelere inanmam.” (Levon Ter Petrosyan Devlet Başkanı)

“Ambargolar Ermenistan’ın ekonomik gelişmesini etkilememektedir. Bu sadece hükümetin işini düzgün yapmaması ve kaynakları düzenleyememesi ile ilgilidir” (Robert Koçaryan, Başbakan; Vazgen Sarkisyan, Savunma Bakanı).

“Karabağ savaşı yabancı yatırımcılar için bir engel değildir. Döviz akışı ve yabancı yatırım, internetinde yüksek potansiyeli kullanılarak, aktif ve geniş çaplı bir pazarlama politikası ile mümkündür” (Robert Koçaryan)

“Gölge ekonomi ile olan mücadeleye rağmen sıkı vergi reformları ile Ermenistan bütçesini 2 veya 3 kat büyütmek mümkündür.” (Robert Koçaryan, Vazgen Sarkisyan)

“Göç artık Ermenistan’ı tehdit etmemektedir, aksine göçe dönük eğilimler artık yok olmuştur. Bunun kanıtı ise geçen sene ilköğretim 3 ve 4. Sınıflar dolu iken bu sene 5 ve 6. Sınıflarda doludur.” (Robert Koçaryan)

“Ermenistan’ ı tamamen izole etmek mümkün değildir. Rusya ve İran müttefikimizdir. Eğer Rusya bize mühimmat sağlamayı keserse İran’ dan silah alırız.” (Vazgen Sarkisyan)

“Eğer Diaspora ve Ermenistan ilişkileri geliştirilebilirse yıllık 400 veya 500 milyon dolarlık Diaspora yardımı alınabilir.” (Robert Koçaryan, Vazgen Sarkisyan)

“İsrail örneği bize tamamen izole edilmiş olsa dahi bir devletin gelişebileceğini göstermiştir.” (Robert Koçaryan)

“Karabağ’ a yerleşim aktif bir politika vasıtasıyla statükonun doldurulması sürecinde gerçekleşebilir.” (Vazgen Sarkisyan, Serj Sarkisyan Milli Güvenlik Bakanı)

“Karabağ anlaşmazlığı için -aşamalı çözüm- savaş riskini arttırır. Yeni konumları muhafaza etmek zor olacaktır.” (Serj Sarkisyan)

“Biz bağımsız olabileceğimize ikna edildik. Azerbaycan’ın İçinde kalmak bizim için kabul edilmezdir.” (Leonard Petrosyan, Dağlık Karabağ Başkanı)

(Caucasus Context, 2009, s:11)

Nisan 2007’de Ermenistan Parlamentosu’nda Türkiye ile ilişkiler müzakere edilirken:

“1921’de Türkiye ile yapılan Kars ve Moskova anlaşmaları geçersizdir, bugünkü sınır illegaldir! Bunu kabul ettirmek için çok ciddi diplomatik ve hukuki çalışmalar yapmalıyız...” (Vahan Hovanesyan)

“Kars ve Moskova anlaşmaları değil, Sevr Anlaşması yürürlüktedir... Türkiye 41.5 milyar dolar tazminat ödemelidir.” (Ara Papian)

“Ermeni meselesi sadece soykırım meselesi değildir, toprak meselesidir. Ermeni meselesinin tek çözümü vardır: 350 bin kilometrekare üzerinde Ermeni devletini yeniden kurmak!” (Armen Ayvazyan, Ararat Enstitüsü Başkanı)

(European Stability Initiative Report, 21.04.2009)

Ambargoların Ermenistan ekonomisini etkilemediği, Dağlık Karabağ savaşının yabancı yatırımcıları etkilemediği ve tele marketing’ le ekonomide büyük ilerlemeler sağlanacağı gibi çoğunlukla Koçaryan’ ın yaptığı açıklamaların yeterli iktisadi bilgiye sahip olmayan danışmanlar tarafından hazırlandığı düşünülmektedir. Çünkü örneğin dünya üzerinde tele marketing’ le ülke ekonomisini canlandıran bir ülke bulunmamaktadır. Başka bir örnek verilecek olursa yatırım yapılacak olan bir ülkenin savaş halinde olması durumunda iktisatçılar risk analizine dahi gerek duymaz çünkü yatırım yapılacak ülkede olabilecek en büyük risk “savaş hali” dir. Ambargoların ülke ekonomisini etkilememesi için ise ülkenin her alanda ihtiyaç duyduğu hammaddeye sahip olması ve sanayileşmenin tamamlanmış olması gerekir ki Ermenistan bu iki şartın ikisini de tamamlamış değildir. Kendisini Yahudi lobisinin desteklediği İsrail’ le bir tutan Koçaryan iki dönem boyunca Ermenistan Devlet Başkanlığını yürütmüş ve doğal olarak bahse konu problemlerin hiçbirisini çözememiştir. Bu açıklamalar Türkiye ve Azerbaycan’ ın Ermenistan’ a karşı aldığı tavırların etkili olmadığı yönünde, iç politik kaygılar ön planda tutularak, halka ümit vermek için yapılan açıklamalardır.

Ermenistan’ın ilk devlet başkanı Levon Ter Petrosyan’ la ilk dönem Türk-Ermeni ilişkilerinin merkezinde Dağlık Karabağ Savaşı olurken, daha sonra iktidara gelen Robert Koçaryan döneminde 1915 olaylarına yönelik sözde bir soykırım yapıldığı iddiaları ve bu yöndeki çalışmalar ilişkilerin merkezinde olmuştur. Fakat son dönem iktidara gelen Serj Sarkisyan’ la beraber Ermenistan’ ın mantık kurallarına pek uymayan isteklerini bir kenara bıraktığı ve ilişkilerde normalleşme sürecinin ön planda tutulduğu bir dönem yaşanmıştır. Açılım süreci olarak adlandırılan bu süreç hala devam etmekle birlikte ilk hızını kaybetmiştir.

3.1.1. Levon Ter Petrosyan Dönemi

1988 ve 1990 yılları arasında Ermenistan' ın bağımsızlığına uzanan süreçte “Karabağ Komitesi” Sovyet yönetimine karşı büyük çapta gösteriler düzenleyerek Ermenistan' ın demokratikleşme hareketinin çekirdeğini oluşturmuştur. Bu dönemde Karabağ Komitesinin başkanı Levon Ter Petrosyan' dır. 1990 yılının sonlarında Karabağ Komitesinin demokratik uzantısı olan Ermeni Ulusal Hareketi, Levon Ter Petrosyan önderliğinde Sovyetler Birliğinin ilk demokratik seçimlerinin yapılmasını sağlamış ve 4 Ağustos 1990' da Ter Petrosyan Ermeni Yüksek Sovyet'inin başkanlığına getirilmiştir. 16 Ekim 1991' de ise oyların büyük çoğunluğunu alan Ter Petrosyan Ermenistan' ın ilk devlet başkanı olarak göreve başlamıştır.(Caucas Context, 2007, s:9)

Bağımsızlığını ilan eden Ermenistan' ı 16 Aralık 1991'de hiçbir ön koşul ileri sürmeksizin ilk tanıyan ülkelerden birisi Türkiye' dir. Karadeniz'e kıyısı olmamasına rağmen Ermenistan 25 Haziran 1992'de imzalanan KEİÖ' ne Türkiye tarafından kurucu üye olarak davet edilmiştir. Ermenistan, bağımsızlığının hemen ardından uluslararası sisteme entegre olmak ve serbest pazar ekonomisine geçiş kapsamında reformlar yapmak yerine, Rusya Federasyonu' nun bölgede desteklediği ayrılıkçı politikalarında etkisiyle yayılcı bir politika güderek Azerbaycan' la Dağlık Karabağ savaşına başlamıştır. Levon Ter Petrosyan bu savaşın daha sonraları bir hata olduğu anlamış olsa da Ermeni kamuoyunu barışa ikna edememiştir. Ter Petrosyan' ın son dönem izlediği Rus karşıtı ve barış yanlısı politikalar kendisini iktidara getiren politik tabanın görüşleriyle zıt olduğundan 1998'de kamuoyu baskısına dayanamayarak istifa etmek zorunda kalmıştır.

Bağımsızlığının ilk gününden bu yana Türkiye' nin göstermiş olduğu iyi niyetli yaklaşımlar Ermeni tarafında hiçbir zaman karşılık görmemiştir. Ermenistan Parlamentosu 23 Ağustos 1991' de kabul ettiği Bağımsızlık Bildirisi'nin 11. maddesinde “Ermenistan Cumhuriyeti, 1915'te Osmanlı Türkiye' si ve Batı Ermenistan' da işlenen soykırımın uluslararası alanda kabul edilmesi için sürdürülecek çabaları destekleyecektir” ifadesi yer almıştır. 5 Haziran 1995' te kabul edilen anayasada bu ifade yer almamış olsa da anayasanın giriş bölümünde “Ermenistan Bağımsızlık Bildirgesinde yer alan ulusal arzular tanınarak” ifadesinin yer alması Türkiye tarafından uzun vadede tazminat ve toprak taleplerinin gündeme

geleceği şeklinde yorumlanmıştır. Ermeni Anayasasının 13. maddesinin 2. paragrafında ise Türkiye topraklarında bulunan Ağrı Dağı'nın devlet arması olarak kabul edildiği belirtilmiştir.

(<http://www.president.am/library/constitution/eng/?pn=1,12.04.2011>)

Şubat 1991' de Ermenistan Parlamentosu, Ermenistan SSCB üyesi iken imzalanan ve Türkiye Ermenistan sınırının son şeklini belirlemiş olan 1921 tarihli Kars antlaşmasını tanımadığını açıklamıştır. Bu açıklamanın çıkış noktası ise Kars antlaşmasının Türkiye ile Ermenistan arasında değil, Türkiye ile SSCB arasında imzalandığı dolayısı ile bu antlaşmanın bağımsız Ermenistan' ı bağlamayacağı şeklindedir. Farazi bir örnek verilecek olursa; bu, Amerika Birleşik Devletlerinin bir şekilde dağıldıktan sonra bağımsızlığını ilan eden kuzeydeki eyaletlerinden bir tanesinin Kanada ile olan sınırı tanımadığını açıklamasına benzemektedir. Uluslararası Hukuk ve mantık kurallarının tamamen dışında olan bu yaklaşım; Ermeni politikacıların cehalet derecesine varan bilgi eksikliğini ve Ermeni devletinin gerçeklikten çok uzak ve sonucu Ermenistan için tehlikeli boyutlara varabilecek bir tecrübe eksikliğinin göstergesi olarak değerlendirilebilir. Türkiye bu karara yönelik olarak tepkisini 1992 yılı baharında, Ermenistan iki ülke arasında sınırı tanıdığını yazılı bir şekilde bildirmediği diplomatik ilişki kurmama kararı olarak göstermiştir. Haziran 1992' de Azeri-Ermeni çatışmasının savaşa dönüşmesi ve 1993 yılında Ermenistan' ın Azerbaycan'ın topraklarını işgal etmesi üzerine iki ülke ilişkileri tamamen kesilmiştir. Bunda Türkiye kamuoyunda Azeri topraklarının işgali sebebiyle yükselen Ermeni karşıtlığının kitlesel gösterilere dönüşmesi büyük oranda etkili olmuştur. Türkiye Azerbaycan topraklarının %20'sinin Ermenistan tarafından işgali üzerine ambargo uygulamaya başlamış ve kara-hava sınırlarını Ermenistan'a kapatmıştır.

Ermenistan' ı bağımsızlığa taşıyan süreçte önemli rol oynayan Ermeni Ulusal Hareketi ve Ermenistan'ın ilk Devlet Başkanı Levon Ter-Petrosyan, 1915 olaylarına yönelik olarak soykırım iddialarının Ermenistan tarafından gündeme getirilmesine karşı çıkmıştır. Ermenistan Bağımsızlık Bildirgesinde de konunun yansıtılmasına da Ter-Petrosyan karşı çıkmıştır. Ancak Ermenistan dışındaki Ermeni toplumu ve bunların partileri olarak adlandırılan partiler özellikle de Ermeni Devrimci Federasyonu ve Ermeni Liberal Demokrat Parti Ter-Petrosyan'a ve Ermeni Ulusal

Hareketine yönelik çok sert eleştirilerde bulunmuşlardır. (Azadian, 2000, s:6) Türkiye ile ilişkiler konusunda çok daha radikal bir tutum içerisinde olan Ermenistan dışındaki Ermeni toplumu ve bunların partileriyle mücadele etmek zorunda kalan Ter Petrosyan ile Ermeni Devrimci Federasyonu arasındaki mücadele 1994 yılında Ermeni Devrimci Federasyonu'nun Ermenistan'daki faaliyetlerinin durdurulmasıyla sonuçlanmıştır.

Daha sonraları iki ülke arasındaki ilişkilerde bazı iyileşmeler de görülmüştür. İstanbul-Erivan arasındaki hava koridoru Türkiye tarafından 1995 yılında tekrar ulaşımına açılmış, vize şartları kolaylaştırılarak bazı uçakların (charter)¹² haftanın belirli günlerinde sefer yapmasına izin verilmiştir. Ayrıca açılan hava koridorunu Ermenistan'a gidecek diğer ülke uçaklarının da kullanmasına izin verilmiştir. Bu kolaylıklar sayesinde ki günümüzde sayılarının 40 ila 70 bin¹³ arasında olduğu söylenen Ermenistan vatandaşı Türkiye'de kaçak işçi statüsünde çalışmaktadırlar ve yetkili makamlar tarafından buna göz yumulmaktadır. Ermenistan'a yönelik yine bir iyi niyet girişimi olarak Türkiye'nin çeşitli bölgelerindeki Ermeni kültür ve sanat eserleri restore ettirilmeye başlanmıştır.¹⁴ (Kasım, 2003, s:24)

3.1.1.1. Karabağ Savaşı

Türkiye, Ermenistan ile diplomatik ilişki kurulabilmesi için Dağlık Karabağ sorununun çözümünü ve Ermenistan'ın iyi niyetli adımlarını (Kars antlaşmasının tanınması vb) ön koşul olarak ortaya koymuştur. Uluslararası kamuoyunun Dağlık Karabağ sorununun çözümüne yönelik uzlaşma mesajlarına ve sıcak çatışmanın büyük ölçüde önlenmesine rağmen sorun halen çözülememiştir. Sorunun oluşmasında eski SSCB' nin rolü büyüktür. Sorunun oluşumunun daha iyi anlaşılması için yakın geçmişte DKÖB' nde yaşanan siyasi gelişmeleri incelemek yerinde olacaktır.

1980 yılı sonlarından itibaren Karabağ Ermenileri ekonomik sorunları ön plana çıkararak, Azerbaycan hükümetini suçlamış, Ermenilerin hak ve özgürlüklerinin

¹² Doluluk oranına göre kalkış saatleri esnetilebilen uçaklar "charter" uçakları olarak adlandırılır.

¹³Başbakan Recep Tayyip Erdoğan bu rakamın 100.000 civarında olduğu telaffuz etmiştir.

¹⁴ En önemli restorasyon çalışması Van Gölü üzerindeki Akdamar adasında bulunan Ermeni Kilisesi restorasyonudur.

kısıtlandığını iddia ederek Karabağ'ın Ermenistan' la birleştirilmesi için Moskova' ya toplu dilekçeler göndermeye başlamıştır. 1 Aralık 1987 ve 5 Ocak 1988 tarihleri arasında Karabağ Ermenileri Moskova' ya temsilciler göndererek Ermenistan' a birleşmek taleplerini bir daha yenilemiştir. Şubat ayında ise Ermeniler Moskova' ya giden temsilcileri desteklemek için miting ve toplantılar düzenlemeye başlamıştır. Ermenistan Yazarlar Birliği üyesi Zori Balayan ve Silva Kaputikyan'ın da katıldığı heyeti Moskova' da kabul eden Gorbaçov Ermenilerin taleplerini olumlu karşılamıştır. (Cabbarlı, 2011, s:28)

1987 yılı sonlarından itibaren Ermenistan'da Karabağ Hareketi, Karabağ'da ise Miatsum (Birleşme) ve Krunk (Turna) teşkilatları miting ve gösteriler düzenleyerek Moskova' ya karşı baskı uygulamaya başlamıştır. 20 Şubat 1988'de Özerk Bölge Sovyeti (ÖBS) Azerbaycan' dan ayrılarak Ermenistan'a birleşmek konusunda karar almış ve her iki devletin Yüksek Sovyet'inden bu kararı onaylamalarını talep etmiştir. (Mahmudov,2006, s.53) 17 Mart' ta ÖBS, Ermenistan Yüksek Sovyeti Presidyumu' na (Başkanlık Divanı, YSP) müracaat ederek, Dağlık Karabağ' ın Ermenistan' la birleştirilmesi taleplerini kabul edilmesini istemiştir. Ermenistan YSP 15 Haziran' da bu talebi kabul etmiş ve Sovyetler Birliği Yüksek Sovyeti Presidyumu'na yazılı şekilde müracaat ederek bu konunun halledilmesini istemiştir. Ertesi gün Azerbaycan YSP Ermenilerin aldığı bu kararın geçersiz olduğu hakkında karar kabul etmiş, SSCB Anayasasını 78. maddesine dayanarak (Her hangi bir Sovyet Cumhuriyetinin sınırı onun razılığı olmadan değiştirilemez) ÖBS' nin aldığı bu kararın hukuki geçerliliğinin olmadığını savunmuştur. 17 Haziran' da Azerbaycan YSP Dağlık Karabağ'ın Ermenistan'a birleştirilmesinin kabul edilemez olduğunu bildiren karar kabul etmiştir. 18 Haziran 1988' de ise Sovyetler Birliği YSP' nin aldığı kararla Dağlık Karabağ'ın Azerbaycan yönetimine bağlı kalması onaylanmış, Azerbaycan, Ermenistan ve Karabağ arasında görüşmelerin koordine edilmesi için Arkadi Volski bölgeye gönderilmiştir.(Cabbarlı, 2004, s:38)

18 Kasım 1987' de Gorbaçov'un ekonomik danışmanı Abel Aganbekyan Fransa'nın L'Humanite gazetesine verdiği demeçte Karabağ'ın ekonomik ve siyasi 'sorunları' hakkında bilgi vererek, Karabağ'ın Ermenistan' a birleştirilmesi gerektiğini ifade etmiştir. (Pompeev, 1992, s: 20. , Aktaran Cabbarlı) Aganbekyan' nın konuşmasını Avrupa ve Amerika'daki Ermeni gazeteleri manşetten verirken,

Moskova konu ile ilgili herhangi bir açıklama yapmamış ve tarafsız kalmıştır. 20 Şubat 1988’ de Azerbaycan’ın özerk bölgesi olan Dağlık Karabağ Halk Delegatesi Yüksek Sovyeti Ermenistan-Azerbaycan sınırlarının değiştirilmesi için Moskova’ ya müracaat etmiştir. Müracaatta Dağlık Karabağ’ ın Ermenistan’ la birleştirilmesi yönünde bir istek de belirtilmiştir. Bunun üzerine Ermenistan’ da Dağlık Karabağ Ermenilerinin talebini destekleyen birçok miting ve toplantılar düzenlenmiştir (Libaridyan, 2001, s:24)

Eski SSCB’ nin zaman zaman Azerbaycan’ ı zaman zaman da Ermenistan’ ı haklı bulan tavrı, uyguladığı glasnost (açıklık) politikası ile soğuk savaş dönemini bitiren, Rus devlet başkanı Mihail Gorbaçov’ un Rus Kommersant gazetesine verdiği bir demeçte daha iyi anlaşılabilir:

“ Dağlık Karabağ sorunu ile ilgili olarak ne yapılabileceğini bilmiyorum. Devrim zamanı ve sonrasında iç ve dış sınırlar belirlendi; topraklar bölündü. Hatta Moskova’ nın yargıç rolünü alması için, topraklar komşuların birbirine bağımlı olması ve her zaman çatışmalı durum olacak şekilde bölündü.” (Gümüsel, 2010, s:44)

Sovyetler Birliği’ nin dağılması hâlihazırda ilişkilerin gergin olan bölgede çatışmaların alevlenmesine neden olmuştur. Aşamalı olarak önce karşılıklı etnik nefret artmış, Azerbaycan-Ermenistan sınırında ve Azerbaycan içerisindeki eski DKÖB coğrafyasında küçük çaplı çatışmalar baş göstermiş, Haziran 1992’ den itibaren ise bu çatışmalar savaşa dönüşmüştür. Bu döneme kadar Ermenistan’ın milli orduya sahip olmasına karşın Azerbaycan’da mevcut olan yönetimlerin milli ordu kurulması konusuna sıcak bakmaması nedeniyle, Ermenistan birlikleri Azerbaycan topraklarının yaklaşık yüzde 5’ini işgal altına almıştır. 25-26 Şubat 1992 tarihinde Ermeni kuvvetlerinin, bölgedeki 366 sayılı Rus askeri birliğinin desteğiyle, Azerbaycan’ ın Hocalı bölgesinde gerçekleştirdikleri katliam çok sayıda yabancı devletin ve uluslararası kuruluşun da sert tepkisine neden olmuş, fakat bu katliamı gerçekleştirenler hakkında herhangi bir işlem yapılmamıştır. Haziran 1992 - Kasım 1992 arasındaki çatışmalarda Azerbaycan birlikleri Ermenistan işgali altındaki toprakların büyük bir kısmını (yaklaşık yüzde 3.5’ ini) işgalden kurtarabilmiştir. Fakat 1992 sonlarından itibaren Ermenistan savaşı kendi lehine çevirmiş, Azerbaycan toprakları üzerindeki işgallerini artırmıştır. Ermenistan ordusunun 27

Mart-3 Nisan 1993 tarihleri arasında devam eden saldırıları sonucunda Azerbaycan'ın Kelbecer bölgesi Ermenistan tarafından işgal edilmiştir. BM Güvenlik Konseyi'nin soruna ilişkin ilk kararı bu işgal sonrasında alınmıştır. 822 sayılı bu karar, işgal edilmiş Kelbecer bölgesinin biran önce ve şartsız olarak terk edilmesi gerektiğini vurgulamıştır. Fakat Ermenistan'ın oyalayıcı politikalarının uluslararası kuruluşlar tarafından hoş görülmesinin de etkisiyle bu karar uygulanamamıştır. Bunun sonucu olarak, 1993 yılı sonuna kadar Ermenistan Azerbaycan topraklarını işgal etmeyi, BM Güvenlik Konseyi de bu işgallere son verilmesini isteyen kararlar almayı sürdürmüştür. Bu arada, çeşitli uluslararası kuruluşlar düzeyinde sorunun çözümüne yönelik girişimler olmuştur. Bu konuda en yetkili yapı olarak AGIT Minsk Grubu oluşturulmuştur. Minsk Grubu'nun ve Rusya'nın özel girişimleri sonucunda Mayıs 1994'te Azerbaycan ile Ermenistan arasında ateşin durdurulmasını öngören bir dizi anlaşma imzalanmıştır. (Aslanlı,2010, s:25)

Bu çatışma süreci 1994 yılındaki ateşkes ile sona ermiş olsa da, uluslararası hukuk ve Birleşmiş Milletler (BM) Genel Kurul kararına rağmen Azerbaycan topraklarının yaklaşık % 20'si halen Ermenistan işgali altındadır. Ermenistan ve Azerbaycan arasındaki bu sorun Türkiye- Ermenistan ilişkilerini olumsuz yönde etkilemiş ve 1993 yılının Nisan ayında iki ülke sınırının kapanmasına sebep olmuştur. Sınır meselesinin yanı sıra, Türk-Ermeni ilişkileri Ermenistan'ın Nahçıvan sınırına asker yığmasıyla daha da kötüleşmiştir. 1993 yılının Ağustos ayında Türk tankları, Nahçıvan sınırındaki Ermeni askeri gücünü caydırmak amacıyla, sınıra yakın Gyumri adlı Ermeni kasabasına oldukça yaklaşmış ve bu da iki ülke arasındaki gerilimin artmasına sebep olmuştur. Bu sırada Ermenistan'da bulunan bir Rus generalinin, Türk tanklarının Ermenistan topraklarına geçmesi halinde 3. Dünya Savaşı'nın çıkabileceği yönündeki açıklamaları sınırdaki gerilimin açık bir göstergesidir. (Görgülü,2011,s:38)

Ateşkes döneminde sorunun çözümüne yönelik girişimler Minsk Grubu başta olmakla, çeşitli uluslararası kuruluşlar ve çeşitli devletler aracılığıyla sürdürüle gelmiştir. Bu çabalar içerisinde en önemlileri AGIT Minsk Grubu'nun taraflara sunduğu üç barış planı önerisi olmuştur. Bu planlardan ilk ikisi Ermenistan, üçüncüsü ise Azerbaycan tarafından kabul edilmediği için uygulanma şansı bulmamıştır. Her üç planda da kesin bir barış anlaşmasının imzalanması, Ermenistan

birliklerinin Azerbaycan dışına çıkması, Laçin hariç eski DKÖB sınırları dışındaki Azerbaycan topraklarının tamamen terk edilmesi, Azerbaycanlı mültecilerin geri dönüşlerinin sağlanması ve Azerbaycan içerisinde eski DKÖB çerçevesinde bir yapı kurulması öngörülmüştür. Planlar arasındaki farklılıklar sadece bu sürecin hangi aşamalarla gerçekleştirileceğine ve kurulacak yapının statüsünün ne şekilde düzenleneceğine ilişkin olmuştur. Sonraki süreçte soruna ilişkin “Paris İlkeleri”, “Prag Süreci”, “Madrid İlkeleri”, “Moskova Bildirisi”, “Yenilenmiş Madrid İlkeleri” önemli aşamalar olarak dikkat çekmiştir. Yukarıda ifade edilen önemli noktaların tümü sorunun tarafları ve arabulucular tarafından hem içerik, hem ortaya çıkış süreci, hem de anlam olarak farklı şekilde yorumlanmıştır. Azerbaycan eski Devlet Başkanı Haydar Aliyev ve mevcut Devlet Başkanı İlham Aliyev, bu süreçte birkaç defa görüşmelerin bu şekilde sonuçsuz olarak sürmesi halinde Azerbaycan’ın topraklarını Ermenistan işgalinden kurtarmak için askeri yola başvurabileceğini de ifade etmişlerdir. Özellikle, Ermenistan’da ve Azerbaycan’da seçim olacağı dönemlerde soruna ilişkin görüşmelerin askıya alınması konusunda uzlaşmaya varılmıştır. (Aslanlı,2010,s:28)

2006 yılında Karabağ’da yapılan referandum ile bu bölgeyi “egemen ve demokratik bir devlet” olarak ilan eden anayasanın kabul edilmesiyle Minsk süreci ağır bir darbe almıştır. Referandum Minsk Grubu eşbaşkanları tarafından tanınmamış olsa da, uluslararası toplum gözünde grubun itibarı oldukça zedelenmiştir.(Görgülü, 2011,s:44)

Son olarak, soruna uluslararası hukuk ve kararlar temelinde barışçıl çözüm bulunmasını öngören bildirge Kasım 2008’de Moskova’da imzalanmıştır. Bu belge 1994 yılından beri iki taraf arasında imzalanan ilk belge olma özelliği taşımaktadır. Bu belgede:

"Yukarı Karabağ çatışmasının siyasi yollardan çözülmesi yolunda detaylı görüşme yaptık" ifadeleri kullanılan deklarasyonda, şunlar kaydedilmiştir: "Görüşmelerin doğrudan diyalog yoluyla Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı (AGİT) Minsk Grubu eşbaşkanları olan Rusya, Fransa ve ABD aracılığıyla çözülmesi taraftarıyız. Devlet başkanları, uluslararası hukuk prensiplerine ve normlarına uygun olarak Güney Kafkasya’da güvenlik ve istikrarın korunması, sağlaştırılması, bölgenin ekonomik olarak kalkınması ve çok yönlü işbirliğinin

geliştirilmesine yardımcı olacaklarını kaydettiler. Aliyev, Sarkisyan ve Medvedev, AGİT Minsk Grubu eşbaşkanlarının 2007 yılında Madrid’ de yaptığı görüşmeleri de göz önünde bulundurarak, aracılık çabalarının devam etmesinin önemini kaydederek, siyasi diyalogun önemli ilkelerini oluşturmak için görüşmelere devam edilmesini onayladılar”.

Rus, Azeri ve Ermeni liderlerin barış görüşmelerinin uluslararası hukuk güvencesi altında sürdürülmesi taraftarı olduğu belirtilen deklarasyonda, Azeri ve Ermeni liderlerin Dağlık Karabağ sorununun çözülmesi için en üst düzeyde görüşmelere devam edilmesi kararı aldığı, AGİT Minsk Grubu eşbaşkanları ile görüşme sürecinin daha aktif hale getirilmesi için iki ülke dışişleri bakanlarına talimat verildiği vurgulanmıştır.

Minsk Grubu Rusya Eşbaşkanı Yuriy Merzleyakov da yaptığı açıklamada,

"Bugün imzalanan deklarasyon, iki ülke arasında 1994 yılından beri imzalanan ilk anlaşma olması nedeniyle son derece önemli. Bu deklarasyon çatışmanın sadece barışçıl yollarla çözülmesi kıvılcımını oluşturabilecek çok önemli bir belgedir" demiştir. (Büsam,2009, s:42)

Büyük beklentiler oluşturan Ekim 2009’da gerçekleştirilen Kisinev’ deki görüşme dâhil birçok görüşme ise ya hiç sonuç alınmadan ya da bazı küçük konularda uzlaşma sağlanarak sonuçlanmıştır.

Türkiye-Ermenistan yakınlaşmasıyla beraber bölgede Dağlık Karabağ problemi gerek bölge, gerekse uluslararası siyasetin merkezinde yer almıştır. Zira problemin çözülmesi için son bir yıl içerisinde ciddi bir trafik yaşanmış, her iki devlet başkanı altı kez görüşmüştür. Görüşmeler sonucunda önemli problemlerde anlaşma sağlandığı, sadece bazı özel meselelerin müzakere edildiği ifade edilse de aslında gelinen noktada elde edilen herhangi bir sonuç bulunmamaktadır. Zira Azerbaycan tarafı “her şey hallolmadan hiç bir şey halledilmiş olamaz”, Ermenistan tarafı ise “fiili kazanımlarımız hukukileştirilmedikçe problem çözülmüş kabul edilemez” anlayışından geri adım atmamaktadır. Azerbaycan yönetiminin son dönemde artan oranda savaş tehdidinde bulunmaktadır. Azerbaycan Hükümeti yetkilileri: “Azerbaycan ordusunun güçlülüğü”, “işgal edilmiş toprakları kurtarabilme kabiliyetinin bulunması”, Azerbaycan tarafının “sabrının sonsuz olmadığı” ve

sonuçta “Azerbaycan’ın uzayan görüşmelerden rahatsızlık duyduğu ve haklı taleplerini silah zoruyla alabileceği” uluslararası kamuoyuna iletilmiştir. Özellikle Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin normalleşmeye başlamasıyla birlikte bu söylemlerdeki artış açık olarak görülmektedir. Bu durum hiç şüphesiz Azerbaycan tarafının görüşmelerden ümidini kestiğini gösteren bir sonuçtur.(Yılmaz, 2010, s:20)

Son yıllarda hızla silahlanan Azerbaycan’ın sert tepkisi Savunma Bakanı Sefer Abiyev’ den gelmiştir. “15 yıldır diplomasi hiçbir somut sonuç getirmedi ve Azerbaycan bir 15 yıl daha bekleyemez. Eğer Ermenistan Azerbaycan topraklarındaki işgalini sona erdirmese, Güney Kafkasya’ da büyük savaşın başlaması kaçınılmaz” demiştir. Cumhurbaşkanı İlham Aliyev “ Yeni silahlara milyarlar harcıyoruz çünkü güç kullanma seçeneğini dışlamıyoruz” demiştir. Aynı günlerde, Ermenistan Parlamentosu tarafından Cumhurbaşkanı Serj Sarkisyan’ a uluslararası antlaşmaları yürürlüğe girmeden iptal etme yahut durdurma yetkisi verilmiştir.

Rusya’nın Şubat 2010 ‘ da açıkladığı yeni askeri doktrinde ise, Azerbaycan ve Ermenistan tarafından karşılıklı olarak yapılan bu sert ifadeleri daha da dikkat çekici kılmaktadır. 2020’ye kadar geçerli olacak yeni belge 3 yıl içinde savunma bütçesinin 40 milyar dolardan 60 milyar dolara çıkarılmasını öngörmektedir. Temel amaç, enerji hat ve yollarını korumak, NATO ve ABD’ nin füze kalkanı projesini temel tehdit olarak algılayan doktrin, nükleer silah kullanma ihtimalinden söz etmektedir. Rusya’ nın Güney Kafkasya’ daki etkinliğinin atlı çizilmektedir. 2002’ de kurulan KGAÖ üyesi eski Sovyet cumhuriyetlerine üye ülkelere yapılmış bir saldırıyı kendine yapılmış sayacağını da ilan etmektedir. Ermenistan’ ın üye olduğu KGAÖ ‘ne Azerbaycan üye değildir. (Gümüşel,2010,s:44)

Bu noktada Güney Kafkasya’ da Azerbaycan ve Ermenistan arasında yaşanacak bir gerilimle beraber ateşkes antlaşmasının bozulması ve savaş haline geri dönülmesi bölgede Türkiye açısından çok ciddi sonuçlar doğurabilir. Güney Kafkasya’ da bir savaş çıktığı takdirde RF, KGAÖ gereği verdiği sözleri yerine getirecek ve Azerbaycan’ a karşı askeri güç kullanma seçeneğini göz ardı etmeyecektir. Böyle bir durumda Türkiye iki seçenekle karşı karşıya kalacaktır. Bunlardan ilki Azerbaycan’ ın yanında RF ve Ermenistan’a karşı savaşa girmek,

ikincisi ise pasif bir politika izleyerek Güney Kafkasya'da ki stratejik ortağını kaybetmek olacaktır.

Türkiye' nin bölgede böyle bir savaşa girmesinin bölgedeki dengeleri ve istikrarı kökünden sarsacağı değerlendirilmektedir. Ancak ikinci seçenekte, Güney Kafkasya'da Azerbaycan'ı kaybetmesi Türkiye' nin imajını ve bölgedeki etkinliği en alt düzeye indirecektir. Nasıl çözüleceği önemli olmamakla birlikte (Azerbaycan'ın en üst düzeyde çıkarlarının korunması gözetilerek) Dağlık Karabağ sorununun en kısa ve optimum fayda getirecek şekilde çözülmesi gerektiği düşünülmektedir. Çünkü Dağlık Karabağ meselesinin barışçıl olmayan yollarla çözülmesinde Türkiye' nin her durumda kaybedeceği değerlendirilmektedir.

3.1.1.2. Robert Koçaryan Dönemi

1988 Şubat ayından itibaren Karabağ hareketinin politik liderlerinden biri olan Robert Koçaryan, 1996 yılında Dağlık Karabağ Cumhurbaşkanı, 20 Mart 1997'de Ermenistan Başbakanı ve 1998 yılında Levon Ter Petrosyan'ın istifa etmesiyle birlikte geçici olarak devlet başkanlığını alan Robert Koçaryan aynı yıl yapılan seçimlerde devlet başkanı seçilmiştir. 2003 yılında tekrar devlet başkanı olarak seçilen Koçaryan 2008 yılına kadar iktidarda kalmıştır.

(<http://www.president.am/library/presidents/eng/?president=2>, 08.03.2011)

Robert Koçaryan döneminde dış politika “Çatışma Merkezli” dış politika ve “Tamamlayıcı Dış Politika” şeklinde iki kavramın öne çıktığı görülmektedir. Çatışma Merkezli Dış Politika Ter Petrosyan'ın diyalog yanlısı politikalarının işe yaramadığı; Tamamlayıcı Dış Politika ise, Ermenistan'ın bölgesel ve küresel aktörlerin, birbirleri aralarındaki ilişkileri çokta dikkate almadan bu aktörlerin hepsiyle iyi ilişkiler kurmaktır. Genel olarak bakıldığında ise Koçaryan'ın dış politika hedefleri şu başlıklar altında toplanabilir:

- Ermenistan'ın normal bir ülke haline getirilmesi. Diğer bir deyişle SSCB sonrası uluslar arası sistemde bocalayan ekonomik, siyasi ve tüm alanlarda küresel sisteme eklemlenmesi,

- Büyük Güçler(ABD, Rusya, AB vd) ile olan ilişkilerin geliştirilerek devam ettirilmesi. Mümkün olduğunca bu ülkelerin bölge politikalarından yararlanılması (Tamamlayıcı Dış Politika),
- Ekonomik krizden çıkmak için diğer ülkelerden mali, teknik vb yardım almak ve dış ticaretin artırılması,
- Diaspora Ermenistan ilişkilerinin kurumsallaştırılması,
- Karabağ sorununun yarattığı yükün azaltılması olarak belirlenmiştir. (Laçiner,2005,s:221)

Tamamlayıcı Dış Politikanın ancak bölgede bütün aktörlerin çıkarlarının ortak olması durumunda yararlı olabileceği değerlendirilmektedir. Bölgede İran' la ve Rusya'yla stratejik ortaklıkları olan Ermenistan'ın ABD'den ve AB'den destek gördüğü göz önünde bulundurulursa bu politikanın günümüz statükosunda işe yaradığı söylenebilir. Güney Kafkasya' da ve dolayısıyla enerji hatlarındaki Rus etkisini kırmak isteyen ABD ve AB, Türkiye Ermenistan ilişkilerinde sürekli olarak Ermeni yanlısı bir tutum izlemiştir. İran ise ABD ve AB ile olan ilişkilerinde Ermeni lobisinin desteğini sağlamak için Ermenistan' la ekonomik ve siyasi olarak işbirliği içindedir. Hâlihazırda Ermenistan bölgesel ve küresel güçler karşısında bir yerde bütün aktörlere umut vermektedir. Bahse konu aktörlerin hepsi birbiriyle rekabet içinde olduğundan Ermenistan bu durumdan istifade etmektedir. Fakat bunun bir süreç olduğu unutulmamalıdır. Sürecin nasıl ve ne zaman biteceği birbiriyle olumlu ve olumsuz ilişkileri bulunan bu aktörlerin belirlediği parametreler doğrultusunda ya da gerginlik veya savaş durumunda sona erecektir. Bu süreç sona erdiğinde Ermenistan ya karar vermek (taraf seçmek) ya da taviz vermek durumunda kalacaktır. Bu durumda verilecek tavizlerin Ermenistan'ın ulusal güvenliğine ya da çıkarlarına büyük zarar vereceği değerlendirilmektedir. Örneğin Rusya'nın stratejik ortağı olarak Güney Kafkasya' da Yakın Çevre doktrini gereği Rusya ile birlikte hareket eden Ermenistan' ın, Rusya'nın Hazar havzası hidrokarbonların tamamıyla kontrol altına aldığı bir durumda ABD karşısında, ya da İran'ın kuzeyindeki etnik Azerilerin Azerbaycan' ın (ABD' de olabilir) desteğiyle ayaklanması doğrultusunda Türkiye'nin takınacağı tavır önemli olduğunda nasıl bir duruş sergileyeceğine karar veremeyeceği değerlendirilmektedir.

Çatışma Merkezli Dış politika ise 3. Devletler üzerinde dolaylı bir baskı oluşturmaktadır. Bu yüzden Çatışma Merkezli bir dış politikanın pragmatik olabilmesi için 3. Devletler üzerinde baskı kurabilecek kuvvette olunması gerektiği değerlendirilmektedir. Örneğin SSCB ve ABD Soğuk Savaş döneminde çatışma merkezli bir dış politika izleyerek diğer devletler üzerinde baskı oluşturarak bazı isteklerini kabul ettirmişlerdir. Ancak o dönem içinde ABD ve SSCB başat güçlerdir. Ermenistan'ın bölgesel ve küresel aktörler arasında yaptırım gücü en düşük ülkenin Ermenistan olduğu göz önüne bulundurulur ise, bu yönde bir politika ancak 3. Devletin kendi çıkarları doğrultusunda bu çatışmayı tarafların her ikisine de koz/havuç olarak kendi politikalarını dikte etmesinde yardımcı olarak kullanmasına neden olabilir. Her sene ABD Temsilciler Meclisinde gündeme gelen 1915 olaylarının soykırım olduğu iddiası ABD tarafından; dış politikada Türkiye'ye karşı bir baskı aracı olarak kullanılırken, aynı zamanda ABD'de yaşayan Ermenileri iç politika malzemesi haline getirmektedir.

Robert Koçaryan Çatışma Merkezli Dış Politika çerçevesinde aktif ve saldırgan bir dış politika anlayışını benimsemiştir. 1915 olaylarının dış siyasetin merkezine konulduğu bu dönemde Diaspora ile ilişkilerin geliştirilmesi hedef alınmış, Diaspora'nın kuvvetli olduğu ülkelerin meclislerinde 1915 olaylarının Ermenilere yönelik yapılmış bir soykırım olduğunu yasalaştırılarak Türkiye'nin üzerinde bir baskı kurulması hedeflenmiştir.

Koçaryan 24 Nisan 2002 günü sözde soykırımı anma gününde yapmış olduğu açıklamada da bu iddialarını tekrarlamıştır:

*“Ermeni soykırımının uluslararası alanda tanınması Ermenistan'ın dış politika gündemindeki yerini almıştır ve bu durum Ermeni halkının haklı taleplerini ve beklentilerini yansıtmaktadır.”*¹⁵

Ermenistan dış politikasında soykırım iddialarının bir gerçek olarak tanınmasının önemli bir hedef olduğu değişik vesilelerle dile getiren Dışişleri Bakanı

¹⁵ “President Robert Kocharian’s Statement on the Occasion of the Day of Remembrance of the Genocide Victims”, Kocharian’ın resmi açıklaması, 24 Nisan 2002.; Aktaran Sedat Laçiner, Ermenistan Dış Politikası ve Belirleyici Temel Faktörler, <http://www.eraren.org/index.php?Lisan=tr&Page=DergiIcerik&IcerikNo=303>

Vartan Oskanian' ın ifadelerine göre ise Ermenistan soykırım iddialarından üç aşamalı bir beklenti içindedir:

*“Soykırımın tanınması üç yönü hedeflemektedir: ilk olarak soykırımın tanınmasını güvenceye almak için diğer devletler ile birlikte çalışılması; ikinci olarak Türkiye'nin soykırımı tanınması. Üçüncü ise uluslararası kurum ve örgütlerin sorunu insan hakları genel kontekstinde ve özellikle uluslararası mahkemelerin soykırım tanımı çerçevesinde ele alarak sunmaları yoluyla canlı tutmaktır.”*¹⁶

Türkiye ile Ermenistan arasındaki politik, ekonomik ve askeri gücün farkında olan Koçaryan bu farkı kapatabilecek siyasi argümanlara sahip olduğunu düşünmektedir. Bu argümanlar esas olarak beş tanedir: Soykırım İddiaları, Diaspora Ermenileri, Rusya Faktörü, Bölgesel Kutuplaşma Çabası (Yunanistan, Suriye, İran ve Kıbrıs Rum Kesimi ile Türkiye'ye karşı ittifak arayışları), Türkiye'nin Sınırlarının Tartışmaya Açılması.(Laçiner, 2002, s:4)

Koçaryan' ın başkanlığa gelmesi ilişkilerde bir durgunluğu ve güvensizliği getirmiştir. Bunda kuşkusuz Koçaryan' ın yaklaşımları büyük rol oynamıştır. *"Seçimi kazanırsam Türkiye ile ilişkilerde bazı yeni şeyler, yeni vurgulamalarımız olacak, ilişkilerin yeni biçimi ile ilgili çizgimizi yakında açık biçimde ortaya koyacağız."* diyen Koçaryan, iktidara gelmesinin ardından ilk olarak, Petrosyan' ın teröre karıştığı gerekçesi ile 1994'de kapattığı Türk düşmanı olarak bilinen Taşnak Partisi'nin faaliyete geçmesine izin vermiştir. Koçaryan, *"...barışalım ama geçmişi de unutmayalım"* diyerek belki de politik yaklaşımı hakkında sinyaller vermiştir. Türkiye' nin iki ülke arasındaki ilişkileri Dağlık Karabağ' a bağlanmasından rahatsız olduğunu belirtmiş ve o zaman Ermenistan' ın da soykırım ve başka konuları ilişkilerde ön koşul yapabileceğini ifade etmiştir. Türkiye ile ilişkilerde sert bir tutum gösteren, eski düşmanlıklara ve olaylara sürekli atıf yapan Koçaryan, Dağlık Karabağ sorunu ile ilgili olarak da uzlaşmaktan uzak bir görüntü sergilemiştir. Koçaryan, Karabağ' daki askeri başarıda pay sahibidir ve Karabağ konusunda bağımsızlıktan başka bir statünün kabul edilmeyeceği görüşündedir. Bu tavizsiz tavrı nedeniyle Ermeni aşırıları ile lobilerinin desteğine sahiptir. Koçaryan, Ermenistan,

¹⁶ Salpi Haroutinian Ghazarian, “Breaking The Wall Of Silence”, Armenian International Magazine (AIM), March 1999., Aktaran Laçiner,A.g.e

Karabağ ve diaspora arasındaki etkin konumunu Taşnaklara verdiği destekle pekiştirme yoluna gitmiş ve bunun için öncelikle Taşnaklara konan tüm yasakları kaldırmıştır (Gül, 2001,s:27)

Koçaryan' ın başkan seçilmesinin ardından Ermenistan'ın Türkiye ile ilk üst düzeyli teması 5 Haziran 1998'de Yalta' da yapılan Karadeniz Ekonomik İşbirliği Zirvesi'nde gerçekleşmiştir. Görüşme Ermenistan tarafının talebi ve Ukrayna Devlet Başkanı Leonid Kuçma' nın arabuluculuğu ile yapılmıştır. Görüşmede Ermenistan, Alica sınır kapısının açılmasını ve ilişkilerin normale döndürülmesini talep ederken, Türkiye, Ermenistan'ın işgal ettiği topraklardan çıkmadan bir sonuca ulaşamayacağını söylemiştir. Görüşmede Süleyman Demirel, soykırım iddialarını da gündeme getirerek bu konu ile uğraşmanın iki ülkeye de fayda getirmeyeceğini belirtmiştir. Koçaryan cevap olarak bilinen tezlerini kullanmakla beraber "*Türkiye 'nin Kafkaslar' daki ağırlığının farkındayız ve bunu kabul ediyoruz...*" diyerek eski tutumundan yumuşak bir yaklaşım sergilemiştir. Bu görüşmenin ardından dünya basınında Ermenistan, Türkiye ile ilişkilerini düzeltmek istiyor yorumları yer almıştır. (Ertekin,2007,s:120)

Türk-Ermeni ilişkileri Robert Koçaryan' ın Devlet Başkanlığı döneminde çok da iyi olmayan ama en azından diyalog kapılarının açık olduğu Ter-Petrosyan dönemine göre çok gerilemiştir. Edmund Herzig' in ifadesiyle:

"1998 yılında Robert Koçaryan ve diaspora doğumlu dışişleri bakanı Vartan Oskanyan, Ter-Petrosyan' ın Türkiye ile normal ilişkiler arama politikasının bir seçenek olduğunu teyit etti, ama bu Karabağ Ermenileri pahasına olmayacaktı. Dahası etnik ve milliyetçi önceliklere dönük bir değişiklik oldu, şimdi Erivan, soykırımın gelecekte Türkiye ile diyalogda bir müzakere konusu olması gerektiğinde ısrar ediyordu."(Herzig,1999,s:96)

3.1.1.3. 1915 Olaylarının Bağımsızlık Sonrası Ermeni-Türk İlişkilerine Etkisi

20 yüzyıla dek Osmanlı toplumunda sorunsuz bir arada yaşayan Ermenilerin I. Dünya Savaşı sırasında yabancı devletlerin kışkırtmasıyla bağımsızlıklarını kazanmaya çalışması ve silahlı örgütler kurarak ayaklanması üzerine Osmanlı

hükümeti 1915 yılında Ermenileri zorunlu göçe tabi tutmuştur. Söz konusu göç esnasında birçok Ermeni'nin hayatını kaybetmesini, Ermeni diasporası soykırım olarak nitelendirmiştir.

9 Aralık 1948 tarihli BM Genel Kurulu'nda kabul edilen "Soykırım Suçunun Önlenmesi ve Cezalandırılması Sözleşmesi"nin ikinci maddesine göre soykırım:

"Ulusal, etnik, dini veya ırksal bir grubun, sırf bu grubun mensubu olmaları nedeniyle, kısmen veya tamamen yok edilmeleri kastıyla öldürülmeleri, ciddi bedensel ve ruhsal zarara uğratılmaları veya böyle bir grubun fiziki varlığının kısmen veya tamamen yok edeceği açıkça belli olan yaşam koşullarına tabi tutulmaları, grup içinde doğumları önleyecek tedbirlerin zorla uygulanması yahut bir grubun çocuklarının başka bir gruba zorla nakledilmesi" olarak belirtilmektedir.

1915 olaylarına yönelik olarak Ermenilerin bir soykırıma maruz kaldığı propagandası, akla neden Ermeniler sorusunu getirmektedir. Oysa ki Anadolu dini ve dili farklı olan çok daha değişik gruplarda bulunmaktadır. Hâlihazırda Yezidiler, Nasturiler, Süryaniler, Keldaniler vd. Türkiye' de hala yaşamaktadırlar ve hiçbir grubun Ermeniler' in bahsettiği şekilde bir hatırası olmamakla birlikte, o dönemde Ermenilere yapılan bu sözde soykırıma da kimse şahit olmamıştır. Osmanlı etnik temelli kurulmuş bir imparatorluk değildi. Dini olarakta 1915 yılında sadece Hıristiyan oldukları için öldürülenler olduysa, o dönem Osmanlı topraklarında olan Süryanilere neden böyle bir soykırım yapılmadığı sorusunun cevaplanması gerektiği düşünülmektedir.

Ayrıca İmparatorluk içinde başka bölgelerde yaşayan diğer Ermeniler böyle bir felakete uğramazken Doğu Anadolu ve Güney doğu Anadolu'da yaşayan Ermenilerinde böyle bir tecrübesinin ilginç olduğu değerlendirilmektedir.

Konu ile ilgili Dışişleri Bakanı Sayın Abdullah Gül 2005 yılında mecliste yaptığı konuşmada:

"Doğrudur, belki tarihimizin bazı sayfalarını özellikle silik bırakmışızdır. Mesela Osmanlı İmparatorluğu'nun son yüzyılında Balkanlarda yaşayan soydaşlarımızın yüzyıllarca yaşadıkları topraklardan kitleler halinde, yaptıkları eserleri, camileri, kubbeleri, köprüleri bırakarak göçe zorlanmaları,

Balkanlarda yaşadıkları katliam ve diğer trajediler, Kafkasya' dan Osmanlı topraklarına sürülenler, Birinci Dünya Savaşı sırasında hayatını kaybeden yüzbinlerce Türk ve diğer Müslümanlar hakkında dünyaya yeterince haykırılmamıştır. Bu, bir zaafın sonucu değildir. Bu, asil bir amaç için, Cumhuriyetimizin kurulması için yapılmıştır ... Yeni bir sayfa açıldığını kabul ederek, yeni nesiller geçmişin acularıyla değil aydınlık, barış dolu dostluğun hüküm süreceği bir istikbalin umuduyla yetişmelidirler.” (Avrupa Kriz Grubu Rapor no.199,2009, s:32)

Ancak Ermenistan' da bazı çevreler hukuki ve tarihi net bir kanıtı olmaksızın 1915 olaylarına dönük olarak yaptıkları bu propaganda toplumda özellikle çocuklar üzerinde bir travma yaratmaktadır. Sürekli Türk korkusu ile büyütülen bir neslin gelecekte Türkiye ile iyi komşuluk ilişkileri kuramayacağı değerlendirilmektedir.

Ermenistan ilk Devlet Başkanı Ter-Petrosyan, büyükelçi Vural'a şunları söylemiştir:

“Geçmişini unutmam, ancak bu geçmişle yaşamak istemiyorum. Çocuklarımız ve torunlarımız için bir gelecek yaratmak istiyorum”¹⁷. (Avrupa Kriz Grubu Rapor no.199,2009, s:34)

Nisan 2005'te Erdoğan, zamanın Ermenistan Cumhurbaşkanı Koçaryan' a yazdığı mektupta tarihçilerden ve uzmanlardan bağımsız bir komisyonun 1915 olaylarını incelemesini önermiştir. Türkiye' de tüm kamuoyu tarafından desteklenen öneri, bunun “Türk ve Ermeni tarihçilerden oluşan ikili bir komisyon olması, kısıtlama olmaksızın ulusal arşivleri açmaları, diğer ilgili ülkelerin arşivlerini de inceleyerek bulgularını uluslararası kamuoyuna açıklamaları” gerektiği vurgulanmıştır. Fakat Ermeni kamuoyunun çoğu, tarihi komisyonun soykırımın tanınmasına karşı çıkmak ya da geciktirmek için bunun bir Türk planı olduğuna inanmaktadır.

¹⁷ A.g.m . Kriz Grubu'na verilen mülakat, Volkan Vural, İstanbul, 24 Şubat 2009.

Koçaryan, Erdoğan' a cevaben: *“geçmişin ele alınması öneriniz, şimdinin ve geleceğin de ele alınmasını engelleyecekse etkili olmayacaktır uluslarımız arasındaki tüm önemli meseleleri, onları çözmek ve ortak bir anlayışa ulaşmak amacıyla tartışmaya açacak hükümetler arası komisyon, (ancak diplomatik ilişkiler normalleştikten sonra) toplanabilir”* şeklinde cevap vermiştir.

3.1.2. Serj Sarkisyan Dönemi

1954 Dağlık Karabağ / Stepanakert' de doğan Serj Sarkisyan 1989-1993 yılları arasında Dağlık Karabağ Savunma Ordusu komitesinin başkanlığının yapmıştır. Serj Sarkisyan Dağlık Karabağ' ın Azerbaycan' dan ayrılmak için başlattığı (ve halen devam eden) savaşın o dönemki liderleri arasındadır. Savaş sonrası Erivan' a yerleşen ve 2000 yılında Milli Güvenlik Bakanı ve Milli Güvenlik Konseyinin Başkanlığını yürüten Serj Sarkisyan daha sonra Ermenistan Savunma Bakanı olarak görev yapmıştır. 2008 yılında Devlet Başkanı olarak seçilen Serj Sarkisyan Ermenistan' ın en varlıklı işadamlarından biridir. (Caucasus Context, 2007, s:39)

Türk-Ermeni ilişkilerini yakından etkileyen Dağlık Karabağ ihtilafı hakkında Serj Sarkisyan' ın Devlet Başkanı seçilmeden önce 2006 yılında yaptığı bir röportajdaki açıklamalarının önemli olduğu değerlendirilmektedir. Serj Sarkisyan Dağlık Karabağ meselesinin ancak Dağlık Karabağ'ın güvenliği sağlandıktan sonra 3 ön şartın yerine getirilmesiyle çözülebileceğini ifade etmiştir. Bu şartlar:

-Dağlık Karabağ'ın kesinlikle Azerbaycan' ın yönetiminde/kontrolünde olamayacağı,

-Dağlık Karabağ'ın kesinlikle Azerbaycan'ın bir iç bölgesi olamayacağı (çünkü Ermenistan'la Dağlık Karabağ' ı bağlayan bir koridorun olmaması durumunda Dağlık Karabağ'ın bir geleceğinin olamayacağı)

-Azerbaycan' ın Dağlık Karabağ'a karşı düşmanlıklarına son vermesi ve Dağlık Karabağ'da yaşayanlar için net güvenlik garantilerinin olması gerektiğidir.

Hâlihazırda Ermeni kuvvetleri tarafından işgal edilen bölgeleri Dağlık Karabağ için güvenlik bölgesi olarak değerlendiren Sarkisyan bu bölgelerden kuvvetlerin geri çekilmesi durumunda dünyanın en güçlü devletleri ve sivil toplum kuruluşları tarafından garantörlük şartının gerçekleşmesiyle Dağlık Karabağ ihtilafının çözümünün mümkün olacağını değerlendirmektedir.

Dağlık Karabağ İle Ermenistan'la arasında bir koridor açılmasını isteyen Sarkisyan' a aynı şekilde İran sınırına yakın olarak Azerbaycan ve Nahçıvan arasında bir koridor açılıp açılmayacağı yönündeki bir soruya ise Ermenistan topraklarının kesinlikle pazarlık konusu yapılamayacağını burada göz önünde bulundurulması gereken şeyin “Dağlık Karabağ için bir çözüm bulunması gerekliliği” olduğunu ifade etmiştir.

Dağlık Karabağ' ın geleceği için bir referandum yapılmasının uygun olacağını düşünen Sarkisyan; Kaçkınların, ancak Dağlık Karabağ dışındaki Ermeni Kuvvetlerinin işgal ettiği güvenlik bölgelerine dönüşünün mümkün olduğunu ifade etmiştir. Azeri kaçkınlarının Dağlık Karabağ' daki topraklarına dönemeyeceği çünkü ortada bir savaş gerçeği olduğunu ve Azerilerin bu bölgede Ermenileri bir millet ve komşu olarak kabul etmediklerini dolayısıyla da Dağlık Karabağ'da Ermenilerle Azerilerin birada bulunamayacağını öne sürmüştür.

Fakat Sarkisyan' ın bu görüşleri çelişkilerle doludur. Eğer Azeri kaçkınlar Dağlık Karabağ' a dönemeyecekse referandum yapmanın bir anlamının olmadığı değerlendirilmektedir. İkinci olarak Azerileri Ermenilerin komşu olarak kabul etmemesi değil, Ermeniler Azerileri Dağlık Karabağ' da bir yaşayan hür bir ulus ve komşu olarak görmemektedir. Bunun en büyük kanıtını ise saldırıların Ermeniler tarafından başlatılması ve Hocalı bölgesinde savunmasız sivil halka Ermeni kuvvetleri tarafından gerçekleştirilen saldırılardır. Özellikle Hocalı bölgesinde yaşanan olaylar askeri bir niteliği olmayan insanların sırf Azeri oldukları için toplu olarak yok edildiklerine dair izler taşımaktadır. Bunlar video ve resim kaydı olarak belgelenmiştir. Bu belgeler Azeri halkına dönük olarak somut bir Ermeni nefretinin en belirgin kanıtlarıdır.

Bu görüşlerin sahibi olan ve 19 Şubat 2008 tarihinde Ermenistan Devlet Başkanı seçilen Serj Sarkisyan' a iki gün sonra 21 Şubat 2008' de, Cumhurbaşkanı Abdullah Gül tarafından şu kutlama mesajını göndermiştir:

"Sayın Devlet Başkanı,

Ermenistan Cumhurbaşkanlığına seçilmeniz dolayısıyla, Türk milleti ve şahsım adına Zat-ı Devletlerini kutluyor, başarılar diliyorum. Yeni görevinizin, yüzyıllar boyunca barış ve uyum içerisinde birlikte yaşayabildiklerini kanıtlamış olan Türk ve Ermeni halkları arasındaki ilişkilerin normalleştirilmesi için gerekli ortamın yaratılmasına imkan tanıyacağımı umuyorum."

Ortak çabalarımızın, bölgemizde barış ve refaha katkıda bulunacak, istikrar, karşılıklı güven ve işbirliğine dayalı bir atmosfer oluşturmasını içtenlikle temenni ediyorum.

Bu vesileyle, sağlık ve mutluluğunuz ile Ermenistan halkının huzur ve refahı için en samimi dileklerimi iletiyorum."

(<http://www.gyv.org.tr/index.php/main/component/option/frontpage/content/1749/offset/1> ,13.03.2011)

Fakat Sarkisyan 23 Nisan 2008 gecesi, Erivan' da yapılan gösterilerde Türk bayrakları yakılmasını 24 Nisan' da Soykırım Anıtında ise Türk bayrağı çiğnenmesine engel olacak gerekli tedbirleri aldıraramamıştır. Bu olay, haklı olarak, Türk kamuoyunda tepkiyle karşılanmış ve Dışişleri Bakanlığı tarafından ertesi gün şu açıklama yapılmıştır:

“Bazı Türk basın organlarında bugün yer alan haberlerde, Ermenistan'ın başkenti Erivan'da 24 Nisan 2008 günü düzenlenen resmi törenlerde, alana Türk bayrağının serildiği, bu şekilde tören katılımcılarının bayrağımızı çiğneyerek geçtikleri, bundan bir gün önce de yine Erivan'da yapılan bir gösteride Türk bayrağının yakıldığı yönünde haberlerin yer aldığı görülmektedir. Bu konudaki haberlerde Erivan'daki törende söz konusu uygulamanın resmi yöneticilerce yapıldığı yönünde de bilgilere rastlanmaktadır. Türk bayrağı taşıdığı anlam itibariyle, yüce Türk milletinin tarihten bugüne gelen bütün temel değer ve inançlarını,

özgürlüğünü sembolize etmekte, bu yönüyle de milletimizin bir nevi var oluşuyla eşanlı kabul edilmektedir. Türk milletinin bu değerlerine ve bunları yansıtan bayrağına atfettiği önem bütün herkes tarafından da yakinen bilinmektedir. Bu bakımdan söz konusu haberler toplumumuzda büyük üzüntü, tepki ve infial doğurmuştur.

Söz konusu davranış ve eylemleri şiddetle kınıyoruz”.

24 Nisan’ da Ermeni “soykırımı” ile ilgili bir bildirme yayınlayan Sarkisyan, Ermeni “soykırımının” uluslararası tanınması ve kınanmasının Ermenistan dış politikası gündemimin vazgeçilmez bir parçası olduğunu ifade ederek bu konuda Koçaryan hükümetleriyle yeni hükümet arasında bir fark olmadığını göstermiştir. Bildirideki “tarihi adaletin yerine getirilmesi için Ermenistan’ın gayretlerinin ikiye katlamalıdır” ifadeleri de olumsuzdur; zira “tarihi adalet” in tanımlaması yapılmamışsa da bu deyimle genellikle Ermenilerin Osmanlı İmparatorluğu döneminde adaletsizliğe uğradığı bu nedenle de soykırım iddialarının tanınması yanında “kaybedilen” toprakların geri verilmesi ve tehcir için de tazminat alınması söylenmek istenmektedir. Bir taraftan 1915 olaylarına dönük olarak bir soykırım iddiasını barındıran bir taraftan da Türkiye ile ilişkilerin normalleşmesine atıf yapan bildiri açıkça Koçaryan’ ın izlemiş olduğu önkoşulsuz ilişkilerin başlanması formülünün Sarkisyan tarafından da benimsendiğinin bir ispatıdır. (Lütem, 2008, s:1)

3.1.2.1. Açılım Süreci

Temasların yoğunlaşma süreci, Cumhurbaşkanı Gül’ün, Şubat 2008 seçimlerini kazanan Sarkisyan’ ı kutlayan bir destek mesajı göndermesiyle başlamıştır.

24 Hazirandaki Moskova ziyareti sırasında Sarkisyan, Gül’ ü davet edeceğinin ipuçlarını vermiş ve 4 Temmuz’ da davetiye göndermiştir. İki cumhurbaşkanı, ilk defa 6 Temmuz 2008’ de Kazakistan başkentinin onuncu yıldönümünü kutlama etkinliklerinde Astana’da bir araya gelmişlerdir.

2008 yılında Türkiye ve Ermenistan, yakın bir gelecekte diplomatik ilişkiler kurmalarını, kapalı olan sınırlarını açmalarını ve tarihsel fikir ayrılıkları dâhil aralarındaki birçok farklılığı ele almaya başlamalarını sağlayabilecek uzlaşma yolunda büyük adımlar atmışlardır. Yakınlaşmanın en açık işareti, 6 Eylül 2008’de

Türkiye Cumhurbaşkanı Abdullah Gül, Ermeni meslektaşı Serj Sarkisyan'ın daveti üzerine iki ülke milli futbol takımları arasında oynanan dünya kupası eleme maçını izlemek üzere Erivan'a gittiğinde görülmüştür. Bu ziyaretin ardından üst düzey yetkililerin toplanmadığı bir hafta neredeyse görülmemiştir.

Bu yoğunlaşma sürecinde Dışişleri Bakanı Ali Babacan açıklamaları olumlu yöndedir:

“Bunu üç beş ay içinde iyi bir noktaya getirebilirsek üçüncü ülkelerde artık parlamentolara bu meseleyi götürmek ve çaba göstermek bir bakıma gereksiz olacak. Ermenistan ile aramızdaki sorunların çözümünden sonra üçüncü ülkelere ‘size ne’ deme imkanı hem Ermenistan hem bizim için olacaktır” (Sabah, 10 Eylül 2008)

Türk Dışişleri Bakanı Ali Babacan, Ocak 2009'da Ermenistan ve Türkiye'nin ilişkilerin normalleştirilmesine “hiçbir zaman bu kadar yakın olmadıklarını” açıklamıştır. Bu değerlendirme, Ermenistan'da da geniş kabul görmüştür.¹⁸

İsviçre' nin arabuluculuğunda Türkiye-Ermenistan arasında iki sene devam eden müzakereler, 10 Ekim 2009'da Zürih'te Türk ve Ermeni Dışişleri Bakanları'nın diplomatik ilişkilerin kurulmasına ve ikili ilişkilerin geliştirilmesine dair protokoller imzalamasıyla tamamlanmıştır. İmza töreni, Dağlık Karabağ sorununun çözümü için oluşturulan AGİT-Minsk grubu eş başkanlığını yapan ABD, Rusya ve Fransa Dışişleri Bakanları katılımıyla gerçekleştirilmiştir.(Gültekin, 2009, s:2)

Türkiye ile yaşanan normalleşme süreci Ermenistan kamuoyunu kelimenin tam anlamıyla kutuplaştırmış ve ikiye bölmüştür. Aşırı milliyetçi Ermenistan Devrimci Federasyonu Taşnaksutyun, Sosyal Demokrat Hınçak Partisi, Miras Partisi, parlamento dışında bulunan ve ilk devlet başkanı Levon Ter-Petrosyan' ın kontrolündeki Ermeni Ulusal Hareketi, Dağlık Karabağlı Ermeniler ve parlamento dışında bulunan yirmiye yakın siyasi parti normalleşme sürecine kesinlikle karşı olduklarını dile getirmişlerdir. Taşnaksutyun Partisi, protokollere tepki olarak

¹⁸ Şunu rahatlıkla söyleyebilirim ki Türkiye ile Ermenistan arasında nihai bir normalleşmeyle ilgili bir plana herhalde hiçbir zaman bu kadar yaklaşmamıştık”. Türk Dışişleri Bakanı Ali Babacan'ın NTV'ye verdiği demeç, 16 Ocak 2009.

koalisyondan çekilmiş, Sarkisyan' ı açlık grevi ile tehdit etmiş; gerek ülke içinde gerekse etkili olduğu diasporada protesto mitingleri organize etmiştir.

(<http://www.milliyet.com.tr/Yazar.aspx?aType=YazarDetayPrint&ArticleID=1088703> 01.03.2011)

Sarkisyan' ın Türkiye yaklaşımına şiddetle karşı olan Taşnaksutyun Partisi Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin normalleşmesi kapsamında imzalanan protokollere iki sebepten dolayı tepki göstermektedir:

- Protokollerde “soykırım” geçmemesi Ermenistan'ın Türkiye'ye aşırı taviz vermesi olarak görülmüş,

- Protokollerde kabul edilen “Ortak Tarih Komisyonu'nun” kurulması ise 1915 olaylarına dönük olarak ortaya atılan soykırım iddiasının sulandırılması, tartışılır hale gelmesi olarak görülmüştür.

Taşnaksutyun Partisi protokollerin imzalanmasının ardından hükümetten çekilmiştir. Fakat seçimlerde sadece yüzde 14 oy almış, parlamentoda 16 sandalye kazanmış olan Taşnaksutyun Partisinin hükümetten çekilmesi koalisyonda bir sıkıntıya sebep olmamış hükümet devam etmiştir. 131 sandalyeli Ermenistan parlamentosunda koalisyon hükümeti hâlâ 91 sandalyenin desteğine sahiptir. (<http://www.parliament.am/>, 02.02.2011)

Muhالیf kanadın da desteğini almak isteyen Sarkisyan' ın görüşme talebine parlamento dışı siyasi partiler olumsuz cevaplar vermiştir. Ermeni Ulusal Hareketi, Ermenistan'ın Türkiye'nin şartlarını kabul ettiğini ve Türkiye tarafından yapılan eklemelerle normalleşme sürecinin anlamsız hale geldiğini ileri sürerek protokollere karşı çıkmaktadır. Normalleşme süreciyle Ermenistan'ın soykırım ve Dağlık Karabağ konularında geri adım attığını, Türkiye'ye tavizler verildiğini belirten milliyetçi-muhafazakâr çevreler de tepkilidirler. Dağlık Karabağ idaresi ve Ermenistan'da yaşayan Karabağlı Ermeniler, sürece Dağlık Karabağ konusunun eklenmesinden oldukça rahatsız olduklarını dile getirmişlerdir; Azerbaycan ile şekli nasıl olursa olsun bir organik bağa karşı durmakla beraber ve tek çözümün bağımsızlıklarının tanınmasından geçtiğini düşünmektedirler.

Anketler de Ermeni toplumundaki bölünmeyi ortaya koymaktadır. Örneğin Ermenistan Sosyoloji Derneği'nin 21-25 Eylül 2009 tarihleri arasında bin kişi ile yaptığı kamuoyu yoklaması sonuçlarına göre, toplumun %32,2'si süreci desteklemekte, %52,4'ü sürece karşı, %15'i ise henüz kararsızdır. Ancak muhalefetin organize ettiği protesto mitinglerinin, tepki gösterenlerin sesleri gür çıksa da, kitlesel olmadığını ve en iyimser tahminle 30-40 bin kişinin katıldığını belirtmek yerinde olacaktır. Bu da sessiz bir topluluğun aslında süreci dikkatle ama umutla takip ettiğini göstermektedir. Ermenistan'da diplomatik ilişkinin kurulması ve sınırın açılmasıyla birlikte ticaretin canlanacağını, iki toplumun birbirini daha iyi tanıyacağını, kültürel ilişkilerin artacağını düşünen ciddi oranda bir kesim bulunmaktadır. (Özbay , 2010, s:4)

Türk Kamuoyunda iktidar ve muhalefetin desteklediği Normalleşme Süreci Ermenistan' ın menfaatine olmasına rağmen, Ermenistan' da aynı etkiyi yaratmamıştır. Ermenistan' daki yoğun muhalefete rağmen Sarkisyan iktidarının normalleşme yolunda attığı adımlar Rusya Federasyonu' nun etkisiyle atılmış olabilir. Çünkü Ermeni-Türk ilişkilerinde Normalleşme Sürecinin her gündeme gelmesinde Ermeni Diasporasında 1915 olaylarına yönelik politik bir direniş artmaktadır. Bu da Ermeni Diasporasının kuvvetli olduğu ABD ile Türkiye arasındaki ilişkilere Ermeni tarafından yapılan lobi faaliyetleri vasıtasıyla zarar vermektedir.(Henze, 2001, s:88)

“Türkiye ile Ermenistan arasındaki süreçte, Ermenistan'ın hedeflerinin çok daha “gerçekçi” görünmesi, konuya ilişkin temel endişelerimizi oluşturmaktadır. Zira, Karabağ sorunu protokollerin TBMM'ye gelmesi için bir gereklilik kimliğinde algılanırken; Türkiye açısından esas tehdit faktörünü oluşturan soykırım iddialarının önkoşul niteliği kazanmamış olması söz konusu endişelerin kaynağıdır. Başka bir ifadeyle; Erivan'ın sonsuza kadar sürdüremeyeceği bir işgali, Azerbaycan'ın askeri seçenekten tamamen vazgeçtiği bir koşulda bitirdiği; karşılığında Türkiye sınırının açıldığı ancak Ermenistan'ın Ağrı Dağı sembollerini, “Batı Ermenistan” retoriğini ve soykırım iddialarını muhafaza ettiği bir durumda, Türkiye'nin “hangi barışı kazandığı”, üzerinde durulması gereken bir soru olacaktır.” (BÜSAM, 2009, s:5)

Böyle bir durumda daha önce Türkiye' nin Körfez savaşında yaşadığı kötü tecrübe ve ekonomik zararın tekrar etme ihtimali vardır.

Körfez Savaşı'nın görünürdeki nedeni olan Kuveyt'in kurtarılmasından sonra, bölgede zarara uğrayan ülkelerin bu zararları Kuveyt'in petrol gelirlerinden ödenirken, Türkiye bunun dışında bırakılmıştır. Bir anlamda savaş ile Irak yıkılırken, Türkiye'nin de dolaylı yollardan zarara uğramasına neden olunmuştur. Batı ittifakı uğruna fedakârlık yapan Türkiye' nin savaş sonrası dönemde uğramış olduğu zarar kimse tarafından dikkate alınmamıştır. Türkiye Batı' ya yaranmak isterken komşuları ile kötü olmuştur. Kuveyt gibi zengin bir ülke bile savaş tazminatları sırasında Türkiye' yi görmezden gelmiştir. (Kantarıcı, 2003, s:4)

Bölge istikrarı ve muhtemel savaş olasılıkları değerlendirildiğinde, her koşulda Ermenistan-Türkiye normalleşmesi Türkiye'nin yararına değildir. Ancak müzakere masasında atılacak adımların eşzamanlı olarak atılması gerektiği değerlendirilmektedir.

3.2. EKONOMİK İLİŞKİLER

1991 yılında SSCB'nin dağılmasıyla beraber bağımsız olan devletler küresel dünya sisteminde yeni pazarlar dolayısıyla yeni fırsatlar olarak görülmüştür. Ermenistan' ın bağımsızlığına kavuştuğu ilk yıllarda Türkiye tarafından tarihi anlaşmazlıklar bir kenara bırakılmış ve ekonomik ilişkiler kurulmuş olmasına rağmen Ermenistan' ın Bağımsızlık Bildirgesinde Türkiye' nin Doğu bölgesinin Batı Ermenistan olarak ifade edilmesi Türkiye tarafından Ermenistan' ın yayılmacı bir politika izlemesi şeklinde algılanmış, Dağlık Karabağ savaşının da etkisiyle Türkiye Ermenistan'la olan sınır kapılarını kapatmıştır. Ermenistan'ın bağımsızlığını kazanmasından sonra bölgede izlediği bu saldırgan politika şüphesiz iki ülke arasındaki ticari ilişkileri yakından etkileyen en önemli faktörlerden birisi olmuştur.

Sınırın kapalı olmasından dolayı Türkiye Ermenistan arası yaşanan ekonomik gelişmeler 1991-1993 dönemi ve 1993 ve sonrası olarak iki dönem halinde incelenebilir.

1991-1992 yılları arasında Türkiye ile Ermenistan arasındaki ticaret hacmi 3 buçuk milyon dolar olurken bunun 3 milyon 429 bin doları Türkiye'nin Ermenistan'a ihracatı, 124 bin doları ise Türkiye'nin Ermenistan'dan yaptığı ithalat olmuştur. 1992-1993 yılları arasındaki ticaret hacmi ise yaklaşık 4 buçuk milyon dolara ulaşmış, bunun 4 milyon 148 bin doları Türkiye'nin Ermenistan'a yaptığı ihracat olurken, 319 bin doları da Türkiye'nin Ermenistan'dan yaptığı ithalat olmuştur. (İTO Ermenistan Ülke Profili, www.ito.org.tr/Dokuman/Ulke/Ermenistan.pdf ,15.05.2011)

1993 ve sonrasında ise sınır kapılarının kapanmasıyla beraber Türkiye Ermenistan arasında İran ve çoğunlukla Gürcistan üzerinden ticari ilişkiler devam etmiştir. Gölge ticareti olarak adlandırılan bu ticaret türünde en kazançlı çıkan taraf transit ülke konumunda olan Gürcistan' dır. (Güngör,2008, s:13)

Ermenistan Milli İstatistik servisinin açıkladığı bilgilere göre Ermenistan' la Türkiye arasındaki gölge ticaretin hacmi her yıl artmış ve 2008 yılına gelindiğinde 270 milyon dolara ulaşmıştır. Aşağıdaki tabloda 2000-2008 yılları arasında Ermenistan'ın Türkiye ile olan Dış Ticaret hacmi belirtilmiştir.

Tablo 3.1: Ermenistan'ın Türkiye ile Dış Ticareti

Yıllar	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
İhracat (Bin \$)	1527	1130	1435	1154	2021	2473	2370	3033	1851
İthalat (Bin \$)	40462	33756	38232	36731	44804	66928	95423	130631	268187

Kaynak: National Statistical Service of the Republic of Armenia, 2009f: 187-189

Bir ermeni yetkilinin Avrupa Kriz Grubuna verdiği mülakata göre Türk ve Ermeni iş adamlarının Gürcistan'da ortaklaşa kurdukları yaklaşık yirmi şirket faaliyet göstermektedir. Türkiye ile Ermenistan arasındaki ticaret hacmi 1997'de 30 milyon dolarken bu rakam 2007' de 120 milyon dolara çıkmıştır.(Avrupa Kriz Grubu

Rapor No.199, 2009, s:30) Bu rakamlar Ermenistan Milli İstatistik Servisinin açıkladığı rakamlarla paraleldir.

Ermenistan'ın 2000-2008 döneminde Türkiye' ye gerçekleştirdiği ihracatın, söz konusu dönemde kendisinin gerçekleştirdiği toplam ihracatı içindeki payı % 0,17 ve % 0,51 arasında değişmektedir. Türkiye'nin 2000-2008 döneminde Ermenistan'dan yaptığı ithalatın, söz konusu dönem içerisinde Türkiye'nin toplam ithalatı içindeki payı ise % 0,0009 ve % 0,002 arasında değişmektedir. Öte yandan, Ermenistan' ın 2000-2008 döneminde Türkiye' den gerçekleştirdiği ithalatın toplam ithalatı içindeki payı % 2,8 ve % 6 arasında değişmektedir. Türkiye'nin 2000-2008 döneminde Ermenistan'a yaptığı ihracatın, Türkiye'nin toplam ihracatı içindeki payı ise % 0,07 ve % 0,20 arasında değişmektedir. (Bulut,2010, s:17)

Türkiye Ermenistan' a sınır kapılarını kapatmış olmasına rağmen iki ülke arasındaki ilişkiler bir takım uluslar arası kuruluşlar bünyesinde doğrudan olmasa da üçüncü aktör ve kurumlar üzerinden birbiriyle bağlantılı olarak devam etmektedir. Ekonomik ilişkilerin devam ettiği bu kurumlardan biri de Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü (KEİÖ) ' dür

1992 yılında Türkiye' nin öncülüğünde kurulan KEİÖ; üye ülkeler arasında ticari, ekonomik, bilimsel ve teknolojik işbirliğinin geliştirilerek Karadeniz'in bir barış, istikrar ve refah bölgesi haline getirilmesi maksadıyla kurulmuş bir işbirliğidir. KEİÖ' ne Türkiye'nin davetiyle aralarında Ermenistan'ın da olduğu 11 ülke katılmıştır. Bu ülkeler; Arnavutluk, Azerbaycan, Bulgaristan, Ermenistan, Gürcistan, Moldova, Romanya, Rusya Federasyonu, Türkiye, Ukrayna ve Yunanistan'dır. 25 Haziran 1992 tarihinde İstanbul' da 11 ülkenin Devlet veya Hükümet Başkanlarının Zirve Deklarasyonu'nu imzalamasıyla beraber KEİÖ faaliyetlerine başlamıştır. 2004 yılında Sırbistan-Karadağ'ın katılımıyla KEİÖ' ne üye ülke sayısı 12' ye ulaşmıştır. Sırbistan ve Karadağ ayrılırken Sırbistan üyeliğini korumuş, Karadağ ise gözlemci başvurusunda bulunmuştur.

(http://www.tuik.gov.tr/arastirmaveprojeler/uluslararası/ui/ui_bolgesel2.html, 15.05.2011)

Uluslararası Daimi Yazmanlığı İstanbul' da bulunan KEİÖ başta ticaret ve ekonomik kalkınma, bankacılık ve finans, ulaştırma, enerji haberleşme, bilim ve

teknoloji, çevre koruma, turizm ve doğal afetler olmak üzere toplam 19 çalışma grubunda çeşitli projeler görüşülmektedir.

KEİÖ ülkeleri arasında etkin bir ulaşım ağı oluşturmak suretiyle ekonomik işbirliğinin gelişimine katkıda bulunmayı amaçlayan “Karadeniz Çevre Ulaştırma Koridoru/ Black Sea Ring Corridor” projesi, karayolu ve demiryolu üzerindeki yükün hafifletilmesi ve daha etkin ve hesaplı bir ulaşım modeline yönelmesi anlayışına dayalı olarak geliştirdiği Deniz Otoyolları (Motorways of the Sea) kavramının Karadeniz’e uygulanması projesi, Karadeniz ülkeleri arasındaki ticaret potansiyelini ortaya koymak, daha sonra kapsamlı bir Pazar araştırması gerçekleştirmek ve nihayet alıcı ve satıcıları bir araya getirerek, aşamalı bir strateji ile Karadeniz bölgesinde bölge içi ticaretin ve yatırımın artmasına katkı sağlamak amacıyla Karadeniz Ticaret ve Yatırımı Teşvik Programı gibi bölgesel düzeyde önemli stratejik projeler geliştirilmektedir.(http://www.mfa.gov.tr/karadeniz-ekonomik-isbirligi-orgutu-_kei_.tr.mfa 15.05.2011)

20 Mart 2009’da KEİÖ Enerji çalışma grubu Erivan’ da, Türkiye ve Ermenistan’la beraber RF ve Ukrayna’nın da içinde olduğu on üye ülkenin katılımıyla toplanmıştır. AB ve ABD’ nin gözlemci olarak katıldığı toplantıya Dünya Bankası resmi konuk olarak katılmıştır. Katılımcılar Karadeniz Bölgesinde uygulanabilecek enerji ortaklıkları üzerine fikir alışverişinde bulunmuş ve KEİÖ’ ne üye olan ülkelerle Enerji Ortaklığına dair ortak bir bildiri yayınlamıştır. Bildiride AB ile olan Enerji işbirliğinin geliştirilmesi yönünde bir eylem planına da vurgu yapılmıştır.(<http://www.bsec-organization.org/aoc/Energy/Reports/REPORTMINIST%20FINAL.pdf> ,15.05.2011)

KEİÖ gelişmesiyle beraber Ermenistan’ın bölgesel kalkınmanın dışında kalmak istemeyeceği ve dolayısıyla KEİÖ’ nün Türkiye ve Ermenistan arasındaki ilişkilerinin Türkiye’ nin istediği doğrultuda gelişmesinde fayda sağlayacağı değerlendirilmektedir.

3.2.1. Sınır Kapısı Meselesi

Ermenistan’ ın ilk yıllarda sınırı tanımadığı yönünde yaptığı açıklamalar aynı zamanda retorik bir hataya düşmesine sebep olmuştur. Türkiye ile olan sınırı tanımayan Ermenistan nasıl olur da sınır kapılarının kapatılmasından şikayet edebilir?

Eğer ortak bir sınır yoksa bir sınır kapısının varlığından da bahsetmek imkansız hale gelmektedir.

Ermenistan daha öncede belirtildiği üzere denize kapalı (landlocked) bir ülkedir. Denize kapalı olan ülkeler denize kıyısı olan ülkelere göre daha kötü ekonomik ve insani gelişmişlik göstergelerine sahiptir. Bunun sebebi ise denize kapalı olan ülkelerin deniz aşırı piyasalara erişiminin daha zor olmasıdır. Bu yüzden denize kapalı olan ülkeler denize kıyısı olan komşularına bağımlıdır. Bu bağımlılık en azından dört değişik formda olabilmektedir:

- Transit olarak kullanılan ülkenin altyapısına bağımlılık,
- Komşu ülkelerle olan politik ilişkiler konusunda bağımlılık,
- Transit komşu ülkelerle barış ve istikrar konusunda bağımlılık,
- Transit ülkelerdeki yönetsel süreçlere bağımlılık,

Bu bağımlılığın boyutu her ülkeye göre farklı özellik arz etmekle birlikte denize kapalı olan her ülke benzer sorunlarla karşı karşıya kalmaktadır.

Lima ve Venables (2001), çalışmalarında, transit ülkelerdeki ulaştırma ve haberleşme alanlarındaki yetersiz altyapının, tipik bir denize kıyısı olmayan ülkenin maliyetlerini orta-lama yüzde 75 seviyesinde artırdığını belirtmektedir. (Güngör, 2008, s:19)

Türkiye sınırının kapalı olması Ermenistan'a ekonomik açıdan ağır bir yük getirmekle birlikte Ermenistan' ı Gürcistan'a bağımlı kılmaktadır. 2008 savaşının etkilerini en çok Ermenistan'ın hissettiği değerlendirilmektedir. Çünkü savaşın başlamasıyla beraber bu ülkedeki ticaret durmuş, Ermenistan' ın demiryolu taşımacılığı vasıtasıyla yaptığı ticari faaliyetlerde durmuştur.

Şekil 3.1: Ermenistan- Türkiye Arası Ulaşım Güzergahları

Türkiye-Ermenistan arasında süregelen Gölge Ticaret Gürcistan üzerinden yapılmakta olup, İstanbul-Erivan arasındaki havayolu bağlantısı dışında, iki ülke arasındaki ticari ilişkilerde kullanılan iki ana güzergah vardır: G1-Batum güzergahı ve G2-Akhaltsikhe güzergahı. Bunlar dışında, arasıra kullanılan G3-Akhalkalaki güzergahı. Gürcistan ve Türkiye arasında bağlantıyı sağlayacak demiryolu yoktur. İstanbul'dan ve diğer batı ve kuzey şehirlerinden Ermenistan'a bağlantı G2: Akhaltsikhe-Tiflis-Erivan üzerinden sağlanmaktadır. Diğer ulaşım seçeneği ise G3: Akhalkalaki-Gümrü-Erivan rotasıdır. Bu rota, G1 rota-sına göre 122 kilometre daha kısa olmasına rağmen, özellikle kış ve yağışlı mevsimlerde ulaşımı engelleyici koşulların ortaya çıkması nedeniyle yetersiz kalmaktadır. Bu nedenle, trafik daha çok Tiflis üzerinden yapılmaktadır. Türkiye-Ermenistan sınırı açık olması durumunda, iki ülke arasında daha kısa ulaşım güzergahları kullanma imkanları vardır. Ayrıca, iki ülke arasında demiryolu bağlantısının kurulu olması ilave yararlar sağlama potansiyeline sahiptir (Güngör, 2008, s:20)

Sınır kapılarının açılmasıyla birlikte Doğu Anadolu Bölgesinde ekonomik olarak çok büyük bir gelişme beklememek gerekir. Bunun nedeni ise Doğu Anadolu Bölgesinin altyapı yetersizliğidir. Üstelik Ermenistan'da hayvancılık sektörünün gelişmiş olduğu göz önünde bulundurulduğunda Doğu Anadolu Bölgesi bu durumdan olumsuz bile etkilenebilir.(Laçiner, 2002, s:5)

Ermenistan- Türkiye sınırının açılması ekonomik açıdan değerlendirildiğinde Türkiye'ye bir fayda sağlamayacaktır. Ancak sınırın açılmasıyla birlikte Ermenistan'ın İran ve Gürcistan'a olan bağımlılığı azalacak ve kısmen de olsa Rusya Federasyonu' nundan uzaklaşacağı değerlendirilmemektedir. Ekonomik ve siyasi olarak gerek imzalanan anlaşmalar, gerekse Rusya Federasyonu'nun bölgedeki ağırlığı göz önünde bulundurulduğunda bugün itibariyle bunun mümkün olmadığı değerlendirilmektedir

Sınırın açılıp açılmamasının farklı sonuçları olmakla birlikte, son üç yılın rakamları dikkate alındığında yıllık ortalama 4 milyar dolarlık Ermenistan ekonomisinin, 350 milyar dolara yaklaşan Türkiye ekonomisi üzerinde bir etki yapmayacağı değerlendirilmektedir. (Avrupa Kriz Grubu Rapor No.199, s:19) Aksine mevcut sorunlar çözülmeden Ermenistan sınırının açılması bir takım riskleri de beraberinde getirmektedir. Dış ticaret hacmi Azerbaycan'ın onda birine tekabül eden Ermenistan' la stratejik hiçbir ortaklığımız bulunmazken, Azerbaycan'la BTC ve BTE boru hattı ile BTK demiryolu projeleri bulunmaktadır. Hâlihazırda Ermenistan Türkiye'den ithal edeceği malları Gürcistan ve İran üzerinden ithal etmekte, sadece daha kalitesiz mallara daha fazla ücret ödemektedir. Sınırların açılması durumunda elde edilecek kar artışı sadece Gürcistan ve İran' ın Türkiye-Ermenistan arasında aracı olduğu için aldığı kar kadar olacaktır.

Sınırın açılması ancak Azerbaycan, Gürcistan, İran ve Ermenistan'ı da içine alan geniş kapsamlı bir Güney Kafkasya kalkınma planı içinde anlamlı olabilir.(Laçiner, 2002, s:5)

3.3. SOSYOKÜLTÜREL İLİŞKİLER

Türkiye' nin Ermenistan' la olan sınırı kapatmasının ardından iki ülke arasındaki doğrudan ilişki kesilmiş ve her ne kadar iki devlet tarafından bir takım gizli görüşmeler yapılıyor olsa da Türkiye ve Ermenistan arasındaki diyalog daha çok sivil kesimlerin katılımıyla ve yerel yöneticilerin düzenlediği faaliyetlerle sağlanmaya çalışılmıştır. 1993 yılında sınırın kapanmasının ardından iki ülke arasında tekrar ilişki kurulabileceğini göstermesi açısın Türk Ermeni Barıştırma Komisyonu ve Türk Ermeni İş Geliştirme Konseyi önem taşımaktadır. 2001 yılında

faaliyete geçmiş Türk Ermeni Barıştırma Komisyonu 2004 yılında yayınladığı bildiriyle resmen dağılmış olsa da 1997 yılında oluşturulan Türk Ermeni İş Geliştirme Konseyi faaliyetlerine halen devam etmektedir.

2008 yılından sonra iki ülke arasındaki resmi ve sivil temasların artmıştır. 4 Temmuz 2011 yılında Cumhurbaşkanı Abdullah Gül tarafından Kars ili ziyareti kapsamında Ani harabeleri de ziyaret edilmiştir. Onuncu asırda Ermenilerin yaşamış olduğu bir bölge olan Ani Harabeleri Kars ilinde bulunmakla birlikte 1994-2004 yılları arasında askeri denetim altında kalmıştır. Bu bölgenin ilk kez bir Cumhurbaşkanı tarafından ziyaret edilmesinin Ermeni tarafı için sembolik değeri yüksektir.

Yerel girişimler kapsamında öne çıkan diğer bir gelişme ise yine Kars ilinde yaşanmıştır. 2000 yılında sınırın açılması istemiyle 50 binden fazla imza toplayan ve Ankara'ya yollayan, Kars Belediye Başkanı Naif Alibeyoğlu tüm Kafkas ülkelerinin katılımını hedefleyen ortak kültürel etkinlikler ve ticari fuarlar organize etmeye çalışmaktadır. 2007 yılında Kars'ta düzenlenen bir iş adamları fuarında Türkiye, Gürcistan ve Ermenistan peynir üreticileri ortak bir projeye imza atmışlardır. İlhan Koçuoğlu başkanlığında Şubat 2007 ayında hayata geçirilen projeye üç ülkenin katılımının sağlandığı ortak bir "Kafkas" peyniri üretilmeye başlanmıştır. Peynir diplomasisi olarak literatüre geçen gelişme üç ülkenin ortak bir platformda bulunduğu yerel, fakat her iki taraftaki halkın bölgedeki anlaşmazlıkların çözümü için istekli olduğunu göstermesi açısından önemli bir girişimdir. (Özbir, 2008, s:2)

3.3.1. Türk - Ermeni Barış Komisyonu

9 Temmuz 2001 tarihinde Cenevre'de toplanan bir grup Türk ve Ermeni sivil toplum üyesi tarafından "Türk-Ermeni Barış Komisyonu" adı verilen bir oluşum kurulmuştur. Türk tarafında Emekli Büyükelçi Gündüz Aktan, Eski Dışişleri Bakanlarından İtler Türkmen, Emekli Büyükelçi Özdem Sanberk, Boğaziçi Üniversitesi eski rektörlerinden Prof. Dr. Ergüder, Emekli General Sadi Ergüvenç ve Psikiyatrist Vamık Volkan, Ermeni tarafında ise AAA Başkanı Van Krikorian, Eski Dışişleri Bakanlarından Alexander Arzoumanian, Erivan Devlet Üniversitesi Profesörlerinden ve eski Büyükelçi David Hovhannissian ve Boris Yeltsin'in Danışmanlarından Andranik Migranian yer almıştır.

(Armeniapedia,http://www.armeniapedia.org/index.php?title=Turkish_Armenian_Reconciliation_Commission ,12.03.2011)

İki ülkenin sorunlarının tartışılabileceği ve çözüm bulunabileceği bir platform oluşturmak amacıyla kurulmuş olan Türk-Ermeni barıştırma komisyonunun herhangi resmi bir niteliği yoktur. Her ne kadar komisyonun resmi bir niteliği olmasa da Türk kamuoyunda olumlu karşılanmış, Ermenistan ve ABD hükümetlerinin üstü kapalı onayını almıştır. Buna karşın AAA dışındaki diaspora örgütlerinin olumsuz karşıladığı komisyona özellikle ANCA tarafından çok sert eleştiriler yöneltilmiştir. Eleştiriler, komisyonda 4 Ermeni'ye karşılık 6 "sertlik yanlısı" Türk'ün bulunduğu, Komisyon faaliyetlerinin Ermenileri böleceği, lobi faaliyetlerine zarar vereceği gibi konularda yoğunlaşmıştır.

Yöntem olarak gayri resmi diplomasiyi (track-two) benimseyen komisyon faaliyetlerini: "... kültür alışverişini destekleyeceği, iş dünyası, turizm, eğitim ve araştırma alanlarındaki çalışmaların geliştirilmesi için çalışacağı, işbirliğiyle yapılacak milliyetçilikle ilgili bir belgesel olduğu ve tarihçi, hukukçu ve psikologlarla tartışmalar düzenleneceği " şeklinde açıklamıştır. İki ülke arasındaki diyalogu olumsuz etkileyen 1915 olaylarına dönük olarak Ermeni iddiaları ve Dağlık Karabağ savaşı komisyon gündeminin dışında tutulmuştur. Öte yandan komisyonun gündeminde Dağlık Karabağ savaşının olmaması Azerbaycan tarafından hoş karşılanmamıştır. Komisyonun ikinci toplantısı 23-25 Eylül 2001 tarihinde İstanbul'da, üçüncü toplantısı ise 18-21 Kasım 2001' de New York'ta yapılmıştır. Türk-Ermeni ilişkilerinin olumlu yönde ilerlemesi için güzel bir başlangıç olan Türk-Ermeni Barıştırma Komisyonunun Ermeni üyeleri, Diaspora tarafından yapılan baskılara dayanamamış ve 11 Aralık 2001' de ayrıldıklarını beyan eden bir bildiri yayınlamışlardır. (Kasım, 2011, s:4)

Komisyonun dağılışının sebepleri arasında Diaspora' nın Ermeni üyelere yapmış olduğu baskı etkili olmuştur. Ermeni tarihine ihanet etmekle suçlanan üyeler komisyon çalışmalarından çok vatan haini olmadıklarını ispat etme çabası içine girmiştir. Bir diğer sebep ise komisyonun güç çapını aşan konuları gündeme getirmesi ve kuruluşunda belirlediği ilkeleri göz ardı etmesidir. Başlangıçta Türk-Ermeni ilişkilerinin geliştirilmesi için pratik çözümlerin bulunulması hedeflenen komisyon daha sonraları sadece Ermenistan ve Türk Hükümetlerinin çözüm

bulabileceği Türk-Ermeni ilişkilerinin normalleşmesi ve 1915 olaylarının komisyon gündemine getirilmesi, özellikle 1915 olayları ile ilgili olarak, Türk ve Ermeni üyeler arasında gerginliğe sebep olmuştur. (Aktan, 2001, s:1)

Komisyonun dağılması Türk-Ermeni ilişkilerinin normalleşmesini arzu etmeyen grupların ve Diasporanın başarısıdır. Çünkü komisyon çalışmaları sırasında bu kesimler arasında ikilik oluşmuş ve Diasporanın yürüttüğü bazı lobi faaliyetleri sekteye uğramıştır. Ancak bu komisyon uluslararası ilişkilerde ve diplomaside sivil toplum kuruluşlarının giderek önem kazandığı günümüzde, bir diyalogun "kurulabilirliğini" göstermiş olması bakımından önemlidir. Ayrıca ileriki dönemlerde bu yolda oluşturulabilecek komisyonlara bir örnek teşkil edebilir.

Sonuç olarak sözkonusu komisyon gerek Ermenistan gerekse Diaspora Ermenileri üzerinde genelde olumsuz bir etki yapmıştır. Bunda Komisyonun kurulması ile ilgili haberlerin Türk gazetelerinde olduğu kadar bazı büyük Amerikan gazetelerinde de gösterişli bir tarzda kamuoyuna duyurulmasının rolü büyüktür. Beklenmeyen bu haber, özellikle Diaspora ve Ermenistan'da olumsuz bir etki yaratmış bu da abartılı tepkilere yol açmıştır. Oysa bu gibi girişimlerin, gizli olmasa bile sessiz bir şekilde yürütüldükleri takdirde başarılı olma şansları daha fazladır.

3.3.2. Türk - Ermeni İş Geliştirme Konseyi

1997 yılında İstanbul’ da gerçekleştirilen KEİÖ zirvesinde gündeme gelen Türkiye ve Ermenistan arasındaki ekonomik ilişkilerin kurumsallaşması yönünde bir fikir ortaya atılmıştır. Türkiye ile Ermenistan arasında diplomatik ilişki bulunmaması nedeniyle Dış Ekonomik İlişkiler Konseyi dâhil edilemese de iki ülkenin ortak ekonomik bir platformda buluşmasını sağlamak maksadıyla Türk Ermeni İş Geliştirme Konseyi kurulmuştur. Eşbaşkanlığını Türk tarafında Ortadoğu Üniversitesi Uluslararası İlişkiler ve Politika dalında eğitim görmüş ve Batı Türkistan ve Kafkasya ülkelerine ABD tarafından yapılan yardımları ilk defa organize etmiş olan Kaan Soyak, Ermeni tarafında ise Erivan Devlet Üniversitesi felsefe bölümünde öğretim üyeliği yapan Din Tarihleri uzmanı Arsen Ghazarian yürütmektedir. Ahmet Ertegün’ ün danışmanlığını yaptığı Türk Ermeni İş Geliştirme Konseyinin yönetici kadrosu ise Rafi Bilal, Serdar Dinler, Kirkor Salbashian, Ashot Soghomyan, Nergis Ozturk, Noyan Soyak’ tan oluşmaktadır. 3 Mayıs 1997

yılında kurulan Türk Ermeni İş Geliştirme Konseyinin amacı Türk ve Ermeni iş çevreleri arasındaki ekonomik ilişkileri geliştirmek ve bu yolla iki ülke arasındaki diyalog kurulmasına yardımcı olmaktır. (www.tabdc.org, 28.03.2011)

Türk Ermeni İş Geliştirme Konseyi' nin iki ülke arasındaki ilişkilerin geliştirilmesi kapsamında bir takım kültürel projeler düzenlemiştir. Bunlardan ilki Orta Doğu Teknik Üniversitesi ile Erivan Devlet Üniversitesi arasında öğrenci değişimini öngören protokoldür. Aynı protokol Ankara Üniversitesi ile de imzalanmıştır. Bu proje kapsamında Erivan Devlet Üniversitesinden bir grup öğrenci Orta Doğu Teknik Üniversitesin tarafından misafir edilmiştir, ancak şu ana kadar akademik çerçevede bir çalışma ortaya konulamamıştır. İlk çalışmaları Türk Ermeni İş geliştirme konseyi tarafında yapılan diğer bir proje ise Van Gölü üzerinde bulunan Akdamar Kilisesinin restorasyon çalışmasıdır. Kültür ve Turizm Bakanlığının desteğiyle gerçekleştirilen proje sonucunda Akdamar Kilisesi restore edilmiş 29 Mart 2007 tarihinde müze olarak açılışı yapılmıştır. Akdamar Kilisesinin restorasyonu Türkiye' nin Ermenistan' a, özellikle de kendi Ermeni vatandaşlarına karşı duyduğu iyi niyetin bir göstergesi olması açısından önemlidir. Bunun yanında; 2005 Ağustos ayında Türk ve Ermeni öğrencilerden oluşan 24 kişilik bir grubun on günlük bir seminer programı çerçevesinde Antakya' da bir araya gelmesi, 2006 Kasım ayında "Merhabarev" adlı Türk ve Ermeni sanatçıların ortak katılımıyla bir sergi açılması gibi küçük çaplı bir takım kültürel faaliyetler organize edilmiştir. (Görgülü, 2008, s:23)

Türk Ermeni İş Geliştirme Konseyinin şu ana kadarki faaliyetleri ekonomik olmaktan çok kültürel düzeyde kalmıştır, ancak ileriki dönemlerde Türk Ermeni İlişkilerinde yaşanacak bir normalleşme süreci sonunda Ermeni Diasporası ile ekonomik ilişkilerin kurulmasında yardımcı bir faktör olabileceği değerlendirilmektedir.

SONUÇ

Ermenistan'ın bulunduğu Güney Kafkasya jeopolitiği, hem enerji bölgesine olan yakınlığı hem de enerji yolu olması dolayısıyla Türkiye'nin gelecekteki ulusal çıkarlarını yakından etkileyecek bir öneme sahiptir. Sınırlı karayolu ulaşımı ve genel olarak fiziki coğrafya bu bölgeye olan hareket kabiliyetini kısıtlamaktadır. Ermenistan coğrafi açmazlar- denize çıkışı olmaması ve çoğunlukla dağlık olması- sebebiyle gelişme potansiyeline sahip değil ancak enerji bölgelerine olan konumu itibariyle enerji yolu olmaya adaydır ve stratejik önemi vardır.

Ermenistan' da etnik azınlık yok denecek kadar azdır. Bunun tek nedeni ekonomik amaçlı göçler değildir. Gerek Türk düşmanlığı gerek gerekse azınlık politikaları Ermenistan'ı mono etnik bir ülke haline getirmiştir.

Ermenistan ekonomisi gün geçtikçe gerilemektedir. Ülkenin stratejik kaynaklarının neredeyse tamamı Rus şirketlerinin kontrolündedir. RF Ermenistan'ın bölgedeki hem ekonomik hem de askeri stratejik ortağıdır.

Bölgede ABD, Ankara, Bakü (Gürcistan vd) Atlantik ittifakını ; Rusya, Ermenistan, İran (Suriye vd) Avrasya ittifakını oluşturmuştur. Birbirine dik bu iki eksenin hem gerçek anlamda hem de soyut anlamda kesişme/kırılma noktası Türkiye ve Ermenistan'ın kesiştiği noktadır. Bu yüzden Türk Ermeni ilişkilerindeki değişimler bölgedeki dengeleri yakından etkilemektedir. Türkiye ulusal güvenliği ve çıkarları paralelinde Ermenistan'la diplomatik ilişki kurmalı fakat bunu Azerbaycan'a rağmen yapmamalıdır.

Ermenistan bağımsızlığını kazandıktan sonra her ne kadar Türkiye ile olan ilişkilere yaklaşım konusunda birbirinden farklı üç değişik dönem görülse de Türk Ermeni ilişkilerinde problem sahası olan alanlarda çözüme yönelik bir davranış sergilenmemiştir.

Türkiye Ermenistan sınırı kapalı olmasına rağmen 3. ülkeler üzerinden ticaret devam etmektedir. Ermenistan tanımadığı sınırın açılmasını istemektedir. Türk Devleti Ermenistan'dan istediği sınırın tanındığına dair yazılı belgeyi almadığı sürece 3. ülkeler üzerinden yapılan bu ticareti ilkeli bir duruş sergileyerek

durdurmalıdır. Ayrıca kaçak işçi statüsünde çalışanlar da ya bir an önce göçmen statüsüne alınmalı ya da sınır dışı edilmelidir.

Türkiye Ermenistan arasındaki problemlerin çözümü için sosyokültürel faaliyetler desteklenmeli ve iletişim artırılmalıdır.

KAYNAKLAR

Kitaplar

ASLAN E., “**Diaspora’nın Ermenistan’ın İç Politikasına Etkileri**”, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, KOCAELİ ÜNİVERSİTESİ,2006.

BULUT E. ,“ **Türkiye Ermenistan Sınırının Açılmasının Olası Ekonomik Etkileri Üzerine Bir Çalışma**” , Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, KATÜ 2010.

CABBARLI H.,“**Ermenistan’da İktidar Mücadelesi**”, Platin Yayınları, Ankara 2005.

ERTEKİN B., “**Türkiye Ermenistan İlişkileri 1995-2005**”, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Balıkesir Üniversitesi, 2007.

İLHAN S., “**Jeopolitik Duyarlılık**“, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1989.

LİBARİDYAN G. J., “**Ermenilerin Devletleşme Sınavı**”, İletişim Yayımevi, I. Baskı, İstanbul 2001.

LAÇİNER S., “**Türkler ve Ermeniler** “ , USAK Yayınları., Ankara 2008.

LAÇİNER S., “**Ermeni Sorunu, Diaspora ve Türk Dış Politikası**”, USAK yayınları, 2008.

MAHMUDOV N., “ **SSCB’nın Yıkılışından Sonra Azerbaycan-Türkiye İlişkileri**”, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ege Üniversitesi, 2006.

SEZGİN M. N. “ **Ermenilerde Din, Kimlik ve Devlet**” Platin Yayınları, Ankara 2005.

TAVKUL U., “ **Kafkasya Gerçeği**“ Selenge Yayınları, İstanbul 2009.

TURAN A., “**Yezidiler, Tarihçeleri Coğrafi Dağılımları İnançları Örf ve Adetleri**”, Eser Matbaası ISBN 975-95647-1-8, SAMSUN 1993.

YEŞİLOT O., “**Değişen Dünya Düzeninde Kafkasya**”, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2005.

ZEKİYAN B. L., “**Ermeniler ve Modernite**”, Aras Yayıncılık, İstanbul 2001.

Makaleler

AGOS, “ Sayılar Kafa Karıştırdı”, **Agos Gazetesi**, 2 Şubat 2002

AKÇADAĞ E., “ Avrupa Komşuluk Politikası “, **BİLGESAM** ,
<http://www.bilgesam.org/tr/>

AKTER A., “ Ermenistan’ın Jeopolitik Analizi”, **ERAREN**, www.eraren.org/tr/
,13.03.2011

AKTAN G., “ TARC: Çıkmaz Sokak” , **Radikal Gazetesi**, 12 Aralık 2001.

ANTHÍAS F., “Etnik Kökenin Ötesinde Diaspora’yı Değerlendirme “ (Çev. Mustafa KÖSE)”, **Circassian Center**, www.circassiancenter.com, 02.02.2011

ARAKELOVA V.,”Healing Practices among the Yezidi Sheiks of Armenia” **Asians Folklore Studies**, Volume 60, 2001.

ASLANLI A., “Karabağ Sorunu : Nereden Nereye”, 21. Yüzyıl Türkiye Enstitüsü,
www.21yyte.org/tr/

AZADÍAN E. Y., “Address to the Parliament of Armenia: On Independence and the Future of the Republic”, **History On The Move: Views, Interviews and Essays On Armenian Issues**, Wayne State University Press, 2000.

BAEV P., “ Russia’s policy in the North Caucasus and the War in Chechenia” ,
Former Soviet South Project Briefing, **The Royal Institute of International Affairs**
2008.

BAHGAT G., “Europe’s Energy Security: Challenges and Opportunities”,
International Affairs, 2006.

BOZKUŞ DEVECİ Y., “ Ermenistan’ın Demografik Yapısı ve Ermenistan’da Azınlıklar”, **ERAREN**, www.eraren.org/tr/, 04.09.2011

BÜSAM., “Obama Dönemi Bölgesel Yaklaşımlar“ , **Bahçeşehir Üniversitesi Uluslararası Güvenlik ve Stratejik Araştırmalar Merkezi**, Şubat 2009.

BÜSAM., “Protokollerin Ardından Türk-Ermeni İlişkileri“ , **Bahçeşehir Üniversitesi Uluslararası Güvenlik ve Stratejik Araştırmalar Merkezi**, <http://busam.bahcesehir.edu.tr>, 14.03.2011

CABBARLI H., “Rusya’da Ermeni Diasporası: Oluşumu ve Faaliyetleri”,**Ermeni Araştırmaları**, Sayı:3, Eylül Ekim Kasım 2001.

CABBARLI H., “Bağımsızlık Sonrası Ermenistan Rusya İlişkileri”, **ASAM** <http://www.asam.org> , 23.02.2011.

COHEN R., “ Diasporas and the Nation-State: From Victims to challengers”, **International Affaris** (Royal İnstitute of International Affairs 1944-), Volume 72, No:3;Ethnicity and International Realitions, July 1996.

CORNELL S. O., “Undeclared War” **Journal of South Asian and Middle Eastern Studies** Vol. 20 , No.4, Fall 1997.

ÇELİKPALA M., “Kafkasya’da Neler Oluyor? “ **Kafkasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Tartışma Metinleri**, No. 0901 Ankara, Nisan 2009 .

ÇELİKPALA M., “ İran-Ermenistan İlişkileri ve Kafkaslara Yansımaları “**Stratejik Araştırmalar Dergisi** sayı 13, Mayıs 2009.

DÜZEL N., “Ermenilerin Toprak Talebi Yok”, **Radikal Gazetesi**, 26 Şubat 2001.

GACHECHİLADZE R., “Geopolitics in the South Caucaus: Local and External Players”, **Geopolitics** Volume 7, No:1, Summer 2002.

GÖKIRMAK M., “Batı’nın Ermenistan’a Yönelik Politikası”, **Stratejik Araştırmalar Dergisi**, Sayı:13, Mayıs 2009.

GÜNGÖR B., “Türkiye Ermenistan Sınırının Açılması Neden Gündemde” , **Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi**, Yıl:1 Cilt:1 Sayı:1 , Yaz 2008.

GHAZARIAN S. H., “Breaking The Wall Of Silence”, **Armenian International Magazine** (AIM), March 1999.

GÜL N., “Kafkasya”, **Stratejik Analiz**, Cilt:2, Sayı:20, Aralık 2001.

GÜLTEKİN B., “ Sembolizmin Ötesine Geçmek Türk-Ermeni İlişkilerinin Normalleştirilmesi: Bölgesel Refah İçin Fırsat Penceresi”, **TEPAV** Politika Notu, Ekim 2009.

GÜMÜŞEL S., “ Rusya Bu Meselenin Neresinde? “, **Newsweek**, Sayı 72, 14 Mart 2010.

HAYTİYAN A., “The Molokans in Armenia”, **İran and the Caucasus**, Volume 11, 2007.

HEATHER S. G., ” Divided They Conquer” The Success of Armenian Ethnic Lobbies in US, **The Rosemary Rogers Working Paper Series**, 2001.

HENZE P. B., “Turkey’s Caucasian Initiatives”, **Foreign Policy Research Institute**, Elsevier Science Limited, 2001.

İLTER E., “Lübnan'da Ermeni Diasporası”, **Ermeni Araştırmaları**, Sayı:3, Eylül Ekim Kasım 2001.

KANTARCI Ş., “ABD ve Kanada'da Ermeni Diasporası: Kuruluşlar ve Faaliyetleri”, **Ermeni Araştırmaları**, Sayı:3, Eylül Ekim Kasım 2001.

KAMER K., “Diaspora’nın Ermenistan Dış Politikasına Etkisi”, **2023 Dergisi** No:12, Nisan 2002.

KAMER K., “Armenian Community in Australia”, **Ermeni Araştırmaları**, Sayı:3, Eylül Ekim Kasım 2001, s. 305-319 ,Sayı:3, Eylül Ekim Kasım 2001.

KAMER K., “ Turkish-Armenian Reconciliation Commission: Missed Opportunity ”, **USAK**, <http://www.turkishweekly.net>, 12.03.2011.

KANTARCI Ş., “ABD ve AB Kısacasında Türkiye Ermenistan İlişkileri”, **Stradigma.com** (Aylık Strateji ve Analiz Dergisi), Sayı:8, Eylül 2003.

KRİKORYAN O., “Armenia’s Yezids”, **Geographical** (www.gepgraphical.co.uk), January 2008.

LACİNER S., "Armenian Diaspora in Britain and the Armenian Question", **Ermeni Araştırmaları** , Sayı:3, Eylül Ekim Kasım 2001.

LACİNER S., "Ermenistan Dış Politikası ve Belirleyici Temel Faktörler", **Ermeni Araştırmaları** , Sayı:5, Bahar 2002.

LÜTEM Ö. E., "Olaylar ve Yorumlar", **Ermeni Araştırmaları**, Sayı:3, Eylül Ekim Kasım 2001.

LÜTEM Ö. E., "Olaylar ve Yorumlar, 2008 ", **ERAREN**, www.eraren.org, 02.03.2011.

NİCHOL J., "Azerbaijan, Armenia, and Georgia: Security Issues and Implications for the US," **CRS Report for Congress**, 31 January 2008.

NOVİKOVA G., " Armenia and Middle East "**Middle East Review of International Affairs**, Vol. 4, No. 4 December 2000.

ÖZBAY F., "Rusya Ermenistan İlişkileri, Yeni Bir Renkli Devrim Mümkün mü?", **TASAM** <http://www.tasam.org> , 27.03.2011.

ÖZBAY F., "Türkiye-Ermenistan İlişkileri, Antipatiyi Empatiye Çevirmek", **TASAM** www.tasam.org, 23.02.2011.

ÖZBİR K., "Peynir Diplomasisi " , <http://www.ortadogugazetesi.net> 02.02.2011

ÖZERTEM H.S., "Rusya'nın Karadeniz ve Kafkaslarda Güçlenen Askeri Varlığı", **USAK**, <http://www.usakgundem.com> , 11.02.2011.

PETROSYAN L., İSMAİLZADE F., KARUMİDZE Z., WERTSCH J.V., "Caucasus Context", **World Security Institute**, Volume 4, Issue 1, Spring 2007.

RUTLAND P., " Ermenistan'da Demokrasi ve Milliyetçilik", **Avrasya Dosyası**, Cilt:2, Sayı:4, Sonbahar 1995-96.

SHAFFER B., " The Geopolitics of the Caucaus" , **Brown Journal of World Affairs**, Volume XV, Issue II Spring ,Sumer 2009.

TANRISEVER O. F., “ Rusya-Ermenistan İlişkilerinin Stratejik Boyutu”, **Stratejik Araştırmalar Dergisi**, Sayı 13, Mayıs 2009.

TÜSİAD “ABD Temsilciliği Değerlendirme Raporu: Türk- Amerikan İlişkilerine Bakış: Ana Temalar ve Güncel Gelişmeler”, **TÜSİAD** Temmuz 2002.

YILMAZ R., “Türkiye Azerbaycan İlişkilerinde Son Dönem” **BİLGE STRATEJİ, Jeopolitik, Ekonomi-Politik ve Sosyo-Kültürel Araştırmalar Dergisi** Cilt 1, Sayı 2, Bahar 2010.

YURDAKUL A. ve GÜMÜŞEL S., “Ermeni Diasporasının İzinde Kıtalararası Bir Yolculuk”, **Newsweek** Sayı 72, Mart 2010.

WINROW G. M., “ Turkey’s Relation with the Transcaucas and the Central Asian Republics”, **SAM Papers**, Türk Dışişleri Bakanlığı, March May 96.

ZARİFAİN J., “Christian Armenia, Islamic İnan Two(Not so) Strange Companions, Geopolitical Stakes and Significance of a Special Relationship” **İnan and The Caucasus**, Volume 12, 2008.

İnternet Kaynakları

<https://www.cia.gov/>

<http://countrystudies.us/armenia/>

<http://www.unicef.org>

<http://tr.wikipedia.org>

<http://www.kulturturizm.gov.tr/>

<http://findarticles.com/>

<http://www.suryaniler.com/>

<http://www.genbilim.com/>

<http://www1.american.edu/>

<http://www.imf.org>

<http://www.state.gov/>

<http://www.tdkterim.gov.tr/>

<http://www.encyclopedia.com/>

<http://www.circassiancenter.com/cc-turkiye/arastirma/0417-etnik.htm>

<http://www.circassiancenter.com/>

<http://blog.milliyet.com.tr/>

<http://www.tasam.org/tr/icerik/816/rusya-ermenistan-iliskileri-yeni-bir-renkli-devrim-mumkun-mu-.html>

http://www.usaid.gov/locations/europe_eurasia/countries/am/

<http://www.usakgundem.com/yazar/1706/rusya%E2%80%99n%C4%B1n-karadeniz-ve-kafkaslarda-g%C3%BC%C3%A7lenen-askeri-var%C4%B1%C4%9F%C4%B1.html>

http://www.diplomatikgozlem.com/haber_oku.asp?id=1704

<http://www.ntvmsnbc.com/id/25065074>

<http://www.traceca-org/>

<http://www.osce.org/>

<http://www.sam.gov.tr/volume1a.php>

<http://www.mfa.gov.tr/>

<http://www.insaatmuhendisligi.net/>

<http://www.mfa.gov.tr/>

<http://www.enerji.gov.tr/>

<http://www.eraren.org/index.php?Lisan=tr&Page=Makaleler&MakaleNo=3214>

ÖZGEÇMİŞ

HASAN KUNCAN

EĞİTİM

- 2007–2009 GEBZE YÜKSEK TEKNOLOJİ ENSTİTÜSÜ
İŞLETME FAKÜLTESİ, STRATEJİ BÖLÜMÜ
MİLLİ GÜVENLİK STRATEJİLERİ, YÜKSEK LİSANS
- 2002- 2006 DENİZ HARP OKULU / TUZLA
- 1998- 2002 DENİZ LİSESİ / HEYBELİADA
- 1994-1998 ÜMRANIYE ANADOLU LİSESİ (ORTAOKUL BÖLÜMÜ)

YABANCI DİL

İNGİLİZCE (İleri derecede), İTALYANCA(İleri Derecede),
OSMANLICA(Başlangıç)

KİŞİSEL

Doğum Yeri/Tarihi : GAZİANTEP ,16.06.1983

Medeni Hali : Bekar

Meslek: Deniz Subayı